

Κείμενα
Περιφερειακής
Επιστήμης

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΟΛΟΓΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ

Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης

Δεκέμβριος 2011 Τόμος II Αριθμός 1

Δεκέμβριος 2011

Τόμος II
Αριθμός 1

Ελληνική Έκδοση
ISSN: 1791-7719 (Print)
ISSN: 1791-7727 (On line)

Editorial Board 2011 – 2012

The Board of the HELLENIC ASSOCIATION OF REGIONAL SCIENTISTS H.A.R.S. 2011-2012 <i>[H.A.R.S. is a Think Tank of groups of people with multidisciplinary work in the fields of Regional Science, which occurs with the selfless contribution of participants who offer their work to the global scientific community]</i> President and Chair, Journals Management Committee (RSI J – KIIE - R ICR – ZRW) Dr Christos Ladias Legal Committee Lukas Apostolidis, Associate Professor Dimitrios Panagiotopoulos, Assistant Professor Panagiotis Kribas, Dr Leandros Lefakis, Dr Angelika Kallia, Dr Evaggelos Mallios, Athanasios Papatheanis Advisors Associate Professor Georgios Korres, Associate Professor Stephanos Karagiannis, Dr Apostolos Parpaaris, Dr Nikolaos Chasanagas, Nikolaos Zacharias, Dimitrios Kouzas, Esaias Papaioannou, Antonia Obaidou, Maria Karagianni Chief Executive Vilemini Psarrianou Conference Co-ordinator Dr Stylianos Alexiadis International Relations Coordinator Dr Aikaterini Kokkinou, Antonia Obaidou Student Observer Eleonora Stavrakaki Secretariat Dr Chrisa Balomenou, Dr Fotios Chatzitheodoridis, Dr Nikolaos Karachalis, Dr Panagiota Karametou, Chrisoula Kouza, Maria Botsari, Victor Atoun, Iosif Atoun, Eleftheria Gkrimpa Maria Rigaki, Konstantina Mantzavinou, Konstantina Georgiou, Nikolaos Alampanos, Elektra Katsiantoni, Dora Kyriazopoulou, Anna Maria Giallousi De-Boorder, Eleni Koursari, Eleni Hinopoulou, Aggeliki Koursari, Elena Stoumara, Dimitrios Ladias, Chrisanthi Zisimopoulou, Maria Oikonomou, Athanasios Kouloupoulos, Christos Morres, Socratis Chitas, Maria Karagianni, Nikolaos Motsios, Apostolos Tsapalas, Victoria Frizi, Apostolos Ladias, Vasiliki Petrou, Areti Zioga, Nikoleta Giesil, Kyriakos Katsaros, Filippou Rountzos, Katerina Kotsiopoulou, Nilos Kotsiopoulos, Dimitra Tsetsoni, Maria Kousantaki, Chaim Kapetas, Vasilios Karvounis, Ted Galanos, Aggela Triki, Eleni Zioga, Loukia Tsana, Andriana Katsantoni, Efrosini Makri	Regional Science Inquiry Journal Managing Editor PROFESSOR MARIA GIAOUTZI Department of Rural and Surveying Engineering, National Technical University of Athens, Greece Hon. Managing Editor PROFESSOR PETER NIJKAMP Free University Faculty of Economics and Business Administration, Department of Spatial Economics Amsterdam, the Netherlands Editors PROFESSOR IOANNIS MOURMOURIS Department of International Economic Relations and Development, Democritus University of Thrace, Greece PROFESSOR EMMANUEL MARMARAS Department of Architecture Technical University of Crete, Greece PROFESSOR PANAGIOTIS REPPAS Department of Economic and Regional Development Panteion University, Greece PROFESSOR JOSE ANTONIO PORFIRIO Departamento de Ciencias Sociais de Gestao Universidade Aberta, Lisboa, Portugal PROFESSOR PAOLO MALANIMA Department of Economic History and Economics Magna Graecia University in Catanzaro, Italy PROFESSOR RADOVAN STOJANOVIC Faculty of Electrical Engineering University of Montenegro, Podgorica, Montenegro PROFESSOR RUDIGER HAMM Department of Business Administration and Economics Niederrhein University of Applied Sciences, Germany PROFESSOR GEORGE KARRAS Department of Economics University of Illinois, Chicago, USA PROFESSOR IOANNIS YFANTOPOULOS Faculty of Political Science & Public Administration National & Kapodistrian University of Athens, Greece Vis. PROFESSOR KONSTANTINA ZERVA Dept de Economia y Facultad de Turismo Universidad de Girona, Espania PROFESSOR PETROS KIOXOS Department of Economic Sciences University of Piraeus, Greece PROFESSOR MINAS AGGELIDIS Department of Architecture National Technical University of Athens, Greece	PROFESSOR JOSE VARGAS HERNANDEZ, Department de Mercadotecnia y Negocios Internacionales, Universidad de Guadalajara, Mexico PROFESSOR PANAGIOTIS LIARGOVAS Department of Economics University of Peloponnese, Greece PROFESSOR THEODORE PELAGIDIS Department of Maritime Studies University of Piraeus, Greece PROFESSOR EFSTATHIOS TSACHALIDIS Department of Forestry and Environmental Management Democritus University of Thrace, Greece PROFESSOR MOH'D AHMAD AL-NIMR Mechanical Engineering Department Jordan University of Science and Technology, Irbid – Jordan PROFESSOR IOANNIS MAZIS Department of Turkish and Modern Asian Studies National and Kapodistrian University of Athens, Greece PROFESSOR SPYROS VLIAMOS Department of Philosophy and History of Science National and Kapodistrian University of Athens, Greece PROFESSOR NAPOLEON MARAVEGIAS Department of Political Science and Public Administration National and Kapodistrian University of Athens, Greece PROFESSOR CHARALAMPOS BOTSARIS Department of Regional and Economic Development University of Central Greece PROFESSOR PANTELIS SKAYANNIS Department of Planning and Regional Development University of Thessaly, Greece PROFESSOR ELENI KAPETANAKI-BRIASOULI Department of Geography University of the Aegean, Greece PROFESSOR GEORGE CHIOTIS Department of Economic Sciences Athens University of Economics and Business, Greece PROFESSOR DIMITRIOS DIONISIOU Department of Senior Mathematics Hellenic Air Force Academy, Greece PROFESSOR LOIS LAMPRIANIDIS Department of Economic Sciences University of Macedonia, Greece PROFESSOR PARIS TSARTAS Department of Business Administration University of the Aegean, Greece PROFESSOR YUZARU MIYATA Department of Architecture and Civil Engineering Toyohashi University of Technology, Japan
--	--	---

Website: <http://www.rsijournal.eu> Email: info@rsijournal.eu, publisher@rsijournal.eu

19b Navarinou Street, 15232 Chalandri, Athens, Greece Tel. / Fax: +30 210 6833700

Copyright ©2008 C.A. LADIAS - HELLENIC ASSOCIATION OF REGIONAL SCIENTISTS

Electronic and hard copy editions are offered free of charge (ISSN: 1791-5961) (ISSN ONLINE: 1791-7735)

The RSI Journal is included in the Reference List of: [EconLit \(3/2011\)](#)

PROFESSOR GEORGIOS MERGOS Department of Economic Sciences National and Kapodistrian University of Athens, Greece PROFESSOR VIRON KOTZAMANIS Department of Sociology University of Thessaly, Greece PROFESSOR FATMIR MEMA Faculty of Economics University of Tirana, Albania PROFESSOR IOSIF STEFANOU Department of Architecture National Technical University of Athens, Greece PROFESSOR ANASTASIA ATHANASOULA-REPPA Department of Pedagogy, High School of Pedagogical and Technological Education, Greece PROFESSOR EVANTHIA MAKRI - BOTSARI Department of Pedagogy, High School of Pedagogical and Technological Education, Greece PROFESSOR GEORGE POLICHRONOPOULOS School of Business Administration and Economics, Technological Educational Institute of Athens, Greece PROFESSOR MIRA VUKCEVIC Faculty of Metallurgy and Chemical Technology University of Montenegro, Podgorica, Montenegro ASSOCIATE PROFESSOR VICENTE ROYUELA Department of Econometrics, Statistics and Spanish Economy University of Barcelona, Spain ASSOCIATE PROFESSOR GEORGE KORRES Department of Geography University of the Aegean, Greece ASSOCIATE PROFESSOR STEFANOS KARAGIANNIS Department of Regional Economic Development University of Central Greece ASSOCIATE PROFESSOR DARCIN AKIN Department of City and Regional Planning Gebze Institute of Technology, Turkey ASSOCIATE PROFESSOR JAN SUCHACEK Department of Regional and Environmental Economics Technical University of Ostrava, Czech Republic ASSOCIATE PROFESSOR MIHAIL XLETOS Department of Economic Sciences University of Ioannina, Greece ASSISTANT PROFESSOR ANASTASIA STRATIGEA Department of Geography and Regional Planning National Technical University of Athens ASSOCIATE PROFESSOR ELIAS PLASKOVITIS Department of Economic and Regional Development, Panteion University, Athens, Greece ASSOCIATE PROFESSOR HELEN THEODOROPOULOU Department of Home Economics Ecology, Harokopion University, Athens, Greece	ASSOCIATE PROFESSOR PANTELIS SKLIAS Faculty of Social Sciences University of Peloponnese, Greece ASSOCIATE PROFESSOR EVANGELIA GEORGITSOYANNI Department of Home Economics Ecology, Harokopion University, Athens, Greece ASSOCIATE PROFESSOR GEORGIA KAPLANOGLOU Department of Economic Sciences National and Kapodistrian University of Athens, Greece ASSOCIATE PROFESSOR KONSTANTINOS TSAMADIAS Department of Home Economics and Ecology Harokopion University, Greece ASSOCIATE PROFESSOR LIDIA DRAKAKI – SAPOUNAKI Department of Economic and Regional Development Panteion University, Greece ASSOCIATE PROFESSOR TRIFON KOSTOPOULOS Department of Sociology, Panteion University, Athens, Greece ASSISTANT PROFESSOR BENIAMINO MURGANTE Department of Laboratory of Urban and Territorial Systems University of Basilicata, Italy ASSISTANT PROFESSOR MARIUSZ SOKOLOWICZ Faculty of Economics and Sociology University of Lodz, Podgorica, Poland ASSISTANT PROFESSOR JOAO MARQUES Department of Social and Political Sciences University of Aveiro, Portugal ASSISTANT PROFESSOR GEORGIOS SIDIROPOULOS Department of Geography University of the Aegean, Greece ASSISTANT PROFESSOR ELENI PAPADOPOULOU School of Urban-Regional Planning & Development Engineering, Aristotle University of Thessaloniki, Greece LECTURER ASPASIA EFTHIMIADOU Master Program of Environmental Studies Open University of Cyprus, Cyprus LECTURER MAARUF ALI Department of Computer Science & Electronic Engineering Oxford Brookes University, United Kingdom LECTURER VICKY KATSONI Department of Hospitality and Tourism Management Technological Educational, Athens, Greece LECTURER NIKOLAOS MPENOS Department of Economic Sciences University of Ioannina, Greece LECTURER NETA ARSENI POLO Department of Economics University “Eqrem Cabej”, Albania LECTURER ALEXANDROS MANDHLA RAS Department of Economics, University Of Surrey, United Kingdom	RESEARCH FELLOW PARK JONG - SOON Development Institute of Local Government of South Korea Dr KATERINA KOKKINO Department of Economics Glasgow University, G. Britain Dr STILIANOS ALEXIADIS RSI Journal Dr SOTIRIOS MILIONIS RSI Journal Dr MICHAEL ALDERSON Director Project Development University of Szent Istvan, Hungary Dr PEDRO RAMOS Faculdade de Economia, Universidade de Coimbra, Portugal Dr NIKOLAOS HASANAGAS Faculty of Forestry and Natural Environment Aristotle University of Thessaloniki, Greece Dr DAMIANOS SAKKAS University of Peloponnese, Greece Dr CHRISTOS LADIAS Department of Regional and Economic Development, University of Central Greece Livadeia, Greece STAVROS RODOKANAKIS Department of Social and Policy Sciences University of Bath Clarendon Down, England Members PROFESSOR PETROS KOTSIPOPOULOS Department of Senior Mathematics Hellenic Air Force Academy, Greece ASSOCIATE PROFESSOR GEORGE TSOBANOGLOU Department of Sociology University of the Aegean, Mitilini, Greece PROFESSOR DIMITRIOS MAVRIDIS Department of Technological Educational Institute of Western Macedonia, Greece ASSOCIATE PROFESSOR ALBERT QARRI Vlora University, Albania ASSOCIATE PROFESSOR HIROYUKI SHIBUSAWA Department of Architecture and Civil Engineering Toyohashi University of Technology, Japan ASSOCIATE PROFESSOR GEORGE GANTZIAS Department of Cultural Technology & Communication University of the Aegean, Greece ASSOCIATE PROFESSOR NIKOLAOS KYRIAZIS Department of Economic Sciences University of Thessaly, Volos, Greece ASSISTANT PROFESSOR DIMITRIOS LALOUMIS Department of Technological Education Institute of Athens, Greece
---	---	---

ASSOCIATE PROFESSOR DIMITRIOS PANAGIOTOPOULOS Department Physical Education & Sport Science National and Kapodistrian University of Athens, Athens Greece ASSISTANT PROFESSOR VASSILIS KEFIS Department of Public Administration Panteion University, Athens, Greece ASSISTANT PROFESSOR ZACHAROULA ANDREOPOULOU Lab. Of Informatics Faculty of Forestry and Natural Environment Aristotle University of Thessaloniki, Greece ASSISTANT PROFESSOR ELECTRA PITOSKA Technological Institute of Florina, Greece ASSISTANT PROFESSOR CHRISTOS STAIKOURAS Department of Accounting and Finance Athens University of Economics and Business, Greece ASSISTANT PROFESSOR STELLA KYVELOU Department of Economic and Regional Development Panteion University, Greece ASSISTANT PROFESSOR THEODOROS IOSIFIDIS Department of Geography University of the Aegean, Greece ASSISTANT PROFESSOR DIMITRIOS SKIADAS Department of International and European Studies University of Macedonia, Greece ASSISTANT PROFESSOR GEORGIOS EXARCHOS Technological Institute of Serres, Greece LECTURER EVIS KUSHI Faculty of Economy University of Elbasan, Albania LECTURER ELENi GAKI Department of Business Administration University of the Aegean, Greece LECTURER MANTHOS DELIS Department of Economic Sciences University of Ioannina, Greece LECTURER ROSA AISA Departamento de Analisis Economico University of Zaragoza, Spain ASSISTANT PROFESSOR AMALIA KOTSAKI Department of Architectural Engineering Technical University of Crete LECTURER APOSTOLOS KIOXOS Department of International and European Studies, University of Macedonia, Greece Dr KIRIAKI NIKOLAIDOU Faculty of Political Science & Public Administration, National & Kapodistrian University of Athens, Greece Dr GEORGIOS-ALEXANDROS SGOUROIS National and Kapodistrian University of Athens, Greece Dr BULENT ACMA Department of Economics, Anadolu University, Unit of Southeastern Anatolia, Turkey	Dr DRITA KRUIA Faculty of Economics Shkodra University, Albania Dr LAMPROS PYRGOTIS RSI Journal Dr KONSTANTINOS IKONOMOU Department of Regional and Economic Development, University of Central Greece Dr KATERINA PARPAIRI RSI Journal Dr KHACHATRYAN NUNE Head of the scientific research unit University of Hohenheim, Stuttgart Dr ANDREW FIELDSEND Research Institut of Agriculture Economics, Budapest, Hungary Dr CRISTINA LINCARU National Scientific Research Institut for Labor and Social Protection, Bucharest, Romania EFTERPI GERAGA Department of Regional and Economic Development, University of Central Greece Livadeia, Greece Critical Surveys Editors Lecturer Aspasia Efthimiadou, Dr Sotirios Milionis, Dr Georgios-Alexandros Sgouros, Dr Stavros Ntegiannakis, Dr Anastasia Biska, Dr Christos Genitsaropoulos Book Review Editors Dr Katerina Kokkinou, Dr Stilianos Alexiadis, Dr Elias Grammatikogiannis, Dr Maria Mavragani, Dimitrios Kouzas, Vilemini Psarrianou, Helga Stefansson, Chrisoula Giannikopoulou, Antonia Obaidou Copy Editors Associate Professor Georgios Korres, Assistant Professor Panagiotis Krimpas, Dr Stylianos Alexiadis, Dimitiris Kouzas Publisher-Manager Dr Christos Ladias Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης (Kimena Periferiakis Epistimis) Managing Editor Associate Professor Georgios Korres Hon. Managing Editor Professor Charalampos Botsaris Copy Editor Dr Aikaterini Kokkinou Editorial Assistant Associate Professor Stefanos Karagiannis Publisher-Manager Dr Christos Ladias	Members Lecturer Fotis Kitsios, Assistant Professor Eleni Papadopoulou, Vilemini Psarrianou Investigacion en Ciencia Regional Managing Editor Lecturer Nela Filimon Hon. Managing Editor Professor José Vargas-Hernández Copy Editor Vis. Professor Konstantina Zerva Editorial Assistant Professor Cristiano Cechela Publisher-Manager Dr Christos Ladias Members Professor Ana Cristina Limongi Franca, Associate Professor Francisco Diniz Assistant Professor Eloína Maria Ávila Monteiro Zeitschrift für die Regionale Wissenschaft Managing Editor Professor Ioannis Mazis Hon. Managing Editor Professor Rudiger Hamm Copy Editor Assistant Professor Panagiotis Kribas Editorial Assistant Associate Professor Stefanos Karagiannis Publisher-Manager Dr Christos Ladias Members Associate Professor Trifonas Kostopoulos, Dr Khachatryan Nune, Dr Nikolaos Chasanagas FOUNDATION YEAR 2008 ETÖZ ÜSPENYE 2008 AÑO DE FUNDACIÓN 2008 Gründungsjahr 2008
--	---	---

Περιεχόμενα

	Σελίδα
Συντακτικό Σημείωμα	7
1. Η παρουσία των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (ΑΕΙ) στην ελληνική περιφέρεια και οι γραμμικές συσχετίσεις τους με οικονομικούς δείκτες: Η σημασία του μεγέθους της τοπικής οικονομίας, <i>Χ. Γενιτσαρόπουλος, Χ. Μπότσαρης, Χ. Λαδιάς</i>	13
2. Μια διαχρονική και δια-συγκριτική ανάλυση του δημόσιου χρέους και ελλειμμάτων για την ελληνική οικονομία: προτάσεις και προοπτικές, <i>Γεώργιος Μ. Κορρές</i>	31
3. Η επίδραση της αστικοποίησης – βιομηχανοποίησης στη διαμόρφωση των οικογενειακών πρότυπων στην ελληνική κοινωνία, <i>Παπάνης Ευστράτιος, Μπαλάσα Αικατερίνη</i>	43
4. Τα τμήματα ένταξης ως πρακτική άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού: Η εφαρμογή τους στο Ν. Λέσβου, <i>Γιαβρίμης Παναγιώτης, Τσαγκάτος Εμμανουήλ, Ρέππα Λίτσα, Κουνιάκη Ιωάννα</i>	63
5. Ταξινόμηση των Περιφερειών της Ευρώπης με βάση το ρίσκο για Ενεργειακή φτώχεια, <i>Σταμάτης Καλογήρου, Μαρία Γιαουτζή, Αναστασία Μπίσκα</i>	77
6. Η συμβολή της αστικής διακυβέρνησης στον Ευρωπαϊκό χώρο <i>Ηλίας Γραμματικογιάννης, Μαρία Γιαουτζή.</i>	87
7. Η νέα στρατηγική για την Ευρώπη υπό το πρίσμα της έρευνας και της καινοτομίας - χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας και περιφερειακή ανάπτυξη, <i>Λέανδρος Κ. Λεφάκης</i>	99
8. Ο ρόλος της κινητικότητας στην διαμόρφωση και εξέλιξη των σύγχρονων αστικών περιοχών: μια επισκόπηση του φαινομένου, <i>Σπύρος Αναγνώστου</i>	109
9. Η διδακτική της εκπαίδευσης ως εργαλείο κατανόησης της περιφερειακής ανάπτυξης και του τουρισμού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, <i>Μαργαρίτης Νίκ. Σαμαράς και Μαρία Στ. Καραγιάννη.</i>	121
Οδηγίες προς τους συγγραφείς	129

Συντακτικό Σημείωμα

Τα θέματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης αποκτούν σήμερα ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αποτελούν το επίκεντρο των επιστημονικών και ερευνητικών αναλύσεων στο πλαίσιο της διεθνούς κρίσης και της παγκοσμιοποίησης. Η διαδικασία οικονομικής μεγέθυνσης και κοινωνικής ανάπτυξης αποτελεί ίσως το «αντίδοτο» για την διέξοδο στην συνεχή κλιμακούμενη οικονομική κρίση. Τα άρθρα που φιλοξενούνται στο τεύχος αυτό στοχεύουν να θίξουν ορισμένες βασικές πτυχές που σχετίζονται με την οικονομική, κοινωνική και περιφερειακή ανάπτυξη και ευελπιστούμε ότι η μελέτη τους θα συμβάλει θετικά προς την κατεύθυνση αυτή.

Το πρώτο άρθρο 'Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ (ΑΕΙ) ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΡΑΜΜΙΚΕΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, Χ. Γενιτσαρόπουλος, Χ. Μπότσαρης, Χ. Λαδιάς', αναφέρεται στις επιδράσεις από τη λειτουργία ενός ΑΕΙ οι οποίες μπορούν μεθοδολογικά να διακριθούν σε δυο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τις οικονομικές επιπτώσεις και περιλαμβάνει τις άμεσες και έμμεσες επιδράσεις που δημιουργούνται από τη λειτουργία τους και οφείλονται κυρίως στις λειτουργικές δαπάνες τους καθώς και τις δαπάνες φοιτητών και επισκεπτών, ενώ η δεύτερη αφορά τις επιπτώσεις από τη δημιουργία και τη διάδοση της γνώσης όπως για παράδειγμα είναι η δημιουργία ανθρώπινου κεφαλαίου και η ενίσχυση της οικονομίας της γνώσης. Με το άρθρο αυτό γίνεται εκτίμηση τη συμβολής των ελληνικών περιφερειακών ΑΕΙ στην οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών σε επίπεδο Νομών (NUT-III). Συγκεκριμένα, εκτιμώνται οι γραμμικές συσχετίσεις μεταξύ του αριθμού των φοιτητών με δείκτες οικοδομικής δραστηριότητας καθώς και με βασικά μακροοικονομικά περιφερειακά μεγέθη όπως το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) και η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) στους κλάδους του εμπορίου, της διαχείρισης ακινήτων, των ξενοδοχείων και των εστιατορίων και της εκπαίδευσης. Αρχικά οι συσχετίσεις εκτιμώνται για των σύνολο των Νομών που συμμετέχουν στο δείγμα ενώ στη συνέχεια επανεκτιμούνται με βάση το πληθυσμιακό μέγεθος τους.

Το δεύτερο άρθρο 'ΜΙΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑ-ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΡΕΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ, Γεώργιος Μ. Κορρές' αναλύει την σύνθεση της Ελληνικής οικονομίας και την εξέλιξη κατά την οποία η ελληνική οικονομία παρουσίασε μέσο ρυθμό ανάπτυξης κατά σχεδόν 4.0% το χρόνο μεταξύ 2003 και 2007, που οφείλονταν κυρίως στην δημιουργία των υποδομών από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, αλλά και από την συνεχή αύξηση του δανεισμού και των πιστώσεων που εν συνεχεία οδήγησαν στον υπέρ-καταναλωτισμό και στην αύξηση των ελλειμμάτων και χρεών της χώρας. Στην συνέχεια αναλύει την οικονομική κρίση και την στασιμότητα στην οικονομία η οποία ξεκίνησε το 2009, ως συνέπεια της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης και την αποτυχία μακροπρόθεσμου σχεδιασμού της χώρας να περιορίσει το δημοσιονομικό έλλειμμα και το συνεχώς αυξανόμενο δημόσιο χρέος. Το άρθρο αυτό επιχειρεί να εξετάσει και να αναλύσει διαχρονικά και δια-συγκριτικά την εξέλιξη των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους στις χώρες μέλη της Ευρωζώνης. Ιδιαίτερα το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί την εξέλιξη και την καταγραφή του προβλήματος για την Ελληνική οικονομία, καθώς επίσης επιχειρεί στο να παρουσιαστούν και να καταγραφούν τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις στην αναπτυξιακή διαδικασία και τη συνοχή και σύγκλιση της Ελληνικής οικονομίας και των κρατών μελών της Ευρωζώνης.

Το τρίτο άρθρο 'Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ – ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ, Παπάνης Ευστράτιος, Μπαλάσα Αικατερίνη' εστιάζει στο φαινόμενο της αστικοποίησης ως καθολικό, πολυδιάστατο και άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας. Το άρθρο προσπαθεί να αναδείξει την εξέλιξη της αστικοποίησης στην Ελλάδα. Επί τριάντα χρόνια μετά το δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο έχουμε

μία διαρκή δημογραφική αλλαγή, που μετά το 1981 παίρνει τη μορφή της πληθυσμιακής κρίσης. Έχουμε συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στη πρωτεύουσα, γεγονός που οδήγησε σε μία μεγάλο βαθμού μετακίνηση από όλη την υπόλοιπη Ελλάδα προς αυτή. Αυτή η μαζική μετακίνηση είχε ως αποτέλεσμα τη πληθυσμιακή συρρίκνωση, την υπογεννητικότητα και τη δημογραφική γήρανση του πληθυσμού. Ωστόσο, αυτή η ταχεία αστική συγκέντρωση τείνει να μειώνεται στα μέσα της δεκαετίας του '70. Τα βασικότερα σημεία που χαρακτηρίζουν την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας συνοψίζονται στα εξής σημεία · στην ύπαρξη αγροτικών δομών μέχρι και το πρώτο ήμισυ του 20ου αιώνα, στην γρήγορη εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση μεταπολεμικά και στην χαμηλή οικονομική ανάπτυξη.

Το τέταρτο άρθρο ‘ΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΩΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΡΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ: Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ Ν. ΛΕΣΒΟΥ, Γιαβρίμης Παναγιώτης, Τσαγκάτος Εμμανουήλ, Ρέππα Λίτσα, Κουνιάκη Ιωάννα’ διερευνά το πλαίσιο λειτουργίας και την αποτελεσματικότητα του παραπάνω θεσμού, ως καλή πρακτική για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος έχει συχνά ως αφετηρία του τον εκπαιδευτικό αποκλεισμό. Προκειμένου να διερευνηθεί το παραπάνω πεδίο, επιλέχθηκε η ερευνητική μέθοδος της ομάδας εστίασης (focus group) με τη συμμετοχή δασκάλων και νηπιαγωγών, γενικής και ειδικής αγωγής, που εργάζονται στο νομό Λέσβου. Σύμφωνα με τα βασικά συμπεράσματα της έρευνας διαπιστώθηκαν: υπολειτουργία του θεσμού με πολλές ανεπάρκειες και ελλείψεις σε υλικοτεχνικές υποδομές, ελλιπής κατάρτιση των εκπαιδευτικών, διαφοροποίηση στη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών απέναντι σε μαθητές των Τ.Ε και τέλος σχετικά μικρή αποτελεσματικότητα του θεσμού, με τον τρόπο που υλοποιείται, ως προς τη συνεισφορά του για την άρση του κοινωνικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού.

Το πέμπτο άρθρο “ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΡΙΣΚΟ ΓΙΑ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ, Σταμάτης Καλογήρου, Μαρία Γιαουτζή, Αναστασία Μπίσκα” αναλύει και παρουσιάζει μια πρόσφατη προσπάθεια μελέτης των επιπτώσεων από την αύξηση των τιμών της ενέργειας στην αναπτυξιακή δυναμική των περιφερειών της Ευρώπης που έγινε στα πλαίσια του προγράμματος ESPON- ReRisk (Regions at Risk of Energy Poverty). Ο στόχος του προγράμματος ReRisk, είναι ο καθορισμός των περισσότερο ευάλωτων αναπτυξιακά περιφερειών της Ευρώπης. Για τη διερεύνηση του αναπτυξιακού προφίλ των περιφερειών της Ευρώπης, πραγματοποιείται η ταξινόμηση των περιφερειών της Ευρώπης με βάση μια σειρά από κριτήρια που αφορούν το περιεχόμενο του στόχου του προγράμματος ReRisk. Το συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζει τη μεθοδολογία που υιοθετήθηκε στο πρόγραμμα ReRisk για την ταξινόμηση των περιφερειών της Ευρώπης σε ομάδες με ομοιογενή χαρακτηριστικά έτσι ώστε η έμφαση στα πακέτα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διαμορφώνεται με βάση τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας.

Το έκτο άρθρο “Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΧΩΡΟ Ηλίας Γραμματικογιάννης, Μαρία Γιαουτζή” αναλύει και προσπαθεί να αναδείξει τα είδη της αστικής διακυβέρνησης, το ρόλο των νέων τεχνολογιών στο μετασχηματισμό της αστικής διακυβέρνησης σε ηλεκτρονική διακυβέρνηση (e-governance) και τα παραδείγματα εφαρμογών της αστικής διακυβέρνησης στον Ευρωπαϊκό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο αυτό η εργασία αναλύει και παρουσιάζει την έννοια και τα είδη της αστικής διακυβέρνησης, ενώ το δεύτερο εστιάζει στο ζήτημα της συμμετοχικότητας στην αστική διακυβέρνηση. Περαιτέρω παρουσιάζονται οι νέες τεχνολογίες, οι οποίες μπορεί εν δυνάμει να προωθήσουν την έννοια της συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης, μετασχηματίζοντάς την σε ηλεκτρονική διακυβέρνηση. Επίσης το συγκεκριμένο άρθρο αναλύει και περιλαμβάνει μια γενικευμένη παρουσίαση (state of the art) προσεγγίσεων συμμετοχικής και ηλεκτρονικής αστικής διακυβέρνησης, όπως αυτές έχουν εφαρμοστεί στον Ευρωπαϊκό χώρο. Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση συμπερασμάτων για τις δυνατότητες

της αστικής διακυβέρνησης και του ρόλου της στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή των διαδικασιών λήψης αποφάσεων.

Το έβδομο άρθρο 'Η ΝΕΑ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ - ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΩΝ ΕΥΡΕΣΙΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, Λέανδρος Κ. Λεφάκης' αναλύει την διαδικασία κατά την οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εγκαινιάζοντας τη στρατηγική «Ευρώπη 2020» με στόχο την προετοιμασία της οικονομίας της ΕΕ για την επόμενη δεκαετία, κατέστησε την προσπάθεια ανάπτυξης επί της καινοτόμου δράσεως ως βασική προτεραιότητα σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο και προέταξε τη σύμπραξη των ενδιαφερομένων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Κατ' αρχήν, η περιφερειακή διάσταση της νέας στρατηγικής μπορεί να συνδεθεί άμεσα με την πολιτική της έρευνας και της ανάπτυξης, καθώς και αυτή την καινοτόμου δράσης, ιδίως σε τεχνολογίες αιχμής, με ταυτόχρονη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ επιστημονικής γνώσης και αγοράς, ούτως ώστε η καινοτομία να μετατρέπεται σε κάθε μορφής ανταγωνιστικό προϊόν. Ιδιαίτερα, το από πολλά έτη συζητούμενο κοινοτικό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας θα επέτρεπε στις επιχειρήσεις να εξοικονομήσουν σημαντικά ποσά ετησίως, ενώ η ενιαία νομική του ισχύ σε όλη την ΕΕ θα συνέβαλε σημαντικά στη μείωση του κόστους απόκτησης δικαιωμάτων διανοητικής (βιομηχανικής) ιδιοκτησίας. Γενικώς, τα δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας ως κομμάτι των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας έχουν σημαντικές κοινωνικές και τεχνολογικές πτυχές, οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν στη διαμόρφωση συνεπούς περιφερειακής πολιτικής.

Το όγδοο άρθρο 'Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ: ΜΙΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ, Σπύρος Αναγνώστου' πραγματοποιεί μια επισκόπηση των σύγχρονων χαρακτηριστικών και εξελίξεων της κινητικότητας και του κεντρικού ρόλου της στην διαμόρφωση των ευρύτερων αστικών περιοχών. Ειδικότερη αναφορά γίνεται σε δυο μηχανισμούς που έχουν καθοριστικά επηρεάσει τις εξελίξεις στην ημερήσια κινητικότητα, και που είναι, αφ' ενός η αύξηση του ελεύθερου χρόνου και η όσμωση του με τον χρόνο εργασίας, και αφ' ετέρου η διαρκής αύξηση της ταχύτητας των μετακινήσεων. Επίσης, γίνεται μια επισκόπηση των προτύπων των Ημερήσιων Αστικών Συστημάτων, οι εξελίξεις των οποίων, τείνουν να ευνοήσουν το Αποκεντρωμένο Πρότυπο, που συνδέεται με την δημιουργία ευρύτερων αστικών περιοχών με πολυκεντρικά χαρακτηριστικά. Στο τρίτο και τέταρτο μέρος, γίνεται μια πολύ συνοπτική επισκόπηση των σημαντικών εξελίξεων που σημειώνονται στα χαρακτηριστικά της διαμονητικής κινητικότητας και στην σύνδεση τους με τις εξελίξεις της ημερήσιας κινητικότητας. Στα συμπεράσματα, γίνεται κυρίως αναφορά στην αδυναμία των παραδοσιακών μοντέλων να περιγράψουν τις σύγχρονες εξελίξεις στους μηχανισμούς και στα χαρακτηριστικά μιας νέας κινητικότητας, όλο και πιο σύνθετης, η οποία διαμορφώνεται σε έναν όλο και μεγαλύτερο βαθμό από τις κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις της μεταβιομηχανικής εποχής.

Το ένατο άρθρο Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΒΑΣΙΣΜΕΝΗ ΣΕ ΣΕΝΑΡΙΑ Μαργαρίτης Νικ. Σαμαράς και Μαρία Στ. Καραγιάννη, χαρτογραφούν κατ' αρχάς την σύνθεση του προγράμματος των μαθημάτων: της Μελέτης Περιβάλλοντος, της Γεωγραφίας και της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας. Επιχειρούν μια σύντομη σκιαγράφηση των βασικών εννοιών της πολιτικής οικονομίας, που σχετίζονται με την τοπική - περιφερειακή ανάπτυξη. Εξετάζουν διεξοδικά τα μαθήματα: Μελέτη Περιβάλλοντος, Γεωγραφία, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή όπου τίθενται έμμεσα ερωτήματα που αφορούν επιστημολογικά ζητήματα και επιμέρους προβληματικές σε όσους ασχολούνται με τα προγράμματα διδασκαλίας και την οργάνωση της βασικής εκπαίδευσης. Στη συνέχεια σκιαγραφείται η αναγκαιότητα διεύρυνσης των γνώσεων και της μάθησης, αξιοποιώντας τα «σενάρια» που εκπονήσαμε, ώστε η μάθηση στην εκπαιδευτική αυτή βαθμίδα, να γίνει,

με τρόπο πιο εύληπτο και αποτελεσματικότερο. Με την υλοποίηση των «σεναρίων», πραγματοποιείται η κατάθεση ακόμα ενός προβληματισμού για τον τρόπο συγκρότησης ενός υποδειγματικού αρχείου διδασκαλίας ακόμα και σε θέματα περιφερειακής ανάπτυξης και τουρισμού.

Δρ. Γεώργιος Κ. Κορρές

Visiting Fellow University of Newcastle Centre of Urban and Regional Development Studies (CURDS), Newcastle: NE1-7RU, United Kingdom and also Associate Professor University of the Aegean, Department of Geography

Άρθρα

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ (ΑΕΙ) ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΡΑΜΜΙΚΕΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

X. Γενιτσαρόπουλος, X. Μπότσαρης, X. Λαδιάς

Τμήμα Περιφερειακής Οικονομικής Ανάπτυξης Πανεπιστημίου Στερεάς Ελλάδας

Περίληψη

Οι επιδράσεις από τη λειτουργία ενός ΑΕΙ μπορούν μεθοδολογικά να διακριθούν σε δυο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τις οικονομικές επιπτώσεις και περιλαμβάνει τις άμεσες και έμμεσες επιδράσεις που δημιουργούνται από τη λειτουργία τους και οφείλονται κυρίως στις λειτουργικές δαπάνες τους καθώς και τις δαπάνες φοιτητών και επισκεπτών, ενώ η δεύτερη αφορά τις επιπτώσεις από τη δημιουργία και τη διάδοση της γνώσης όπως για παράδειγμα είναι η δημιουργία ανθρώπινου κεφαλαίου και η ενίσχυση της οικονομίας της γνώσης. Με την παρούσα εργασία γίνεται εκτίμηση τη συμβολής των ελληνικών περιφερειακών ΑΕΙ στην οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών σε επίπεδο Νομών (NUT-III).

Συγκεκριμένα, εκτιμώνται οι γραμμικές συσχετίσεις μεταξύ του αριθμού των φοιτητών με δείκτες οικοδομικής δραστηριότητας καθώς και με βασικά μακροοικονομικά περιφερειακά μεγέθη όπως το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) και η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) στους κλάδους του εμπορίου, της διαχείρισης ακινήτων, των ξενοδοχείων και των εστιατορίων και της εκπαίδευσης. Αρχικά οι συσχετίσεις εκτιμώνται για των σύνολο των Νομών που συμμετέχουν στο δείγμα ενώ στη συνέχεια επανεκτιμούνται με βάση το πληθυσμιακό μέγεθος τους.

Από τα ευρήματα της εμπειρικής ανάλυσης προκύπτουν συνοπτικά τα κάτωθι: α. Ο μέσος αριθμός των φοιτητών σχετίζεται θετικά με την μέση οικοδομική δραστηριότητα εκφρασμένη ως επιφάνεια (m^2) νέων οικοδομών καθώς επίσης με το μέσο ΑΕΠ και τις μέσες ΑΠΑ των κλάδων διαχείριση ακινήτων, εμπορίου, ξενοδοχείων/εστιατορίων καθώς και της εκπαίδευσης, β. Στους μικρούς και στους μεσαίους Νομούς ο μέσος αριθμός των φοιτητών δεν συσχετίζεται γραμμικά με κανέναν δείκτη και γ. Στους μεγάλους Νομούς (πληθυσμός >150.000) ο μέσος αριθμός των φοιτητών σχετίζεται θετικά με τη μέση επιφάνεια (m^2) των νέων οικοδομών καθώς επίσης με το μέσο ΑΕΠ και τις μέσες ΑΠΑ της διαχείρισης ακινήτων, του εμπορίου και της εκπαίδευσης.

Λέξεις κλειδιά: Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, ελληνική περιφέρεια, οικονομικοί περιφερειακοί δείκτες, συμβολή, ανάπτυξη, τοπική οικονομία, γραμμική συσχέτιση.

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα το ενδιαφέρον για τον τρόπο με τον οποίο η Ανώτατη Εκπαίδευση επιδρά στην οικονομική και κοινωνική ευημερία μιας περιοχής. Αυτό οφείλεται σύμφωνα με τους Plummer και Taylor [35] στην κρίση του καπιταλισμού η οποία άρχισε να εμφανίζεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 ενώ παράλληλα στις αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην παγκόσμια οικονομία τις τελευταίες δεκαετίες οι οποίες επέφεραν αλλαγές στο σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Johnston [27] η αλλαγή της παραγωγικής διαδικασίας συνοδεύεται με τη ποιοτική μεταβολή της απασχόλησης, σηματοδοτώντας με αυτό τον τρόπο την έναρξη της μεταβιομηχανικής εποχής. Η αλλαγή στη δομή της απασχόλησης είχε σαν αποτέλεσμα να ενισχυθεί σημαντικά η ζήτηση εξειδικευμένου προσωπικού σε επιχειρήσεις εντάσεως γνώσης. Παράλληλα, ο Johnston αναφέρει ότι η ποιοτική αλλαγή της απασχόλησης σχετίζεται θετικά με την αύξηση του κατά κεφαλήν ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος που συντελέστηκε την ίδια περίοδο.

Πολλές αναπτυγμένες χώρες όπως οι Η.Π.Α και η Μεγάλη Βρετανία δημιούργησαν τις συνθήκες για να μπορέσει να αναπτυχθεί το κατάλληλο πλαίσιο έτσι ώστε τα ΑΕΙ να αναπτύξουν αποτελεσματικότερη και στενότερη συνεργασία με τη βιομηχανία και τις επιχειρήσεις τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα, με σκοπό να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις νέες οικονομικές και τεχνολογικές ανάγκες. Τα προγράμματα μεταφοράς τεχνογνωσίας, η συνεργασία μεταξύ ΑΕΙ και επιχειρήσεων σε ερευνητικά προγράμματα, τα εκπαιδευτικά προγράμματα ενίσχυσης και ανάπτυξης δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού των τοπικών επιχειρήσεων αποτελούν ορισμένα παραδείγματα συνεργασίας ΑΕΙ, επιχειρήσεων και τοπικής κοινωνίας. Glasson [18]; Cox και Taylor [13]; Charles [12]; Robinson και Adams [38].

Στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν, τα περιφερειακά ΑΕΙ αποτέλεσαν, σε παγκόσμιο επίπεδο, μοχλό οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο τον ρόλο και τη θέση των ίδιων των περιφερειών στο παγκόσμιο οικονομικό γίγνεσθαι. Επομένως, παρά τις προβλέψεις για το τέλος των εθνικών συνόρων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης πλέον οικονομίας, υπάρχουν πολλά παραδείγματα τοπικών κοινωνιών, οι οποίες μέσω της λειτουργίας διεθνούς φήμης ΑΕΙ και ερευνητικών κέντρων, πρωτοστάτησαν στην καινοτομία και της έρευνα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Silicon Valley, το Cambridge, καθώς επίσης και τα οικονομικά κέντρα του Τόκιο, της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου. Martin [33]; Siegel et. al. [41]; Breznitz [9].

Προκύπτει επομένως το συμπέρασμα ότι το παραγωγικό σύστημα στηρίζεται πλέον σε σημαντικό βαθμό στη γνώση και την καινοτομία έχοντας στο επίκεντρο τη δημιουργία ανθρώπινου κεφαλαίου. Για αυτό το λόγο ονομάστηκε καπιταλισμός εντάσεως γνώσης Florida, [16]. Προφανώς, η βασική ιδέα στηρίζεται, σύμφωνα με τους Lundvall και Johnson [32], στην άποψη ότι η γνώση είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης ενώ η μάθηση είναι η σημαντικότερη διαδικασία.

Μετά τη στροφή της παραγωγικής διαδικασίας και του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος τα ΑΕΙ, κυρίως της Αγγλίας και της Αμερικής, άρχισαν να επανεξετάζουν τον παραδοσιακό ρόλο τους προωθώντας ειδικά προγράμματα διάχυσης της τεχνογνωσίας σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα Hagen [23]. Για παράδειγμα στις Η.Π.Α., από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και με Νόμους όπως για παράδειγμα οι Bayh-Dole Patent και Trademark Amendments Act δόθηκε η δυνατότητα στα ΑΕΙ και στα ερευνητικά κέντρα να εκμεταλλεύονται εμπορικά τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας καθώς επίσης να συστήνουν επιχειρήσεις spin offs Goldstein και Drucker [20]. Η προοπτική ενίσχυσης των πόρων των ΑΕΙ από την πώληση πατεντών, αδειών ευρεσιτεχνίας αλλά και γενικότερα την

εμπορική εκμετάλλευση της επιστημονικής γνώσης με παράλληλη συνεργασία με τις επιχειρήσεις αποτέλεσαν σημαντικό κίνητρο για την ενίσχυση των οικονομικών πόρων τους, ιδιαίτερα σε μια περίοδο σημαντικής μείωσης των κρατικών επιχορηγήσεων Lazzeretti and Tavoletti [30]; Rodrigues [39]. Ωστόσο με οποιοδήποτε τρόπο και αν προσεγγίσουμε τη συμβολή των ΑΕΙ στην κοινωνία και την οικονομία το ζητούμενο σύμφωνα με τον Bessette [5] είναι να αξιολογήσουμε το κόστος της δημόσιας επένδυσης και το όφελος που τελικά αντανακλάται για την κοινωνία.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εκτιμήσει τη συμβολή των ΑΕΙ στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία της ελληνικής περιφέρειας. Για το λόγο αυτό εξετάζουμε την ύπαρξη συσχετίσεων μεταξύ μεταβλητών που δηλώνουν την παρουσία των Ιδρυμάτων σε μια περιοχή και μεταβλητών που αντιπροσωπεύουν περιφερειακούς οικονομικούς δείκτες. Επίσης, εξετάζουμε κατά πόσο το μέγεθος μιας περιοχής επηρεάζει τη συμβολή των ΑΕΙ στην τοπική οικονομία.

Το περιεχόμενο της εργασίας είναι το ακόλουθο. Στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά στο Διεθνές πλαίσιο λειτουργίας των Τριτοβάθμιων Ιδρυμάτων. Στο τρίτο παρουσιάζονται οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις εκτίμησης της συμβολής τους ενώ στο τέταρτο μέρος γίνεται μια σύντομη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Στο πέμπτο μέρος παρουσιάζεται η μεθοδολογία και τα στατιστικά δεδομένα ενώ στη συνέχεια ακολουθούν τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα που προκύπτουν.

2. Το Διεθνές Περιβάλλον

Η Διακήρυξη της Σορβόνης στις 25 Μαΐου 1998 τόνισε ιδιαίτερα τον κεντρικό ρόλο της Ανώτατων Ιδρυμάτων στην ανάπτυξη της μορφωτικής διάστασης της Ευρώπης, δίνοντας έμφαση στη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης με στόχο αποτελέσει το κλειδί για την προώθηση της κινητικότητας και της απασχολησιμότητας των Ευρωπαίων πολιτών αλλά και την συνολική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Ενώ όπως προκύπτει από τη Διακήρυξη της Μπολόνιας το 1999 προκύπτει το συμπέρασμα ότι η ανεξαρτησία και η αυτονομία των Ανώτατων Ιδρυμάτων αποτελούν εγγύηση ότι τα συστήματα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης και της έρευνας θα προσαρμόζονται συνεχώς στις μεταβαλλόμενες ανάγκες, στις απαιτήσεις της κοινωνίας και στην εξέλιξη και την πρόοδο της επιστημονικής γνώσης.

Παράλληλα τη τελευταία δεκαετία σε Ευρωπαϊκό επίπεδο ξεκίνησε η συζήτηση σχετικά με τον ρόλο που διαδραματίζουν τα ΑΕΙ στην κοινωνία και στην οικονομία της γνώσης καθώς και τις συνθήκες υπό τις οποίες θα μπορέσουν να φέρουν εις πέρας το ρόλο αυτό. Η κοινωνία της γνώσης για να αναπτυχθεί εξαρτάται από την παραγωγή νέων γνώσεων, τη μετάδοσή τους μέσω της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, τη διάδοσή τους με τη βοήθεια των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών και τέλος τη χρήση τους με νέες βιομηχανικές διαδικασίες ή υπηρεσίες. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή).

Ο ρόλος των ΑΕΙ στο νέο περιβάλλον είναι μοναδικός καθώς βρίσκονται στο επίκεντρο της κοινωνίας της γνώσης εξαιτίας του ρόλου που επιτελούν στους τομείς έρευνας και εκμετάλλευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων, τη βιομηχανική συνεργασία και τις επιχειρήσεις έντασης γνώσης (spin-offs), την εκπαίδευση και την κατάρτιση, ιδιαίτερα την κατάρτιση ερευνητών, καθώς και την περιφερειακή και την τοπική ανάπτυξη, στην οποία μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στη Λισσαβόνα το Μάρτιο του 2000 έθεσε κεντρικό στόχο τη δημιουργία μιας Ευρώπης που να βασίζεται στη γνώση. Ενώ, η ατζέντα της Λισσαβόνας απευθύνεται σε ένα ευρύ φάσμα παραγόντων ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζουν τα Τριτοβάθμια Ιδρύματα με τον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο τους. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη διπλή αποστολή που παραδοσιακά επιτελούν, την έρευνα και τη διδασκαλία, στην ολοένα και μεγαλύτερη συμβολή τους στην πολύπλοκη διαδικασία της καινοτομίας, καθώς και στη συνεισφορά τους με άλλους τρόπους στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και την κοινωνική συνοχή, π.χ. μέσω του ρόλου που επιτελούν στη ζωή της κοινότητας καθώς και σε θέματα περιφερειακής ανάπτυξης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, com 2003, 5/3/2003).

Στις Η.Π.Α. όπως ήδη έχει αναφερθεί, τα ΑΕΙ από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ασκούν "επιχειρηματική" δραστηριότητα εμπορευματοποιώντας τα ερευνητικά αποτελέσματά τους. Το παράδειγμα των Η.Π.Α. ακολούθησε και η Αγγλία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1990 δημιουργήθηκε στην Αγγλία το Higher Education Reach-Out to Business and the Community Fund (HEROBC) το οποίο μετονομάστηκε το 2005 σε Higher Education Innovation Fund (HEIF) με σκοπό την ενδυνάμωση της συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων και των ΑΕΙ Cox & Taylor, [13].

Επομένως, στα ΑΕΙ των Η.Π.Α. και της Δυτικής Ευρώπης εκτός από τον παραδοσιακό σκοπό λειτουργίας τους που είναι φυσικά η εκπαιδευτική και η ερευνητική δραστηριότητα δόθηκε η δυνατότητα άντλησης οικονομικών πόρων απευθείας από τον ιδιωτικό τομέα μέσω σχετικών συνεργασιών. Αυτή η νέα πρόκληση υπήρξε ιδιαίτερα ελκυστική σε μια εποχή που οι κρατικές επιχορηγήσεις λιγόστευαν. Προκύπτει επομένως το συμπέρασμα ότι για να μπορέσουν τα ΑΕΙ να συμβάλλουν στην εκπλήρωση τοπικών, περιφερειακών αλλά και εθνικών στόχων, εξασφαλίζοντας παράλληλα και τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους θα πρέπει να συνεργαστούν στενότερα με τον παραγωγικό τομέα της οικονομίας. Οι Adams et. al [2] υποστηρίζουν ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την αποτελεσματικότερη συνεργασία τους είναι η ποιότητα των χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων ενίσχυσης της έρευνας και της καινοτομίας καθώς επίσης το νομοθετικό πλαίσιο των χωρών και τα περιθώρια αυτονομίας που δίνουν στα ΑΕΙ για συνεργασία με επιχειρήσεις, την εμπορευματοποίηση των ευρεσιτεχνιών κ.α.

Προκύπτει επομένως το συμπέρασμα ότι τα ΑΕΙ καλούνται να ανταποκριθούν στις προκλήσεις του σύγχρονου οικονομικού περιβάλλοντος και μάλιστα να θέσουν σαν κεντρικό στόχο την αποτελεσματικότερη και στενότερη συνεργασία με την επιχειρηματική κοινότητα. Ο Rodrigues [39] χαρακτηρίζει την πρόκληση για άσκηση επιχειρηματικής δραστηριοποίησης των ΑΕΙ σαν δεύτερη επανάσταση στο χώρο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης¹. Για την επίτευξη των στόχων τους, όπως υποστηρίζουν οι Lazzeretti & Tavoletti [30] τα ΑΕΙ οφείλουν να μετατραπούν από "παραδοσιακά ΑΕΙ" σε "επιχειρηματικά ΑΕΙ" και αυτό σημαίνει ότι όλοι οι παράγοντες που τα συνθέτουν θα πρέπει να αποκτήσουν την κουλτούρα της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας

Κατά συνέπεια η συνεργασία μεταξύ των ΑΕΙ και της επιχειρηματικής κοινότητας πρέπει να αναπτυχθεί σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο καθώς και να προσανατολιστεί περισσότερο προς την καινοτομία, τη σύσταση νέων επιχειρήσεων και γενικότερα τη μεταφορά και τη διάδοση της γνώσης και της τεχνολογίας. Οι κύριοι μηχανισμοί με τους οποίους επιτυγχάνεται καλύτερη συνεργασία είναι η χορήγηση αδειών για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και οι θυγατρικές (spin-offs) καθώς και οι νέες (start-ups) επιχειρήσεις. Επομένως, η σύγχρονη προσέγγιση για το ρόλο των ΑΕΙ επικεντρώνεται στο

¹ Την πρώτη την τοποθετεί χρονικά στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και τη συνδέει με τη δυνατότητα που δόθηκε στα Πανεπιστήμια να δημιουργούν γνώση μέσω της ερευνητικής διαδικασίας. Μέχρι τότε αποστολή των Πανεπιστημίων ήταν μόνο η διδασκαλία.

λεγόμενο "τρίτο ρόλο" όπως χαρακτηριστικά την ονομάζει ο Breznits [9], σε συνδυασμό φυσικά με τη διδασκαλία και την έρευνα.

Στην Ελλάδα η ανώτατη εκπαίδευση (Higher Education) παρέχεται από τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Α.Ε.Ι.) και αποτελείται από δυο τομείς. Ο πρώτος είναι ο πανεπιστημιακός τομέας, που περιλαμβάνει τα Πανεπιστήμια, τα Πολυτεχνεία και την Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών και τα οποία αναφέρονται ως «Πανεπιστήμια». Ο δεύτερος είναι ο τεχνολογικός τομέας, που περιλαμβάνει τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Τ.Ε.Ι.) και την Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.) και τα οποία αναφέρονται ως «ΤΕΙ». (Ν. 4009/2011)

Γενικότερα η στοχοθεσία της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας για την ανώτατη εκπαίδευση, την τελευταία δεκαετία κινούταν με βάση το Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο ανάπτυξης της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης το οποίο εισήχθη το 2002 και είχε στόχο την ισόρροπη και ορθολογική ανάπτυξη της, σε όλες τις περιοχές της χώρας. Κεντρικά σημεία του σχεδίου ήταν η εισαγωγή του μοντέλου διπολικής περιφερειακής ανάπτυξης σύμφωνα με το οποίο σε κάθε περιφέρεια θα έπρεπε να υπάρχει ένα δίπολο που θα απαρτίζεται από ένα τουλάχιστον πολυθεματικό (multidisciplinary) πανεπιστήμιο και ένα τουλάχιστον ΤΕΙ τα οποία θα λειτουργούν συμπληρωματικά και με διακριτούς ρόλους και δεύτερο η δημιουργία νέων τμημάτων πανεπιστημίων ή ΤΕΙ σε νέες γεωγραφικές έδρες όπως είναι για παράδειγμα, το Πανεπιστήμιο Στερεάς Ελλάδας.

Ωστόσο το νομοθετικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί η ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι εκ διαμέτρου αντίθετο με αυτό των περισσότερων χωρών. Όπως αναφέρει ο Lambrianidis [28] το καθεστώς λειτουργίας τους ρυθμίζεται εξ ολοκλήρου από τις κεντρικές υπηρεσίες του Υπουργείου με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη και απαγορευτική πολλές φορές η ανάληψη πρωτοβουλιών από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Με προφανές αποτέλεσμα τα ελληνικά ΑΕΙ να μην ακολουθούν το σύγχρονο επιχειρηματικό μοντέλο. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους Λεφάκη και Παπαϊωάννου [49] η εταιρείες spin-offs στην Ευρωπαϊκή Ένωση και ιδιαίτερα στην Ελλάδα δεν είναι τόσο διαδομένες. Ένας από τους βασικότερους λόγους είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα θέματα των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας καθώς και το πολύπλοκο νομικό πλαίσιο που διέπει την ίδρυση εταιρειών με σκοπό την εμπορική εκμετάλλευση των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

3. Το Θεωρητικό Πλαίσιο

Η κατανόηση του μηχανισμού με τον οποίο μια περιοχή αναπτύσσεται οικονομικά καθώς επίσης και η συμβολή των ΑΕΙ στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη μια περιοχής έχει προκαλέσει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια. Υπάρχει σημαντικός αριθμός ερευνών που υποστηρίζουν τη θετική σχέση που υπάρχει μεταξύ της παρουσίας των ΑΕΙ και της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης. Με στόχο την κατανόηση του μηχανισμού μέσω του οποίου εξελίσσεται και ευημερεί μια κοινωνία, οι Plummer & Taylor [35] κατέγραψαν έξι θεωρητικά μοντέλα περιφερειακής ανάπτυξης χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα οκτώ επεξηγηματικές μεταβλητές (δείκτες) αυτών των μοντέλων, μεταξύ των οποίων και τη δημιουργία γνώσης και πρόσβασης σε αυτή. Για να προκύψει ότι η δημιουργία γνώσης και η δυνατότητα πρόσβαση σε αυτή είναι σημαντική για τα τέσσερα από τα έξι μοντέλα. Κατά συνέπεια στο επίκεντρο της ανάπτυξης τοποθετείται η καινοτομία καθώς αποτελεί προϊόν της

γνώσης και της έρευνας. Η παραπάνω θέση ενισχύεται από τον Xinyue [44] καθώς υποστηρίζει ότι οι βιομηχανίες είναι η μεγαλύτερη πηγή καινοτομίας ενώ ταυτόχρονα εκτιμά ότι ο πιο σημαντικός παράγοντας για την ενίσχυση της καινοτομίας είναι η πρόσβαση στη γνώση και στην τεχνολογία. Σε αυτή την κατεύθυνση ο ρόλος των σύγχρονων AEI είναι καθοριστικός διότι αφενός αποτελούν βασική πηγή τεχνολογικής εξέλιξης και αφετέρου μέσω αυτών αναπτύσσεται ο μηχανισμός εκείνος με τον οποίο η γνώση διαχέεται στον παραγωγικό ιστό της οικονομίας.

Για παράδειγμα ο Breznits [9], μελετώντας την περίπτωση του University of Cambridge υποστήριξε την ύπαρξη θετικής σχέσης ανάμεσα στις δαπάνες για έρευνα και διάχυση τους στην τοπική οικονομία και της οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής. Επομένως, η χρησιμοποίηση κατάλληλων μοντέλων διάδοσης της γνώσης και των ερευνητικών αποτελεσμάτων εν γένει, μπορεί να έχει πολλαπλά οφέλη για την οικονομία μιας περιοχής. Όσο αναφορά τη μεταφορά τεχνογνωσίας οι θεωρίες περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης δεν εστιάζουν μόνο σε κλάδους εντάσεως γνώσης όπως η πληροφορική, τα μαθηματικά και οικονομία αλλά σε όλους τους κλάδους όπως για παράδειγμα είναι οι πολιτικές επιστήμες και η δημόσια διοίκηση Liou,[31].

Μεθοδολογικά οι επιπτώσεις από τη λειτουργία των AEI στις τοπικές κοινωνίες και οικονομίες μπορούν να διακριθούν σε δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τις οικονομικές επιπτώσεις (spending impacts) που προκύπτουν εξ αιτίας της λειτουργίας τους ενώ η δεύτερη αφορά επιπτώσεις από τη γνώση που αυτά δημιουργούν (knowledge impacts) μέσω της εκπαιδευτικής και ερευνητικής διαδικασίας και πρόσφατα μέσω της "επιχειρηματικής" δραστηριότητας Jaffe [26]; Jaffe,[25]; Newlands, [34]; Cox και Taylor [13]; Drucker, και Goldstein [14]; Johnston [27]; Rodrigues, [39]. Οι οικονομικές επιπτώσεις αναφέρονται αρχικά στις άμεσες επιδράσεις που οφείλονται στις καταναλωτικές, κεφαλαιουχικές και λοιπές λειτουργικές δαπάνες των AEI, των εργαζομένων, των φοιτητών και των επισκεπτών του. Ουσιαστικά, έχει αφετηρία την καταγραφή του συνόλου των δαπανών που γίνονται από την παρουσία, και εξ αιτίας της παρουσίας, του AEI όπως είναι για παράδειγμα οι μισθοδοσία του προσωπικού, οι δαπάνες για κατανάλωση και επένδυση (π.χ. κτήρια, εξοπλισμός, γραφική ύλη), οι δαπάνες των φοιτητών, οι δαπάνες των επισκεπτών (π.χ. γονείς, επισκέπτες καθηγητές κ.α.) όπως και οποιεσδήποτε άλλες που οφείλονται στην παρουσία του στο βαθμό που μπορούν να εντοπιστούν και εκτιμηθούν. Ενώ περιλαμβάνονται και οι έμμεσες επιδράσεις και αφορούν τα πολλαπλασιαστικά οφέλη που προκύπτουν για την τοπική οικονομία μέσω των αλυσιδωτών επιδράσεων που προκαλούνται από την αύξηση της ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών στην τοπική αγορά. Ενώ οι επιδράσεις από τη δημιουργία και τη διάχυση της γνώσης αφορούν την εκπαιδευτική και την ερευνητική δραστηριότητα των AEI και σχετίζονται με τα οφέλη που προκύπτουν για την οικονομία της γνώσης, τις επιχειρήσεις καθώς και για τη δημιουργία του ανθρώπινου κεφαλαίου. Σύμφωνα με τον Newlands [34], η παραπάνω διαχωρισμός είναι διακριτός, ωστόσο είναι πολύ δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν τα αποτελέσματα της δημιουργίας και της διάχυσης της γνώσης.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι επιπτώσεις από τη δημιουργία και τη παραγωγή γνώσης έχει κεντρικό σημείο τη συνεργασία των AEI με τις επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τον Berman [4] η συνεργασία αυτή είναι χρήσιμη για τρεις λόγους. Πρώτον, διότι με αυτόν τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα στις επιχειρήσεις να συνεργαστούν με τους καθηγητές και τους φοιτητές ανταλλάσσοντας απόψεις και πληροφορίες ενώ ταυτόχρονα η επιχείρηση έχει τη δυνατότητα να απασχολήσει τελειόφοιτους ή αποφοίτους. Δεύτερον, πολλές φορές τα ίδια τα AEI μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα εργαστήρια των βιομηχανιών προκειμένου να εκπαιδευθεί το ερευνητικό προσωπικό τους. Φυσικά ισχύει και το αντίστροφο. Τέλος, η συνεργασία σε συγκεκριμένα projects δίνει τη δυνατότητα στην συνεργαζόμενη επιχείρηση να αντλήσει άμεσα πληροφορίες από τα αποτελέσματα που προκύπτουν.

Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η συμβολή των AEI στην τοπική κοινωνία δεν μπορεί να προσεγγιστεί μόνο με οικονομικούς όρους. Ο Glasson [18] υποστηρίζει ότι το

εύρος των επιδράσεων από την λειτουργία των AEI είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό που προκύπτει από τις άμεσες και έμμεσες επιδράσεις που δημιουργούνται από τις λειτουργικές τους δαπάνες καθώς και τις δαπάνες των φοιτητών και των επισκεπτών τους. Στην κατεύθυνση αυτή, ταξινομήσε την συμβολή τους στην τοπική κοινωνία σε τρεις κατηγορίες οι οποίες αποτελούνται από τις άμεσες και έμμεσες επιδράσεις στην απασχόληση και στο εισόδημα, την ενίσχυση της οικονομίας της γνώσης (*knowledge economy*) μέσω της μεταφοράς και της διάδοσης τεχνογνωσίας και τέλος την ευρύτερη συνεισφορά τους για την *επίτευξη και διατήρηση βιώσιμης ανάπτυξης*, όπως είναι η συμβολή στην αστική ανάπτυξη και διαμόρφωση της περιοχής (κτιριακές εγκαταστάσεις για τις ανάγκες του AEI, την αύξηση της ζήτησης κατοικιών κ.α.). Ενώ παράλληλα τόνισε τη συμβολή τους στην κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη.

Ωστόσο με οποιοδήποτε τρόπο και αν προσεγγίσουμε τη συμβολή των AEI στην κοινωνία και την οικονομία είναι σημαντικό να αξιολογήσουμε το ισοζύγιο του κόστους της δημόσιας επένδυσης και του οφέλους που τελικά αντανακλάται για την κοινωνία. Οι Goldstein και Drucker [20] αναφέρουν ότι οι δημόσιες επενδύσεις σε οποιοδήποτε τομέα δημιουργούν το ερώτημα κατά πόσο επιτυγχάνονται οι στόχοι που αρχικά είχαν τεθεί. Παραδοσιακά η αποδοτικότητα των δημοσίων επενδύσεων μετριέται με τον αριθμό των θέσεων απασχόλησης που δημιουργούνται καθώς και την ενίσχυση του ΑΕΠ. Αν και η μέτρηση της απασχόλησης είναι σημαντική, η μέτρηση της αποδοτικότητας θα πρέπει να συνοδεύεται και από άλλα κριτήρια όπως είναι για παράδειγμα η ποιότητα του εργατικού δυναμικού, η ποιότητα των προϊόντων και των υπηρεσιών που παράγονται, η ανάπτυξη δεξιοτήτων, οι εφαρμογές της τεχνολογίας, η δημιουργία εταιρειών spin offs, η συνεργασία ΑΕ και επιχειρήσεων καθώς και οι επιπτώσεις στο περιβάλλον. Συνεπώς, πέρα από τη μεθοδολογικές προσεγγίσεις, θα πρέπει το κόστος λειτουργίας ενός AEI να είναι μικρότερο ή ίσο από το συνολικό όφελος που προκύπτει για τους πολίτες.

4. Ανασκόπηση Βιβλιογραφίας

Η αναφορά στα αποτελέσματα ορισμένων ερευνών θα αρχίσει με τον Bonner [7] ο οποίος εκτίμησε ότι για κάθε 1\$ άμεσων δαπανών του πανεπιστημίου του Colorado δημιουργείται εισόδημα 1,37\$ στην τοπική οικονομία ενώ ταυτόχρονα δημιουργούνται 3.982 νέες θέσεις απασχόλησης. Λίγο αργότερα, το 1973 ο Brownring [10] μελετώντας την περίπτωση του πανεπιστημίου του Stirling εκτίμησε πολλαπλασιαστές εισοδήματος 1,24-1,54 και απασχόλησης 1,59-2,14. Ενώ χρησιμοποιώντας την τεχνική του πίνακα περιφερειακών εισροών-εκροών (Input-Output table) ο Harris [24] εκτίμησε την επίδραση του πανεπιστημίου του Portsmouth. Από την έρευνα προέκυψε ότι οι δαπάνες του πανεπιστημίου πολλαπλασιάζουν τα εισοδήματα της περιοχής από 1,24-1,73. Ενώ όσο αναφορά την απασχόληση εκτός από το 1.885 άτομα που εργάζονται στο Πανεπιστήμιο, δημιουργούνται εξαιτίας της λειτουργίας του Πανεπιστημίου επιπλέον 1.029-1.490 θέσεις απασχόλησης. Επομένως, ο πολλαπλασιαστής απασχόλησης μετρήθηκε από 1,55-1,79.

Ο Felsenstein [15] χρησιμοποιώντας οικονομετρικά μοντέλα εκτίμησε ότι το πανεπιστήμιο του Chicago δημιουργεί περισσότερες από 10.000 θέσεις απασχόλησης (πολλαπλασιαστής 1,55) και περίπου μισό δισεκατομμύριο δολάρια εισόδημα. Το καινοτόμο στοιχείο της έρευνας του Felsenstein είναι το γεγονός ότι στο οικονομετρικό μοντέλο που κατασκεύασε έκανε δυο υποθέσεις. Στην πρώτη περιέλαβε τις μεταβλητές που σχετίζονται με την παρουσία του πανεπιστημίου ενώ στη δεύτερη δεν τις συμπεριέλαβε. Στη συνέχεια σύγκρινε τα αποτελέσματα των δύο μοντέλων για να διαπιστώσει τη σημαντική επίδραση του πανεπιστημίου στη δημιουργία εισοδήματος και θέσεων απασχόλησης.

Ωστόσο το βασικότερο στοιχείο της επίδρασης ενός AEI στην οικονομία είναι η μεταφορά της γνώσης και της νέας τεχνολογίας προς τις επιχειρήσεις. Γενικά η μέτρηση της επίδρασης της γνώσης που δημιουργούν τα AEI αντιμετωπίζει διαχρονικά πολλά εμπόδια

καθώς κάποιοι παράγοντες δύσκολα ποσοτικοποιούνται. Στην κατεύθυνση αυτή ο Griliches [21] εισήγαγε ένα μοντέλο το οποίο περιλάμβανε, ποσοτικοποιημένες μεταβλητές, που σχετίζονται με παράγοντες δημιουργίας γνώσης. Οι μεταβλητές αφορούν τις δαπάνες που πραγματοποιούνται για την ενίσχυση των ερευνητικών δραστηριοτήτων και την καινοτομία είτε αυτές προέρχονται από το δημόσιο τομέα είτε από τον ιδιωτικό. Το μοντέλο του Griliches είναι της μορφής:

$$P = f [E(pr.), E(pu.)], (1)$$

όπου P είναι δείκτης καινοτομίας (πατέντες, δημοσιεύσεις κ.α.), E(pr.) είναι δαπάνες για την ενίσχυση της έρευνας από τον ιδιωτικό τομέα και E(pu.) δαπάνες του δημοσίου τομέα αντίστοιχα. Αρκετά χρόνια αργότερα ο Jaffe [26] χρησιμοποιώντας τη θεωρία του Griliches δημιούργησε ένα οικονομετρικό μοντέλο το οποίο ονομάστηκε Griliches-Jaffe Model (GJM). Το GJM χρησιμοποιεί τον αριθμό των πατέντων ή τον αριθμό των νέων προϊόντων που παράγονται ως δείκτες μέτρησης της καινοτομίας θεωρώντας ότι αποτελούν τις εξαρτημένες μεταβλητές στο μοντέλο ενώ οι δαπάνες των AEI και οι δαπάνες των επιχειρήσεων για ερευνητικούς σκοπούς αποτέλεσαν τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές. Το μοντέλο που προέκυψε ήταν το ακόλουθο:

$$\ln(P) = \alpha_0 + \alpha_i \ln(RD_i) + \alpha_u \ln(RD_u) + \varepsilon, (2)$$

όπου P: είναι ένας δείκτης καινοτομίας/ εφευρέσεων (π.χ. αριθμός πατέντων), RDi : δαπάνες των βιομηχανιών για έρευνα (industrial research and development), και RDu : δαπάνες του Πανεπιστημίου για έρευνα (University research and development).

Με βάση το μοντέλο (2) ο Jaffe συγκέντρωσε τις δαπάνες για έρευνα από 29 πολιτείες για χρονικό διάστημα οκτώ ετών (1972-77, 1979, 1981) διαπιστώνοντας την ύπαρξη σημαντικής (θετικής) επίδρασης των ερευνητικών δαπανών των AEI στην καινοτομία και στην ανάπτυξη των τοπικών επιχειρήσεων. Σημαντικότερη επίδραση εκτιμήθηκε για συγκεκριμένους κλάδους όπως είναι τα φάρμακα, τα οπτικά, τα ηλεκτρονικά είδη και την πυρηνική βιομηχανία. Προκύπτει επομένως το συμπέρασμα ότι η γεωγραφική εγγύτητα μεταξύ επιχειρήσεων και AEI είχε σαν αποτέλεσμα την αποκόμιση σημαντικών ωφελειών στο πεδίο της καινοτομίας και της τεχνολογίας.

Πολλοί ερευνητές με βάση το μοντέλο GJM, προσπάθησαν να εκτιμήσουν τις δυναμικές επιπτώσεις στην τοπική οικονομία από την παρουσία των AEI. Για παράδειγμα, η Bania et. al. [3] σύμφωνα με την οποία προκύπτει ότι στις περιοχές που λειτουργούν AEI με έντονη ερευνητική δραστηριότητα υπάρχει αντίστοιχα μεγαλύτερη ερευνητική δραστηριότητα και από τις επιχειρήσεις. Ενώ οι Acs et. al [1], υποστηρίζουν ότι η ερευνητική δραστηριότητα των AEI ασκεί μεγαλύτερη επίδραση στις μικρές επιχειρήσεις που λειτουργούν στην ίδια περιοχή με αυτό σε σχέση με τις μεγαλύτερες σε μέγεθος επιχειρήσεις. Αυτό γιατί οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις είτε έχουν την οικονομική δυνατότητα να αναπτύξουν αυτόνομα την ερευνητική τους δραστηριότητα είτε συνάπτουν συνεργασίες με AEI και ερευνητικά κέντρα που βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από την έδρα τους, ακόμη και σε άλλη χώρα. Επίσης, οι Riddel και Schwer [37] κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι πτυχιούχοι των AEI επηρεάζουν σημαντικά την καινοτομία στις επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας (high tech firms) σε αντίθεση με το ύψος των δαπανών τους για έρευνα.

Τους παράγοντες που δημιουργούν καινοτόμα προϊόντα εξέτασε ο Shrolec [40]. Κάνοντας χρήση οικονομετρικών μοντέλων κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το μέγεθος, τα έτη λειτουργίας καθώς και το ιδιοκτησιακό καθεστώς μιας επιχείρησης επιδρούν στην πιθανότητα δημιουργίας καινοτόμων προϊόντων. Επίσης υποστηρίζει ότι οι μικρές επιχειρήσεις ωφελούνται περισσότερο από την γεωγραφική εγγύτητα με ερευνητικά κέντρα και AEI σε σχέση με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις.

Τη σημασία της γεωγραφικής εγγύτητας υποστηρίζουν οι Laursen et. al [29] καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι επιχειρήσεις γενικά προτιμούν να συνεργαστούν με τοπικά AEI με την προϋπόθεση ότι πληρούν ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Αυτό διότι το κόστος είναι μειωμένο ενώ παράλληλα καλλιεργείται κλίμα εμπιστοσύνης καθώς και οι δυο πλευρές δραστηριοποιούνται στην ίδια περιοχή. Επιπλέον, τα AEI και οι επιχειρήσεις έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να συνεργαστούν σε τοπικό επίπεδο όταν οι επιχειρήσεις είναι

μικρότερου μεγέθους. Συγκεκριμένα οι Laursen et. al αναφέρουν "...Γενικά, οι επιχειρήσεις προτιμούν να συνεργάζονται με ΑΕΙ που βρίσκονται ψηλά στην κατάταξη της αξιολόγησης (first-tier) καθώς έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν σε αυτές αξιόπιστες υπηρεσίες. Η εγγύτητα όμως, όπως αποδεικνύεται, αυξάνει σημαντικά τη πιθανότητα συνεργασίας, καθώς το κόστος είναι μικρότερο. Όμως, εταιρείες με μεγάλο κύρος και πλατιά οικονομική επιφάνεια έχουν την ευχέρεια να συνάψουν συμφωνίες με ερευνητικά κέντρα ανεξάρτητα με τη περιοχή που αυτά εδρεύουν...." (σελ 519).

Οι Fritsch και Slavtchev [17] υποστηρίζουν ότι η άποψη ότι η καινοτομία και συνεπώς η ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας επιτυγχάνεται από την παρουσία και μόνο των ΑΕΙ πρέπει ενδεχομένως να αναθεωρηθεί δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στα ποιοτικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα ερευνητικό κέντρο όπως είναι για παράδειγμα η ποσότητα και η ποιότητα του ερευνητικού προσωπικού και γενικότερα των εργαζομένων καθώς και το είδος των υλοποιούμενων ερευνητικών προγραμμάτων.

Σημαντικά αποτελέσματα για την επιρροή που ασκούν τα ΑΕΙ στις τοπικές οικονομίες παρουσίασαν οι Goldstein & Renault [19] και Goldstein & Drucher [20]. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών ουσιαστικά επιβεβαιώνουν προηγούμενες καθώς έδειξαν ότι η παρουσία ΑΕΙ με έντονη ερευνητική δραστηριότητα μπορεί να αποτελέσει πόλο έλξης και εστία δημιουργίας επιχειρήσεων γνώσης και υψηλής τεχνολογίας, π.χ. Silicon Valley. Route 128, Research Triangle. Επίσης, προκύπτει ότι η μέση αμοιβή, στις μικρές και τις μεσαίες αστικές περιοχές, επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την παρουσία του ΑΕΙ. Αντίθετα οι αμοιβές στις μεγαλύτερες αστικές περιοχές διαπιστώθηκε ότι εξαρτώνται κυρίως από άλλους παράγοντες, όπως είναι το μέγεθος της αγοράς.

Συνοψίζοντας, στο πλαίσιο της ολοένα και πιο ισχυρής συνεργασίας μεταξύ ΑΕΙ και επιχειρήσεων, οι Ponds et.al. [36] αναφέρουν ότι επιχειρήσεις εντάσεως τεχνολογίας, όπως για παράδειγμα οι επιχειρήσεις βιοτεχνολογίας, επενδύουν μεγάλα ποσά στην έρευνα και στη συνεργασία με τα ΑΕΙ ενώ αποδεικνύεται ότι η παρουσία ισχυρών ερευνητικών κέντρων αποτελούν πόλο έλξης για την ίδρυση νέων επιχειρήσεων. Ενώ όσο αναφορά το ρόλο της γεωγραφικής εγγύτητας οι Bramwell και Wolfe [8] αναφέρουν ότι: "...Υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις σύμφωνα με τις οποίες η μεταφορά της γνώσης από τα ΑΕΙ στις επιχειρήσεις επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη μεταξύ τους γεωγραφική απόσταση. Συνεπώς, η γεωγραφική εγγύτητα είναι βασικός παράγοντας για την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων....." (σελ. 1177).

Είναι προφανές ότι τα ΑΕΙ διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της γνώσης και τη διάχυση της στην τοπική κοινωνία κυρίως μέσω της συνεργασίας με τις επιχειρήσεις. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν προβλήματα. Συγκεκριμένα, ο Gunasekara [22] υποστηρίζει ότι η απουσία αυτής της συνεργασίας σε ορισμένες περιοχές αποδίδεται στο γεγονός δεν υπάρχουν σαφείς στόχοι και πολιτικές για την αποτελεσματικότερη συνεργασία ΑΕΙ-επιχειρήσεων ενώ η χρηματοδότηση των ερευνητικών προγραμμάτων αλλά και το περιεχόμενο τους συστήνεται, τις περισσότερες φορές, από την κεντρική κυβέρνηση με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις, κυρίως οι μικρομεσαίες, να μην έχουν εύκολη πρόσβαση σε αυτά.

5. Μεθοδολογία Έρευνας και Δεδομένα

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι αρχικά η αναζήτηση γραμμικών συσχετίσεων μεταξύ μεταβλητών που οφείλονται στην παρουσία ΑΕΙ σε μια περιοχή με βασικούς περιφερειακούς οικονομικούς δείκτες. Κατόπιν, εξετάζουμε κατά πόσο το μέγεθος μιας περιοχής, με πληθυσμιακά κριτήρια, προκαλεί διαφοροποιήσεις στις ανωτέρω συσχετίσεις.

Η συσχέτιση είναι μια τεχνική που δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να παρατηρεί δύο μεταβλητές σε μη ελεγχόμενο περιβάλλον και να προσδιορίζει το πόσο στενά συνδέονται

δυο μεταβλητές (X,Y). Ουσιαστικά η συσχέτιση μετράει την ένταση της σχέσης δύο μεταβλητών. Υπάρχουν διάφοροι μέθοδοι ποσοτικής εκτίμησης της έντασης της σχέσης μεταξύ των X και Y αλλά η πιο διαδομένη είναι αυτή του Pearson. Πανάρετος & Ξεκαλάκης [50]; Πανάρετος [51]; Κολυβά-Μαχαίρα & Μπόρα-Σέντα [48]. Ο συντελεστής γραμμικής συσχέτισης (Pearson) δυο ποσοτικών μεταβλητών για η ζεύγη παρατηρήσεων δίνεται από τον τύπο:

$$r = \frac{\sum_1^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum_1^n (y_i - \bar{y})^2}}, -1 \leq r \leq 1. \quad (3)$$

Θετικές τιμές δείχνουν ότι οι μεταβλητές αυξομειώνονται προς τη ίδια κατεύθυνση ενώ οι αρνητικές τιμές ότι αυξομειώνονται αντίστροφα (π.χ. αυξάνεται η X, μειώνεται η Y).

Τα δεδομένα που εξετάζουμε αφορούν το έτος 2007 και αναφέρονται σε επίπεδο Νομού (NUT-III) με στοιχεία από την Ελληνική Στατιστική Αρχή. Το δείγμα αποτελείται συνολικά από 35 Νομούς της ελληνικής περιφέρειας και συγκεκριμένα της Ηπειρωτικής Ελλάδας στους οποίους υφίσταται παρουσία ΑΕΙ (βλ. Σημειώσεις 1). Η Αττική και η Θεσσαλονίκη έχουν εξαιρεθεί από το δείγμα καθώς εξ αιτίας του μεγέθους τους θεωρούνται "εξαιρετικά ακραίες περιπτώσεις" σε σχέση με τους υπόλοιπους Νομούς. Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι που έχουν τεθεί, χρησιμοποιούμε καταρχήν τρεις ομάδες δεικτών. Ο πρώτος δείκτης αναφέρεται στην παρουσία των ΑΕΙ στους Νομούς και χρησιμοποιούμε ως μεταβλητή μέτρησης τον αριθμό των φοιτητών. Ο δεύτερος δείκτης αναφέρεται στις κατασκευές έχοντας ως μεταβλητές μέτρησης την οικοδομική δραστηριότητα και συγκεκριμένα την επιφάνεια (m^2) των νέων οικοδομών που κατασκευάζονται καθώς και την Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) του κλάδου των κατασκευών. Τέλος, ο τρίτος δείκτης περιλαμβάνει περιφερειακές μακροοικονομικές μεταβλητές και περιλαμβάνει το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) καθώς και τις ΑΠΑ στους κλάδους διαχείρισης ακίνητης περιουσίας-εκμίσθωση και επιχειρηματικές δραστηριότητες (διαχείριση ακινήτων), χονδρικού και λιανικού εμπορίου (εμπόριο), ξενοδοχεία και εστιατόρια και τέλος στην εκπαίδευση. Περιγραφική παρουσίαση όλων των εξεταζόμενων μεταβλητών παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

6. Εμπειρική Ανάλυση

Από τον Πίνακα 1 προκύπτει ότι κατά μέσο όρο ο αριθμός των φοιτητών σε κάθε Νομό είναι 3.200 με ελάχιστη τιμή 231 (Νομός Κορίνθου) και μέγιστη 21.111 (Νομός Αχαΐας), δίνοντας εύρος διαστήματος τιμών 20.880 φοιτητές. Επίσης, είναι χαρακτηριστικό ότι οι τιμές του συνόλου των μεταβλητών τόσο στο δείκτη της οικοδομικής δραστηριότητας όσο και στους λοιπούς μακροοικονομικούς δείκτες παρουσιάζουν έντονες διακυμάνσεις καθώς η διαφορά μέγιστης και ελάχιστης τιμής είναι μεγάλη. Στην προσπάθεια να εκτιμήσουμε τους συντελεστές συσχέτισης και ταυτόχρονα να ελέγξουμε κατά πόσο το αποτέλεσμα είναι στατιστικά σημαντικό κατασκευάζουμε τον Πίνακα 2 από τον οποίο προκύπτει ότι με βάση τα στοιχεία του δείγματος η παρουσία των ΑΕΙ και συγκεκριμένα ο μέσος αριθμός των φοιτητών (X_{A1}) σχετίζεται θετικά με την οικοδομική δραστηριότητα εκφρασμένη ως μέση επιφάνεια (m^2) νέων οικοδομών καθώς επίσης και με το σύνολο των εξεταζόμενων μακροοικονομικών δεικτών, ήτοι το μέσο ΑΕΠ ($X_{Γ1}$) και τις μέσες τιμές ΑΠΑ των κλάδων διαχείριση ακινήτων ($X_{Γ2}$), εμπορίου ($X_{Γ3}$), ξενοδοχείων/εστιατορίων ($X_{Γ4}$) καθώς και της εκπαίδευσης ($X_{Γ5}$).

Πίνακας 1: Περιγραφική παρουσίαση μεταβλητών.

Έτος:	2007	Εδαφική στατιστική Ταξινόμηση:		NUT-III			
Μέγεθος δείγματος:	35 Νομοί (με παρουσία ΑΕΙ)	Γεωγραφικός προσδιορισμός:		Ηπειρωτική Ελλάδα			
Μεταβλητές:	κατανομή (έλεγχος Kolmogorov-Smirnov $p < 0.01$).	Κανονική					
		(έλεγχος Kolmogorov-Smirnov $p < 0.01$).					
Κατηγορία Δεικτών	Μεταβλητές	Περιγραφή	Μονάδα Μέτρησης	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Ελάχιστη	Μέγιστη
A. Παρουσία ΑΕΙ	X_{A1}	Αριθμός φοιτητών	Αριθμός	3.200	4.258	231	21.111
B. Οικοδομική Δραστηριότητα	X_{B1}	Νέες οικοδομές	Επιφάνεια (m^2)	212.462	1.2972	26.501	55.413
	X_{B2}	ΑΠΑ κατασκευών	Εκατομμύρια €	119,21	73,83	17,65	296,60
Γ. Μακροοικονομικοί Περιφερειακοί Δείκτες	$X_{Γ1}$	ΑΕΠ	Εκατομμύρια €	1.943,4	1.150,81	218	5184
	$X_{Γ2}$	ΑΠΑ Διαχείριση Ακινήτων	Εκατομμύρια €	212,48	139,35	18,88	705,66
	$X_{Γ3}$	ΑΠΑ Εμπορίου	Εκατομμύρια €	208,94	127,26	12,09	595,83
	$X_{Γ4}$	ΑΠΑ Ξενοδοχεία/Εστιατόρια	Εκατομμύρια €	93,47	59,41	12,43	248,79
	$X_{Γ5}$	ΑΠΑ Εκπαίδευση	Εκατομμύρια €	151,33	82,56	28,67	442,54

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή. (Ίδια επεξεργασία).

Πίνακας 2: Γραμμικές Συσχετίσεις μεταβλητών (σύνολο δείγματος).

	Μεταβλητές	X_{B1}	X_{B2}	$X_{Γ1}$	$X_{Γ2}$	$X_{Γ3}$	$X_{Γ4}$	$X_{Γ5}$
Pearson Correlation (r)	X_{A1}	0,564**	0,125	0,698**	0,822* *	0,738**	0,647* *	0,831* *
	Παρατηρούμενο	0,001	0,475	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001
	επίπεδο σημαντικότητας							

** Η συσχέτιση είναι σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

Οι παραπάνω σχέσεις μπορούν κοινωνικοοικονομικά να δικαιολογηθούν ως εξής: Καταρχήν όσο αναφορά την οικοδομική δραστηριότητα η παρουσία των φοιτητών στην ελληνική περιφέρεια δημιουργεί άμεσες ανάγκες για τη στέγασή τους με αποτέλεσμα την ανάληψη ιδιωτικής πρωτοβουλίας και την ανοικοδόμηση νέων κατοικιών. Χαρακτηριστικά ο Glasson [18] αναφέρει ότι τα ΑΕΙ έχουν επίδραση στο αστικό περιβάλλον εξ αιτίας της αύξησης της ζήτησης κατοικιών γύρω από αυτά καθώς και στον γενικότερο σχεδιασμό του πολεοδομικού σχεδίου της περιοχής. Ενώ τα αποτελέσματα με τους μακροοικονομικούς δείκτες του ΑΕΠ και των ΑΠΑ οφείλονται στο γεγονός ότι, με την παρουσία φοιτητών αυξάνεται η ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες από την τοπική αγορά τόσο άμεσα όσο και έμμεσα μέσω των πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων με συνολικό όφελος για την κοινωνία και την οικονομία (βλ. Σχήμα 2). Επομένως, η αύξηση της ζήτησης οδηγεί σε αύξηση της αξίας του παραγόμενου προϊόντος και των υπηρεσιών με έμφαση στους κλάδους του εμπορίου, των ακινήτων, των ξενοδοχείων και των εστιατορίων καθώς και της εκπαίδευσης.

Η σχέση με τον κλάδο της εκπαίδευσης, εμπειρικά, οφείλεται στο γεγονός ότι στις περιοχές όπου υπάρχουν φοιτητές λειτουργούν αντίστοιχα υποστηρικτικές ιδιωτικές επιχειρήσεις εκπαίδευσης όπως είναι για παράδειγμα τα κέντρα ξένων γλωσσών, τα κέντρα εκμάθησης και πιστοποίησης γνώσης υπολογιστών κ.α.

Στη συνέχεια, προκειμένου να εξετάσουμε κατά πόσο το μέγεθος του Νομού προκαλεί διαφοροποιήσεις στις συσχετίσεις των εξεταζόμενων δεικτών ταξινομούμε τους Νομούς σε τρεις κατηγορίες με κριτήριο το μέγεθος του πληθυσμού. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι Νομοί με πληθυσμό έως 100.000 και τους χαρακτηρίζουμε μικρούς, στη δεύτερη κατηγορία οι Νομοί με πληθυσμό από 100.000 έως 150.000 με το χαρακτηρισμό μεσαίοι και τέλος στην τρίτη οι Νομοί με πληθυσμό μεγαλύτερο από 150.000 οι οποίοι χαρακτηρίζονται μεγάλοι (βλ. Σημειώσεις 2,3,4).

Από την εξέταση των γραμμικών συσχετίσεων στις επιμέρους κατηγορίες προκύπτει ότι τόσο στους μικρούς όσο και στους μεσαίους Νομούς ο αριθμός των φοιτητών δεν συσχετίζεται με καμία μεταβλητή. Αντίθετα, στην κατηγορία των μεγάλων Νομών ο μέσος αριθμός των φοιτητών (X_{A1}) σχετίζεται σημαντικά με την οικοδομική δραστηριότητα και συγκεκριμένα με την μέση επιφάνεια (m^2) των νέων οικοδομών (X_{B1}) καθώς και με τους εξεταζόμενους μακροοικονομικούς δείκτες και ιδιαίτερα με το μέσο ΑΕΠ ($X_{Γ1}$), τον κλάδο της διαχείρισης ακινήτων ($X_{Γ2}$), τον κλάδο του εμπορίου ($X_{Γ3}$) και της εκπαίδευσης ($X_{Γ5}$).

Προκύπτει επομένως ότι ο αριθμός των φοιτητών συσχετίζεται στατιστικά σημαντικά με δείκτες οικονομικής ανάπτυξης μόνο στους μεγάλους Νομούς, δηλαδή με πληθυσμό περισσότερο από 150.000.

Πίνακας 3: Συσχετίσεις μεταβλητών με βάση το μέγεθος του Νομού.

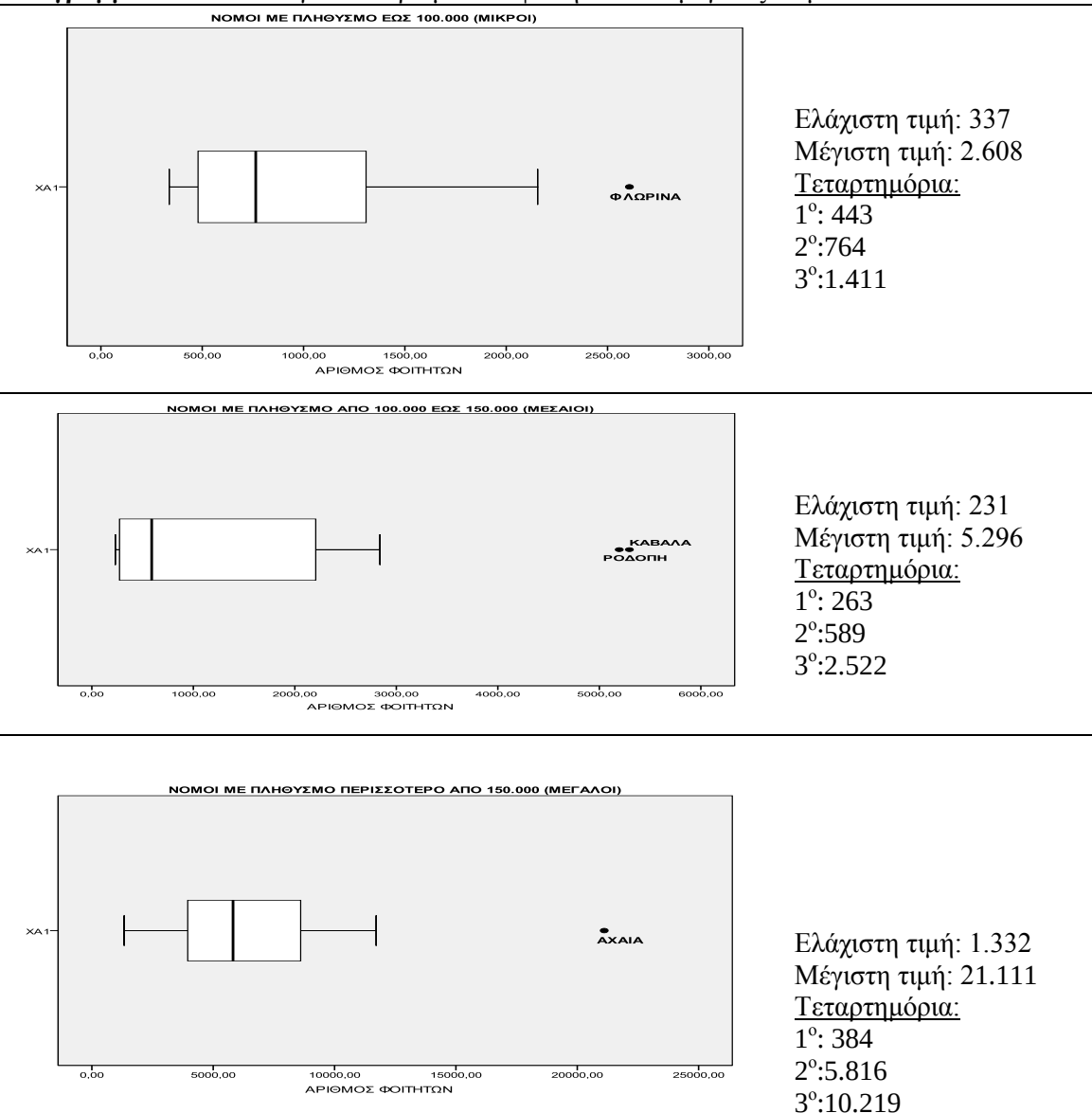
	Μέγεθος Νομού	Μεταβλητές	X_{B1}	X_{B2}	$X_{Γ1}$	$X_{Γ2}$	$X_{Γ3}$	$X_{Γ4}$	$X_{Γ5}$
Pearson Correlation (r)	Μικρό (Πληθυσμός <100.000 (N=11))	X_{A1}	0,19	-0,24	-0,03	0,09	0,01	-0,11	0,27
		Παρατηρούμενο επίπεδο σημαντικότητας	0,581	0,462	0,927	0,795	0,999	0,755	0,421
	Μεσαίο (Πληθυσμός 100.000- 150.000) (N=13)	X_{A1}	-0,22	-0,38	-0,24	0,11	-0,02	0,05	0,10
		Παρατηρούμενο επίπεδο σημαντικότητας	0,47	0,2	0,44	0,74	0,95	0,86	0,76
	Μεγάλο (Πληθυσμός 150.000>) (N=11)	X_{A1}	0,63*	-0,23	0,79**	0,84**	0,82**	0,51	0,87**
		Παρατηρούμενο επίπεδο σημαντικότητας	0,037	0,498	0,004	0,001	0,002	0,109	0,001

** Η συσχέτιση είναι σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 1%. * Η συσχέτιση είναι σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

Τα συμπεράσματα που εξάγονται συνάδουν με όσα αναφέρει ο Labrianidis [35], ο οποίος υποστηρίζει ότι τα περιφερειακά ΑΕΙ στην Ελλάδα έχουν περιορισμένη συνεισφορά στην οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών. Αυτό συμβαίνει καταρχήν εξ αιτίας του μεγέθους της τοπικής αγοράς και της αδυναμίας της να καλύψει την αυξημένη ζήτηση σε

προϊόντα όπως είναι τα έπιπλα, τα ηλεκτρονικά μηχανήματα και η ένδυση. Με άμεση συνέπεια οι τοπικές επιχειρήσεις να μην επωφελούνται αρκετά, καθώς οι καταναλωτές, στην προκειμένη οι φοιτητές, απευθύνονται σε μεγαλύτερες αγορές προκειμένου να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Επίσης, παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της κινητικότητας των φοιτητών καθώς είναι γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό φοιτητών παραμένει στις πόλεις που εδρεύουν τα τμήματα μόνο κάποιες ημέρες την εβδομάδα οδηγώντας στα ανωτέρω αποτελέσματα για την τοπική οικονομία.

Διάγραμμα 1: Box-Plots για τον αριθμό των φοιτητών ανά μέγεθος Νομού.

Τέλος, όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 1 σε κάποιους Νομούς, παρατηρείται ύπαρξη μεγάλου αριθμού φοιτητών σε σχέση με άλλους της ίδιας κατηγορίας. Συγκεκριμένα, στην κατηγορία των μικρών Νομών η Φλώρινα, στην κατηγορία των μεσαίων η Καβάλα και η Ροδόπη και στους μεγάλους η Αχαΐα παρουσιάζουν ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό φοιτητών. Ωστόσο και στην περίπτωση που εξαιρεθούν αυτοί οι Νομοί η έλλειψη γραμμικότητας στις δυο κατηγορίες (μικροί και μεσαίοι) δεν αποκαθίσταται. Παρά ταύτα, είναι προφανές ότι οι "ακραίοι" Νομοί και ιδιαίτερα της μικρής και μεσαίας κατηγορίας, θα πρέπει να εξεταστούν ξεχωριστά.

7. Συμπεράσματα

Η αλλαγή της παραγωγικής διαδικασίας τα τελευταία χρόνια συνοδεύεται με τη ποιοτική μεταβολή της απασχόληση με αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης για εξειδικευμένο προσωπικό. Στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν, τα περιφερειακά ΑΕΙ αποτέλεσαν, σε παγκόσμιο επίπεδο, μοχλό οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο τον ρόλο και τη θέση των ιδίων των περιφερειών στο παγκόσμιο οικονομικό γίγνεσθαι. Με χαρακτηριστικά παραδείγματα τη Silicon Valley, το Cambridge και τα οικονομικά κέντρα του Τόκιο και της Νέας Υόρκης.

Το σύγχρονο παραγωγικό σύστημα στηρίζεται πλέον σε σημαντικό βαθμό στη γνώση και την καινοτομία έχοντας στο επίκεντρο τη δημιουργία ανθρώπινου κεφαλαίου. Επομένως τα ΑΕΙ καλούνται να ανταποκριθούν στις προκλήσεις του σύγχρονου οικονομικού περιβάλλοντος και μάλιστα να θέσουν σαν κεντρικό στόχο την αποτελεσματικότερη και στενότερη συνεργασία με την επιχειρηματική κοινότητα. Για την επίτευξη των στόχων τους, τα σύγχρονα ΑΕΙ οφείλουν να μετατραπουν από "παραδοσιακά ΑΕΙ" σε "επιχειρηματικά ΑΕΙ" και αυτό σημαίνει ότι όλοι οι παράγοντες που τα συνθέτουν θα πρέπει να αποκτήσουν την κουλτούρα της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας. Ωστόσο στην Ελλάδα το πλαίσιο λειτουργίας της ανώτατης εκπαίδευσης είναι εκ διαμέτρου αντίθετο σε σχέση αυτό των περισσότερων χωρών με προφανές αποτέλεσμα τα ελληνικά ΑΕΙ να μην ακολουθούν το σύγχρονο επιχειρηματικό μοντέλο.

Η παρούσα εργασία εκτιμά τις οικονομικές σχέσεις που δημιουργούνται εξ αιτία της παρουσίας των ΑΕΙ στην ελληνική περιφέρεια με την τοπική οικονομία επιλέγοντας σαν δείγμα 35 Νομούς της Ηπειρωτικής Ελλάδας. Μέσω της γραμμικής συσχέτισης, για το σύνολο του δείγματος, προκύπτει ότι ο μέσος αριθμός των φοιτητών σχετίζεται θετικά με την οικοδομική δραστηριότητα εκφρασμένη ως μέση επιφάνεια (m^2) νέων οικοδομών καθώς επίσης με το μέσο ΑΕΠ και τις μέσες τιμές ΑΠΑ των κλάδων: διαχείριση ακινήτων, εμπορίου, ξενοδοχείων/εστιατορίων καθώς και της εκπαίδευσης. Αυτό οφείλεται στο ότι τα ΑΕΙ έχουν επίδραση στο αστικό περιβάλλον εξ αιτίας της αύξησης της ζήτησης κατοικιών γύρω από αυτά καθώς και στον γενικότερο σχεδιασμό του πολεοδομικού σχεδίου της περιοχής. Ενώ, με την παρουσία φοιτητών αυξάνεται η ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες από την τοπική αγορά με συνέπεια την αύξηση παραγόμενου προϊόντος και των υπηρεσιών κυρίως στους κλάδους του εμπορίου, των ακινήτων, των ξενοδοχείων και των εστιατορίων καθώς και της εκπαίδευσης. Αντίθετα, αν κατηγοριοποιήσουμε τους Νομούς με βάση τον πληθυσμό τους προκύπτει ότι στους Νομούς με πληθυσμό μικρότερο από 150.000 ο μέσος αριθμός φοιτητών δεν σχετίζεται γραμμικά τόσο με τον δείκτη της οικοδομικής δραστηριότητας όσο και με τους μακροοικονομικούς δείκτες. Ενώ μέσος αριθμός φοιτητών συσχετίζεται στατιστικά σημαντικά με δείκτες οικονομικής ανάπτυξης στους μεγάλους Νομούς με πληθυσμό περισσότερο από 150.000.

Σημειώσεις

1. Το δείγμα αποτελείται από τους Νομούς: Έβρου, Ξάνθης, Ροδόπης, Δράμας, Καβάλας, Ημαθίας, Κιλκίς, Πέλλας, Πιερίας, Σερρών, Γρεβενών, Καστοριάς, Κοζάνης, Φλώρινας, Καρδίτσας, Λάρισας, Μαγνησίας, Τρικάλων, Άρτας, Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων, Πρεβέζης, Αιτωλοακαρνανίας, Αχαΐας, Ηλείας, Βοιωτίας, Εύβοιας, Ευρυτανίας, Φθιώτιδας, Φωκίδας, Αργολίδας, Αρκαδίας, Κορινθίας, Λακωνίας και Μεσσηνίας.
2. Οι Νομοί με πληθυσμό έως 100.000, τους οποίους χαρακτηρίζουμε ως μικρούς είναι: Κιλκίς, Γρεβενών, Καστοριάς, Φλώρινας, Άρτας, Θεσπρωτίας, Πρεβέζης, Ευρυτανίας, Φωκίδας, Αρκαδίας και Λακωνίας.
3. Οι Νομοί με πληθυσμό από 100.000 έως 150.000 τους οποίους χαρακτηρίζουμε ως μεσαίους είναι: Έβρου, Ξάνθης, Ροδόπης, Δράμας, Καβάλας, Ημαθίας, Πέλλας, Πιερίας, Καρδίτσας, Τρικάλων, Βοιωτίας, Αργολίδας και Κορινθίας.

4. Οι Νομοί με πληθυσμό περισσότερο από 150.000 τους οποίους χαρακτηρίζουμε ως μεγάλους είναι: Σερρών, Κοζάνης, Λάρισας, Μαγνησίας, Ιωαννίνων, Αιτωλοακαρνανίας, Αχαΐας, Ηλείας, Εύβοιας, Φθιώτιδας και Μεσσηνίας
5. Για τους Νομούς Γρεβενών, Ευρυτανίας και Θεσπρωτίας ελλείψη στατιστικών στοιχείων χρησιμοποιήθηκαν οι περιφερειακοί δείκτες για την ανεργία.

8. Βιβλιογραφία

- 1 Acs, Z.J, D.B. Audretsch and M.F. Feldman. R&D spillovers and recipient firm size. The Review of Economics and Statistics 76, 1994, 336-340.
- 2 Adams,J.D., Chiang, E.P.,Starkey, K.. Industry-University cooperative research centers. Journal of Technology Transfer 26 (1/2), 2001, 73-86.
- 3 Bania N, Calkins L, Dalenberg R. ' The effects of regional science and technology policy on the geographic distribution of industrial R&D laboratories. Journal of Regional Science 32, 1992, 209-228.
- 4 Berman E.M. 'The economic impact of industry-funded university R&D' Research Policy 19 ,1990 349-355
- 5 Bessette Russell W. 'Measuring the Economic Impact of University-Based Research'. Journal of Technology Transfer, 28, 2003, 355-361.
- 6 Bleaney, Michael F., Binks, Martin R., Greenaway, David, Reed, Geoffrey V. and Whynes, David K. 'What does a University add to its local economy?', Applied Economics, 24: 3, 1992, 305 — 311.
- 7 Bonner, E. R. 'The Economic Impact of a University on Its Local Community', Journal of the American Planning Association, 34: 5, 1968, 339-343
- 8 Bramwell A, Wolfe D. 'Universities and regional economic development: The entrepreneurial University of Waterloo' Research policy 37 (2008) 1175-1187
- 9 Breznits S.M. 'Improving or Impairing? Following Transfer Changes at the University of Cambridge', Regional Studies, 45:4,2011, 463-478
- 10 Brownring, M. The economic impact of a new university, Scottish Journal of Political Economy, 30, 123-39. (1973)
- 11 Caffrey, J., Isaacs, H., Estimating the Impact of a College or University on the Local Economy. Washington, DC, American Council on Education, 1971
- 12 Charles, David, 'Universities as key knowledge infrastructures in regional innovation systems, Innovation, 19 (1),2006, 117-130
- 13 Cox, S. and Taylor, J., The Impact of a Business School on Regional Economic Development: a Case Study. Local Economy, 21(2), 2006, 117-135.
- 14 Drucker J. and Goldstein H. Assessing the Regional Economic Development Impacts of Universities: A Review of Current Approaches. International Regional Science Review , 2007, 20-46
- 15 Felsenstein, D. “The university in the metropolitan arena: impacts and public policy implications”, Urban Studies, 33, 1996, 1565-1580.
- 16 Florida R. 'Toward the learning region' Futures, vol. 27, No.5, 1995, 527-536.
- 17 Fritsch M, Slavtchev V "Universities and Innovations in Space, Industry and Innovation, 14:2, 2007, 201-218.
- 18 Glasson, J. The widening local and regional development impacts of the modern universities- A tale of two cities (and North-South perspectives). Local Economy 18, 2003, 51-64.

- 19 Goldstein A. H. and Renault S. C. Contributions of Universities to Regional Economic Development: A Quasi-experimental Approach. *Regional Studies*, Vol. 38.7, 2004, 733–746.
- 20 Goldstein H. and Drucker J. The Economic Development Impacts of Universities on Regions: Do Size and Distance Matter? *Economic Development Quarterly*, Vol. 20 No. 1, February 2006 22-43.
- 21 Griliches, Z. R&D, Education, and Productivity: A Retrospective: Cambridge, MA:Harvard University Press, 2000.
- 22 Gunasekara, C, The generative and developmental roles of Universities in regional innovation systems, *Science and public policy*, 33 (2), 2006, 137-150
- 23 Hagen Roulla. Globalization, university, transformation and economic regeneration. A UK case study of public/private sector partnership. *The International Journal of Public Sector Management*, vol. 15 No 3, 2002, pp. 204-218
- 24 Harris Richard I. D. The Impact of the University of Portsmouth on the Local Economy. *Urban Studies*, Vol. 34, No. 4, 1997, 605- 626.
- 25 Jaffe A, Trajtenberg M, Henderson R. ' Geographic localization of knowledge spillovers a evidenced by patent citations. *Quartely Journal of economics* 108, 1993, 577-598
- 26 Jaffe, A. B. Real effects of academic research. *The American Economic Review* 79, 1989, 957–70.
- 27 Johnston A. "Which sectors Drive Regional Economic Development? Changes in Employment in Knowledge-based and Consumption based Sectors and Regional Economic Performance" *Local Economy*, 24:2, 2009, 125-129.
- 28 Labrianidis L. ' The Greek University Stranded in the Policy of Establishing Regional Universities' *European Planning Studies*, 18:12 2010 ,2009-2026.
- 29 Laursen K, Reichstein T, Salter A. ' Exploring the Effect of Geographical Proximity and University - Industry Collaboration in the United kingdom' *Regional Studies*,45: 4, 2011, 507-523
- 30 Lazzeretti L and Tavoletti E. 'Higher Education Excellence and Local Economic Development: The case of the Entrepreneurial University of Twente' *European Planning Studies*, 13: 3, 2005, 475-493
- 31 Liou, K, T. 'Regional and local economic development issues in the United States' *International Journal of Public Administration*, 23: 9, 2000, 1531-1539
- 32 Lundvall, B,A and Johnson, B, J. The learning economy, *Journal of Industry Studies*, 1 (2), 1994, pp.23-42.
- 33 Martin F. ' The Economic impact of Canadian university R&D' . *Reaserch Policy* 27 (1998) 677-687.
- 34 Newlands D.. The role of Universities in Learning Regions. University of Jyvaskila. ERSA 2003 Paper number 398, Finland 2003.
- 35 Plummer Paul Taylor Michael. 'Enterprising' and Local Growth in a Global Economy. Wisconsin Economic Summit, Midwest Express Center,Milwaukee, Wisconsin, November 29-December 1, 2000.
- 36 Ponds R, Oort F & Frenken K. 'Innovation, spillovers and university-industry collaboration: an extended knowledge production function approach' *journal of Economic Geography*, 2009, 1-25.
- 37 Riddel, M. and R.K. Schwer . Regional innovative capacity with endogenous employment: empirical evidence from the U.S. *Review of Regional Studies* 33, 200373-84.
- 38 Robinson C, Adams N. ' Unlocking the potential: The Role of Universities in Pursuing Regeneration and Promoting Sustainable Communities' *Local Economy*, 23:4, 2008,277-289.
- 39 Rodrigues, Carlos. 'Universities, the second Academic Revolution and Regional Development: A tale (solely) 'Made of Techvalleys'? *European Planning Studies*, 19: 2,2011, 179-197.
- 40 Shrolec M. 'A Multilevel Approach to Geography of Innovation' *Regional Studies*, 44: 9,

2010, 1207-1220.

- 41 Siegel D, Westhead P, Wright M. 'Assessing the impact of university science parks on research productivity: exploratory firm-level evidence from the United Kingdom' *International Journal of Industrial Organization* 21 (2003) 1357-1369.
- 42 Varga, A. Local Academic Knowledge Transfers and the Concentration of Economic Activity. *Journal of Regional Science*, vol. 40, 2, 2000. pp 289-309.
- 43 Wardle P. "The economic impact of four large universities on the Canterbury District Economy". Canterbury City Council, 2001.
- 44 Xinyue Y. 'New Directions in Regional Economic Development' *Regional Studies*, 45: 4, 2011, 559-561.
- 45 Ελληνική Στατιστική Αρχή.
- 46 Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
- 47 Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ο ρόλος των πανεπιστημίων στην Ευρώπη της γνώσης. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Βρυξέλλες, 05.02.2003.
- 48 Κολυβά-Μαχαίρα Φ. και Μπόρα-Σέντα Ε. Στατιστική Θεωρία και Εφαρμογές, Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη, 1998.
- 49 Λεφάκης Λ, Παπαιωάννου Η. "Η θέση των Πανεπιστημιακών Εταιριών Τεχνοβλαστών (Spin-Offs) και η Νέα Στρατηγική για την Ευρώπη -Πανεπιστημιακά Ιδρύματα και Ανάπτυξη της Περιφέρειας". Πρακτικά 16ου Συνεδρίου Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 15/10/2010, 226-235.
- 50 Πανάρετος Ι, Ξεκαλάκη Ε. Εισαγωγή στη Στατιστική Σκέψη. Τόμος II (εισαγωγή στις πιθανότητες και την στατιστική συμπερασματολογία). Αθήνα. Πανάρετος Ι. 2000.
- 51 Πανάρετος Ι. Γραμμικά Μοντέλα με έμφαση στις εφαρμογές (συμπλήρωμα). Αθήνα Πανάρετος Ι, Δεκέμβριος 2001.
- 52 Πανάρετος Ι. Γραμμικά Μοντέλα με έμφαση στις εφαρμογές. Αθήνα, Πανάρετος Ι, Γ έκδοση, 1997.
- 53 Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων.

ΜΙΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑ-ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΡΕΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Γεώργιος Μ. Κορρές

University of Newcastle, Centre of Urban and Regional Development Studies, CURDS,
Newcastle, United Kingdom και Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

Περίληψη:

Η Ελλάδα είναι μια καπιταλιστική οικονομία με τον δημόσιο τομέα να πρωταγωνιστεί στην συμμετοχή του ΑΕΠ της χώρας (περίπου 40% του ΑΕΠ). Η ελληνική οικονομία παρουσίασε μέσο ρυθμό ανάπτυξης κατά σχεδόν 4.0% το χρόνο μεταξύ 2003 και 2007, που οφείλονταν κυρίως στην δημιουργία των υποδομών από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, αλλά και από την συνεχή αύξηση του δανεισμού και των πιστώσεων που εν συνεχεία οδήγησαν στον υπέρ-καταναλωτισμό και στην αύξηση των ελλειμμάτων και χρεών της χώρας. Η οικονομική κρίση και η στασιμότητα στην οικονομία ξεκίνησε το 2009, ως συνέπεια της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης και την αποτυχία μακροπρόθεσμου σχεδιασμού της χώρας να περιορίσει το δημοσιονομικό έλλειμμα και το συνεχώς αυξανόμενο δημόσιο χρέος. Το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί να εξετάσει και να αναλύσει διαχρονικά και δια-συγκριτικά την εξέλιξη των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους στις χώρες μέλη της Ευρωζώνης. Ιδιαίτερα το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί την εξέλιξη και την καταγραφή του προβλήματος για την Ελληνική οικονομία, καθώς επίσης επιχειρεί στο να παρουσιαστούν και να καταγραφούν τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις στην αναπτυξιακή διαδικασία και τη συνοχή και σύγκλιση της Ελληνικής οικονομίας και των κρατών μελών της Ευρωζώνης.

Λέξεις Κλειδιά: Δημόσιο Χρέος, Δημόσιο Έλλειμμα, Ανάπτυξη, Χρεοκοπία, Σύγκλιση, Συνοχή

1. Εισαγωγή

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση της οικονομικής πολιτικής είναι η δημιουργία δημοσίων ελλειμμάτων που συνήθως οφείλεται κυρίως στην μείωση της παραγωγής αλλά και στην κακή διαχείριση των οικονομικών, την αδυναμία του φοροεισπρακτικού μηχανισμού και την αύξηση της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής (Αγαπητός, 1989, 1995). Η αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων οδηγεί αντίστοιχα στην αύξηση των χρεών μιας χώρας και ακολούθως τα μεγάλα χρέη οδηγούν συχνά στην μερική ή πλήρη αδυναμία πληρωμών (χρεοκοπία). Η αδυναμία πληρωμών των χρεών για μια χώρα οδηγεί στην προεπιλογή του εξωτερικού χρέους, δηλαδή μια χώρα προκαθορίζει τις πληρωμές της στους κατόχους ξένου χρέους και σε ορισμένες περιπτώσεις (όπως στην Αργεντινή, Μεξικό, Σοβιετική Ένωση) μπορεί να οδηγήσει στην αποκήρυξη του χρέους και στην στάση πληρωμών, είτε εναλλακτικά στον ανασχεδιασμό και επαναδιαπραγμάτευση του χρέους που σημαίνει ότι συζητά με τους ξένους πιστωτές και διαπραγματεύεται τακτοποίηση των χρεών. Συνήθως, οι πιστωτές αναγκάζονται να δεχθούν απώλεια σε κάποια μερίδα του χρέους, γνωστή ως «κούρεμα», με παράλληλη επαναδιαπραγμάτευση των επιτοκίων.

Πολλές φορές για την αντιμετώπιση των δημοσίων ελλειμμάτων και των κρατικών χρεών, η κεντρική τράπεζα εκτυπώνει περισσότερο χρήμα, το οποίο όμως εάν δεν συνδέεται με την παραγωγική βάση (δηλαδή την αύξηση της παραγωγής και εισοδήματος) οδηγεί σε μια άνοδο στον μη αναμενόμενο πληθωρισμό και εν συνεχεία οδηγεί στην οικονομική στασιμότητα - στασιμοπληθωρισμό.

Σήμερα, τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης αντιμετωπίζουν μια σοβαρή κυρίαρχη κρίση χρεών. Οι περισσότερες χώρες μέλη της Ευρωζώνης (ιδιαίτερα του Νότου) έχουν αρκετά υψηλά και μη αποδεκτά επίπεδα δημόσιου χρέους. Πιο συγκεκριμένα, οι τρεις χώρες -

Ελλάδα, Ιρλανδία, και Πορτογαλία- έχουν δανειστεί από άλλες Ευρωπαϊκές χώρες και το ΔΝΤ προκειμένου να αποφευχθεί η χρεοκοπία των χωρών αυτών. Με το μεγαλύτερο δημόσιο χρέος και ένα από τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα στην Ευρωζώνη, η Ελλάδα αποτελεί το κέντρο της οικονομικής κρίσης.

Το άρθρο αυτό επιχειρεί να εξετάσει και αναλύσει την εξέλιξη των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους στις χώρες μέλη της Ευρωζώνης. Επίσης το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί την εξέλιξη και την παρουσίαση του προβλήματος για την Ελληνική οικονομία, και στην ανάλυση των αποτελεσμάτων και των επιπτώσεων στην αναπτυξιακή διαδικασία και τη συνοχή και σύγκλιση της Ελληνικής οικονομίας.

2. Το Πλαίσιο της Οικονομικής Πολιτικής

Βασικός στόχος της οικονομικής πολιτικής είναι η σταθεροποίηση της οικονομίας με την επίτευξη του επιπέδου πλήρους απασχόλησης χωρίς να υπάρχει πληθωρισμός, έτσι ώστε ταυτόχρονα να υπάρχει οικονομική μεγέθυνση (economic growth) και κοινωνική ανάπτυξη (social development). Με τον όρο «οικονομική πολιτική» (economic policy) θεωρούνται τα βασικά εργαλεία και οι βασικές πολιτικές που σχετίζονται με τη δημοσιονομική πολιτική (public fiscal policy) καθώς επίσης και με τη νομισματική πολιτική (monetary policy) (Αγγελόπουλος, 1989). Με την οικονομική πολιτική επιδιώκεται, μέσα από τα βασικά εργαλεία και τις βασικές πολιτικές της δημοσιονομικής πολιτικής και της νομισματικής πολιτικής, να μπορέσει να εξισορροπηθεί η συνολική ζήτηση και η συνολική προσφορά της οικονομίας (Νεγρεπόντη-Δελιβάνη 1979).

Ορισμένες από τις οικονομικές θεωρίες, τονίζουν και δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στον παράγοντα της συνολικής ζήτησης, όπως για παράδειγμα η σχολή του Keynes (demand side economics), ενώ άλλες θεωρίες, όπως για παράδειγμα, η νεοκλασική (neoclassical) θεωρούν ως βασικό παράγοντα τη συνολική προσφορά (supply side economics) που προσδιορίζουν την οικονομική σταθερότητα και την αναπτυξιακή διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, η σχολή του Keynes (demand side economics) υποστηρίζει ότι η συνολική ζήτηση σε μια οικονομία μπορεί να επηρεαστεί μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής, όπως για παράδειγμα, τις δημόσιες δαπάνες και τους φόρους, είτε μέσω της νομισματικής πολιτικής, δηλαδή την προσφορά και τη ζήτηση χρήματος. Αντίστοιχα, η νεοκλασική σχολή θεωρεί ότι η συνολική προσφορά (supply side economics) καθορίζει τη σταθερότητα της οικονομίας και την αναπτυξιακή διαδικασία με μέτρα που μετακινούν την καμπύλη της συνολικής προσφοράς προς τα δεξιά.

Η οικονομική πολιτική (economic policy) αναφορικά με την οικονομική μεγέθυνση και κοινωνική ανάπτυξη, ιδιαίτερα στοχεύει στα ακόλουθα βασικά σημεία (Κορρές & Χιόνης, 2003):

- αξιοποίηση των πόρων και ιδιαίτερα του ανθρώπινου δυναμικού
- ισοκατανομή και αύξηση του εισοδήματος
- αύξηση της παραγωγής και των επενδύσεων
- αύξηση απασχόλησης και μείωση ανεργίας
- σταθερότητα του επιπέδου τιμών πληθωρισμού
- υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και οικονομική σταθερότητα
- μείωση των ελλειμμάτων και ισοσκελισμός του ισοζυγίου πληρωμών

Η οικονομική ευημερία που προέρχεται από την καλή εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής θεωρείται ως αναγκαία (αλλά όχι ικανή από μόνη της) συνθήκη για την κοινωνική ευημερία και την κοινωνική μεγέθυνση. Η κοινωνική πολιτική βοηθάει στην κοινωνική μεγέθυνση και στοχεύει σε όλα τα παραπάνω σημεία της οικονομικής πολιτικής, και επιπρόσθετα στα ακόλουθα βασικά σημεία:

- πλήρη απασχόληση
- ισοκατανομή και μείωση ανισοτήτων
- κοινωνική ευημερία.

2.1 Το Πλαίσιο της Δημοσιονομικής Πολιτικής

Δημοσιονομική πολιτική καλούνται οι αποφάσεις της κυβέρνησης ως προς τους φόρους (δηλαδή εάν θα αυξηθούν, μειωθούν, είτε παραμένουν αμετάβλητοι οι υπάρχοντες φόροι, είτε τέλος εάν θα θεσμοθετηθούν νέοι φόροι είτε καταργηθούν οι ήδη υπάρχοντες φόροι). Η Δημοσιονομική πολιτική σχεδιάζεται και υλοποιείται από το κράτος μέσω του κρατικού προϋπολογισμού. Η δημοσιονομική πολιτική αφορά τα κρατικά έσοδα (όπως για παράδειγμα, τους άμεσους και έμμεσους φόρους και τις αποδόσεις των κρατικών επενδύσεων), καθώς επίσης και τις κρατικές δαπάνες (όπως για παράδειγμα, τις δαπάνες για υγεία, εκπαίδευση, ασφάλεια, κ.ά).

Η δημοσιονομική πολιτική πρέπει να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην σταθεροποιητική προσπάθεια, στοχεύοντας στην συγκράτηση του ρυθμού αύξησης των δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού και την παράλληλη αύξηση των φορολογικών εσόδων από την πάταξη της φοροδιαφυγής. Η μείωση των δαπανών συνήθως επιχειρείται με το συστηματικό έλεγχο των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών, με σκοπό τον περιορισμό των ελλειμμάτων τους, με συμπίεση των δαπανών λειτουργίας τους και με βαθμιαία αναπροσαρμογή των τιμολογίων τους. Οι άμεσοι και οι έμμεσοι φόροι αποτελούν τα κύρια δημόσια έσοδα του προϋπολογισμού, ενώ οι πληρωμές για την αγορά των αγαθών και των υπηρεσιών καθώς επίσης και οι μεταβιβαστικές πληρωμές αποτελούν τις κυριότερες δημόσιες δαπάνες. Ως δημοσιονομικό έλλειμμα καλείται η διαφορά (αρνητική) των εσόδων και των εξόδων του κράτους. Η θετική διαφορά (που αποτελεί σπάνιο φαινόμενο) καλείται Δημοσιονομικό Πλεόνασμα.

2.2 Το Πλαίσιο της Νομισματικής Πολιτικής

Η νομισματική πολιτική σχεδιάζεται και υλοποιείται από την κεντρική τράπεζα και σχετίζεται με τον έλεγχο της προσφοράς και ζήτησης χρήματος. Τα βασικά μέσα της νομισματικής πολιτικής είναι τα ακόλουθα (Κορρές & Χιόνης, 2003):

- Η πολιτική «ανοικτής αγοράς» που ρυθμίζει την αγορά και πώληση τίτλων, ομολόγων και έντοκων γραμματίων από την Κεντρική τράπεζα στις εμπορικές τράπεζες, με στόχο την ρύθμιση της προσφοράς χρήματος.
- Η πολιτική «προεξοφλητικού επιτοκίου» που ρυθμίζει το επιτόκιο που δανείζει η Κεντρική τράπεζα τις εμπορικές τράπεζες, με στόχο την ρύθμιση της ζήτησης χρήματος.
- Η πολιτική «υποχρεωτικών ρευστών διαθεσίμων» που ρυθμίζει τις υποχρεωτικές καταθέσεις των εμπορικών τραπεζών στην Κεντρική τράπεζα, με στόχο την ρύθμιση της προσφοράς χρήματος.
- Η πολιτική των «ποιοτικών πιστωτικών ελέγχων» που ρυθμίζει κατά πόσο ισχύει η νομοθεσία, τηρείται ο ανταγωνισμός κλπ., με στόχο την ρύθμιση της ζήτησης και προσφοράς χρήματος.

3. Η Ισορροπία στην Αγορά Αγαθών και την Αγορά Χρήματος

Η ισορροπία στην οικονομία εξαρτάται τόσο από την ισορροπία στην αγορά αγαθών όσο και από την ισορροπία στην αγορά χρήματος.

3.1 Ισορροπία στην Αγορά Αγαθών

Η ισορροπία στην αγορά αγαθών καθορίζεται από την δημοσιονομική πολιτική, ενώ η ισορροπία στην αγορά χρήματος καθορίζεται από την νομισματική πολιτική. Η ισορροπία στην αγορά αγαθών διαμορφώνεται στο σημείο όπου το συνολικό εθνικό εισόδημα ισούται (παραγωγή ή προσφορά) με την συνολική δαπάνη (ζήτηση). Έστω μια οικονομία όπου το συνολικό εθνικό εισόδημα (Y) θα πρέπει να ισούται με τη συνολική εθνική δαπάνη ($C + I$) όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την κατανάλωση και την επένδυση. Στο ακόλουθο Διάγραμμα 1^(α), η γραμμή των 45⁰ αποτελεί την γραμμή του εισοδήματος και εκεί όπου τέμνει τις καμπύλες της κατανάλωσης και επένδυσης ($C_0 + I_0$). Το σημείο ισορροπίας E_0 παρουσιάζει την αρχική και σταθερή ισορροπία, όπου οι συντεταγμένες που προσδιορίζουν το συνολικό εισόδημα, (Y_0), ισούται με τη συνολική δαπάνη ($C_0 + I_0$), και στο σημείο ισορροπίας αυτό δεν υπάρχει ούτε πληθωρισμός, δηλαδή αύξηση τιμών, ούτε αντιπληθωρισμός, δηλαδή μείωση των τιμών.

3.2 Η Ισορροπία στην Αγορά Χρήματος

Η ισορροπία καθορίζεται μέσα από την Νομισματική πολιτική. Οι βασικοί παράγοντες που προσδιορίζουν την ισορροπία στην αγορά χρήματος είναι η ζήτηση και η προσφορά χρήματος. Σύμφωνα με τη θεωρία του Keynes, όπως έχουμε ήδη αναλύσει, η ζήτηση και η προσφορά του χρήματος δίνονται από τις ακόλουθες σχέσεις, αντίστοιχα:

$$L = L(i) \quad \text{και} \quad M = \bar{M}$$

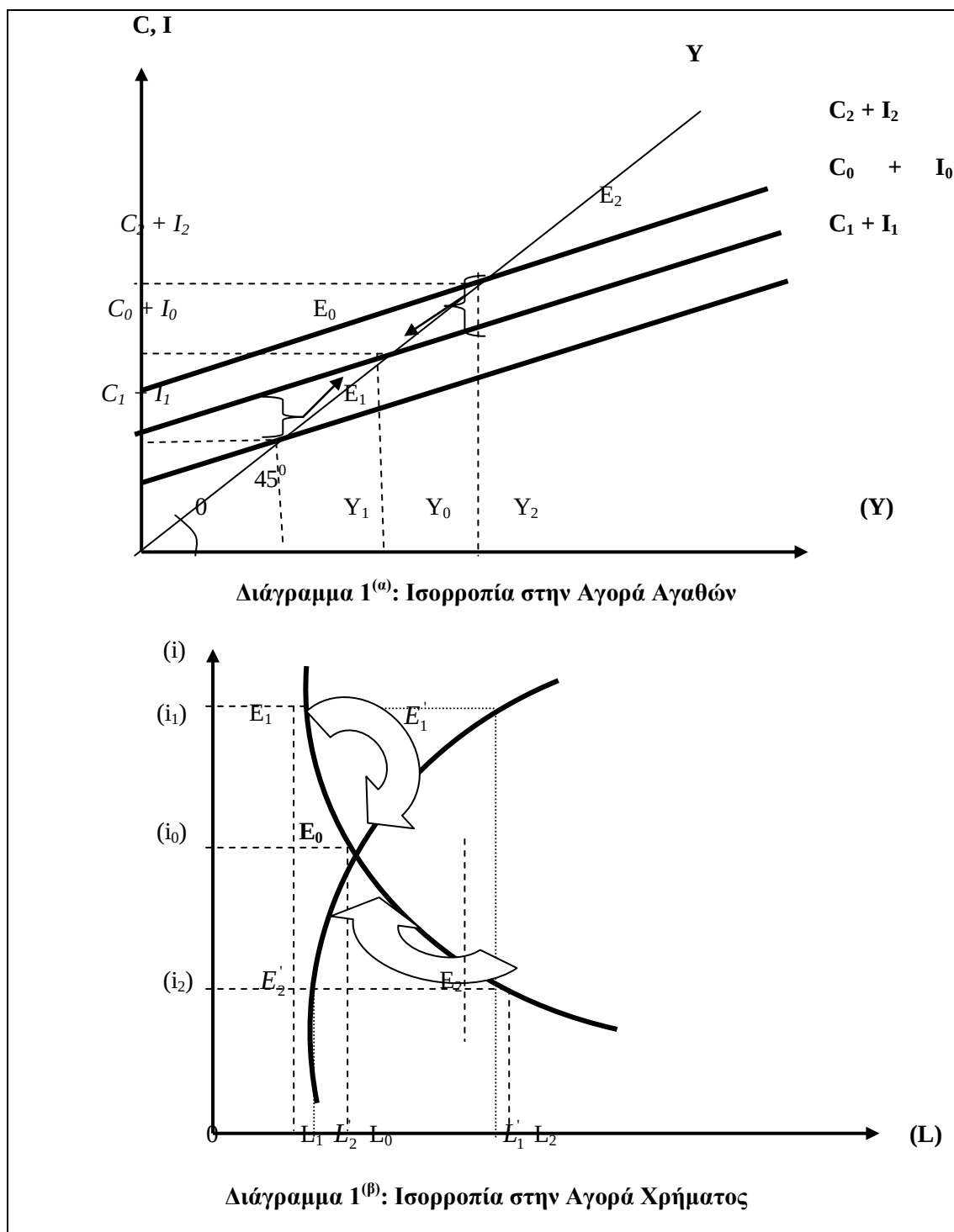
Όπως παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1^(β) οι καμπύλες της ζήτησης και της προσφοράς χρήματος προσδιορίζουν το σημείο ισορροπίας, με ένα συγκεκριμένο επίπεδο επιτοκίου που επιφέρει την «σταθερή ισορροπία» και την εξίσωση της ζήτησης και της προσφοράς χρήματος.

Ιδιαίτερα, στο σημείο E_0 έχουμε την «σταθερή ισορροπία», όπου για ένα συγκεκριμένο επίπεδο επιτοκίου, (i_0), η προσφορά ισούται με τη ζήτηση του χρήματος, ($M_S = M_D$), δηλαδή η ποσότητα των ρευστών διαθεσίμων που επιθυμούν να κρατούν οι οικονομικές μονάδες είναι ίση με τη ποσότητα των ρευστών διαθεσίμων που πραγματικά κρατούν.

Στη περίπτωση που το επιτόκιο αυξηθεί, έστω (i_1), τότε η συνολική ζήτηση χρήματος για συναλλαγές-πρόνοια και κερδοσκοπία θα ήταν στο σημείο της «ασταθούς ισορροπίας» E_1 , δηλαδή εκεί όπου $M_D = L_1$, ενώ ταυτόχρονα όμως η συνολική ποσότητα χρήματος θα ήταν στο σημείο E_1' , εκεί όπου $M_S = L_1'$. Με το δεδομένο ύψος επιτοκίου (i_1), οι οικονομικές μονάδες θα έχουν ρευστά διαθέσιμα περισσότερα από ό,τι πραγματικά θα ήθελαν να έχουν, οπότε θα προσπαθούσαν να αγοράσουν είτε ομολογίες, μετοχές, έντοκα γραμμάτια είτε ακίνητα κ.ά, που θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης, δηλαδή των ομολογιών, μετοχών, έντοκων γραμματίων, ακινήτων κ.ά, και άρα στην αύξηση της τιμής τους με αποτέλεσμα να «ωθήσουν» τα επιτόκια να μειωθούν και να συγκλίνουν στην αρχική σταθερή ισορροπία (i_0), σύμφωνα με την «ροή» του αγκίστρου στο διάγραμμα 1.

Στη περίπτωση που το επιτόκιο μειωθεί, έστω (i_2), τότε η συνολική ζήτηση χρήματος για συναλλαγές-πρόνοια και κερδοσκοπία θα ήταν στο σημείο της «ασταθούς ισορροπίας» E_2 , δηλαδή εκεί όπου $M_D = L_2$, ενώ ταυτόχρονα όμως η συνολική ποσότητα χρήματος, θα ήταν στο σημείο E_2' , εκεί όπου $M_S = L_2'$.

Συμπερασματικά, με το δεδομένο ύψος επιτοκίου (i_2), οι οικονομικές μονάδες επιθυμούν να κρατούν ρευστά διαθέσιμα (i_2, E_2), αλλά τελικά μπορούν να κρατούν συνολική ποσότητα χρήματος ίση με (i_2, E_2'). Επειδή λοιπόν τα νοικοκυριά έχουν ελλειμματικά ρευστά διαθέσιμα ίσα με ($E_2' E_2$), τότε θα προσπαθήσουν να προσφέρουν αξιόγραφα για πώληση, όμως η υπερβάλλουσα αύξηση της προσφοράς των τίτλων και των αξιόγραφων για πώληση θα έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της τιμής τους που ακολούθως συνεπάγεται αύξηση της απόδοσης των αξιόγραφων και τελικά αύξηση των επιτοκίων, ώστε να συγκλίνουν στην αρχική σταθερή ισορροπία (i_0), σύμφωνα με την «ροή» του αγκίστρου.

Πηγή: Eurostat

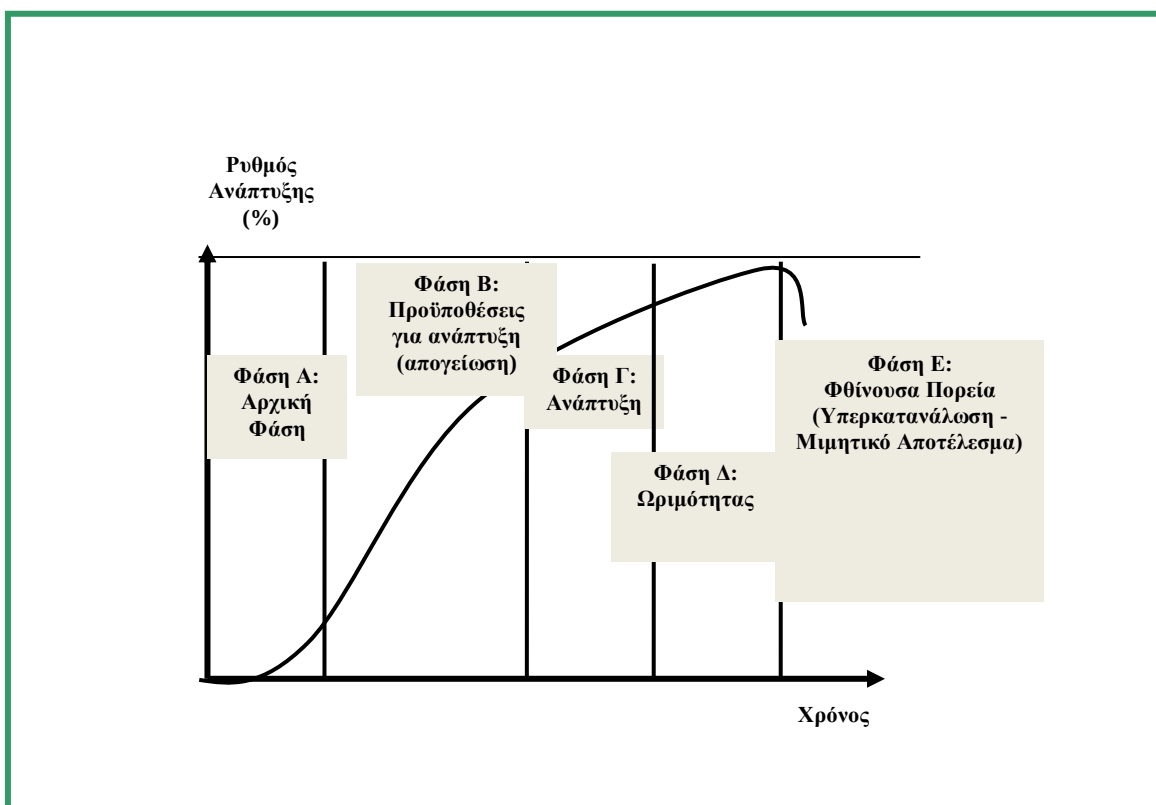
Για την επίτευξη της γενικής ισορροπίας στην οικονομία, που εν συνεχεία θα συμβάλουν στην μείωση των ελλειμμάτων και στην εξάλειψη των χρεών αντίστοιχα, πρέπει να ισχύει ταυτόχρονα η ισορροπία στην αγορά των αγαθών και η ισορροπία στην αγορά χρήματος. Τα μέσα και οι πολιτικές μέσω των οποίων μπορούν να επιτευχθεί η ισορροπία στην αγορά των αγαθών και η ισορροπία στην αγορά χρήματος είναι η δημοσιονομική πολιτική και περαιτέρω η νομισματική πολιτική, αντίστοιχα.

4. Η Εξέλιξη και οι Επιπτώσεις του Ελλείμματος και Χρέους στην Ελλάδα

Με την διαχρονική ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας υπήρξε μια έντονη τάση για αύξηση των εισαγωγών. Ιδιαίτερα αυτό συνέβη σε πιο έντονο ρυθμό μετά την απελευθέρωση

του εμπορίου και των δασμών με την τελωνιακή ένωση με την Ευρώπη. Οι εισαγωγές προϊόντων στις δεκαετίες του 1950, 1960 και 1970 αφορούν περισσότερο τα κεφαλαιουχικά προϊόντα (επενδυτικά προϊόντα και προϊόντα τεχνολογίας), ενώ υπάρχει μία μεταστροφή από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και ιδιαίτερα την δεκαετία 2000-2010 όπου αυξάνεται η τάση για περισσότερα καταναλωτικά προϊόντα (αποτελέσματα του *υπέρ-καταναλωτισμού*, της εισαγωγής ξένων προτύπων και του *μιμητικού αποτελέσματος*) που υποκατέστησαν σε ένα βαθμό την παραγωγή εγχώριων προϊόντων και επιδείνωσαν τα ελλείμματα και τα χρέη των νοικοκυριών. Στο ακόλουθο διάγραμμα 2 παρατηρούμε σχηματικά τα διάφορα επίπεδα και φάσεις ανάπτυξης της Ελληνικής οικονομίας και τα αρνητικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας εξαιτίας του μιμητικού αποτελέσματος (δηλαδή της ραγδαίας αύξησης των εισαγόμενων καταναλωτικών αγαθών) με την μεγάλη επιδείνωση τόσο των δημόσιων ελλειμμάτων και χρεών, όσο και την μείωση του παραγωγικού ιστού της χώρας.

Διάγραμμα 2: Επίπεδα και Φάσεις Ανάπτυξης: Το Μιμητικό Αποτέλεσμα

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 τα σχετικά οικονομικά μεγέθη δείχνουν μια σημαντική αύξηση και ανάκαμψη της Ελληνικής οικονομίας (Pirounakis, 1997). Την ίδια χρονική περίοδο παρατηρούμε μια σημαντική αύξηση κατά πέντε περίπου φορές του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος. Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου την περίοδο από το 1962 μέχρι το 1972 παρουσιάζει συνεχείς αυξήσεις (με εξαίρεση την περίοδο του 1967) (Χαμουζή 1981). Η σχέση των εξαγωγών προς τις εισαγωγές κυμαίνεται διαχρονικά μεταξύ 20% - 80% για ορισμένους κλάδους (Δρακάτος, 1996, 1997). Διαχρονικά και ιδιαίτερα τις τρεις τελευταίες δεκαετίες η μεγάλη αύξηση των εισαγωγών εντείνει την αποδυνάμωση του εγχώριου παραγωγικού συστήματος και οδηγεί σε υπερδιόγκωση των ελλειμμάτων και των χρεών. Η διάρθρωση και η δραστηριότητα του δημόσιου τομέα επηρεάζει σημαντικά τα οικονομικά μεγέθη της χώρας. Σήμερα περίπου το 60% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος οφείλεται στην δραστηριότητα του δημόσιου τομέα.

Ο κρατικός προϋπολογισμός περιέχει έσοδα που προβλέπεται να εισπράξει το

κράτος μέσα σε ένα χρόνο (που βασίζονται κατά κανόνα στην φορολογία με άμεσους είτε έμμεσους φόρους), καθώς επίσης και στις δαπάνες που πρόκειται να πραγματοποιήσει (Βάμβουκας, 1989). Το σύνολο των δαπανών είναι μεγαλύτερο του συνόλου των εσόδων, με συνέπεια την ελλειμματικότητα του προϋπολογισμού και την αύξηση του πληθωρισμού. Από το σύνολο των δημοσίων εσόδων, και πιο συγκεκριμένα τους άμεσους φόρους, το μεγαλύτερο ποσοστό (περίπου 80%) προέρχεται από την φορολόγηση των μισθωτών και συνταξιούχων και μόνο ένα μικρό ποσοστό (περίπου 20 %) από τις υπόλοιπες ομάδες επιτηδευματιών. Επίσης για ορισμένες ομάδες φορολογουμένων υπάρχει μια μεγάλη αναντιστοιχία μεταξύ των συνολικών δαπανών του ιδιωτικού τομέα και των δηλωθέντων εισοδημάτων, γεγονός που φανερώνει το πρόβλημα της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα) (Tsouganatos, 1992). Η πλευρά των εξόδων του κρατικού προϋπολογισμού παρουσιάζει δυσανάλογες δαπάνες, οι οποίες κατά βάση προορίζονται σε ποσοστό περίπου 60% για την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους (τόκοι και χρεολύσια), ενώ αντίθετα για τις επενδυτικές δαπάνες αντιστοιχεί το 9,3%.

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες παρατηρήθηκε αύξηση των συνολικών δαπανών. Σύμφωνα με της Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία το συνολικό ποσό δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού κατανέμεται ως εξής:

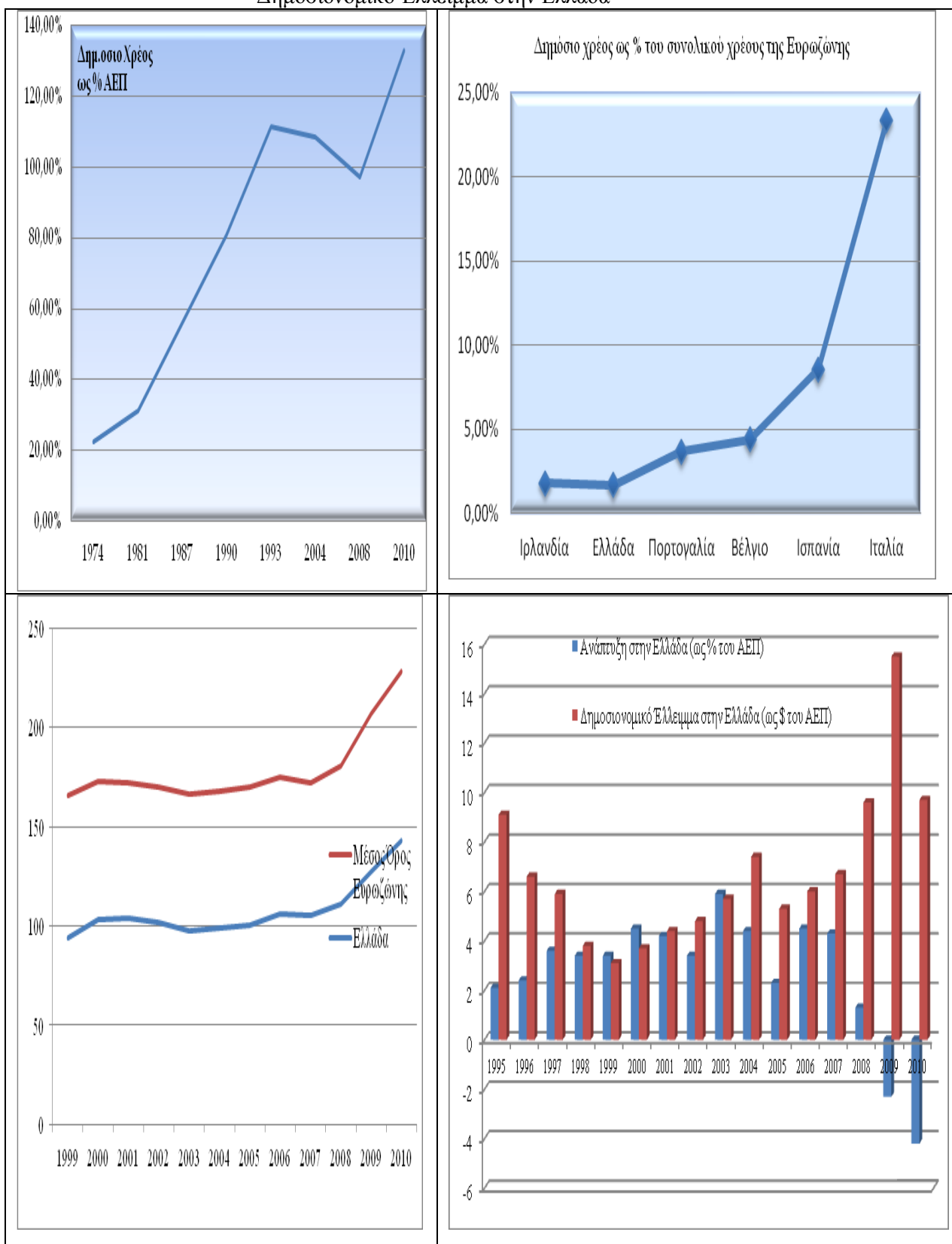
- 80% δαπάνες του τακτικού προϋπολογισμού,
- 20% δαπάνες του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων.

Το δημόσιο χρέος αυξήθηκε από 11,8% το 1960 σε 28,9% το 1980 και εκτινάχθηκε κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαπενταετίας, φθάνοντας το 1994 σε 114,0% και σε άνω του 142% το 2010. Ο υψηλός δημόσιος δανεισμός ωθεί τα επιτόκια δανεισμού προς τα άνω εκτοπίζοντας τις ιδιωτικές επενδύσεις, αφού αυξάνει το κόστος του χρήματος. Η διόγκωση των πληθωριστικών προσδοκιών ενισχύει την αβεβαιότητα για την πραγματική αξία των μελλοντικών αποδόσεων και αποθαρρύνει την ανάληψη επενδυτικών σχεδίων (Αλεξάκης, 1994). Η Ελλάδα παραβίασε το κριτήριο δημοσιονομικού ελλείμματος της Ε.Ε. (που έθετε η συνθήκη του Μάαστριχτ για λιγότερο από 3% του ΑΕΠ) στην χρονική περίοδο από το 2001 ως το 2006, αλλά τελικά ικανοποίησε το συγκεκριμένο κριτήριο στην χρονική περίοδο 2007-2008, ενώ το υπερέβη το 2009, με έλλειμμα που φθάνει στο 15,4% του ΑΕΠ. Τα μέτρα λιτότητας μείωσαν το έλλειμμα σε 9,4% του ΑΕΠ το 2010.

Σύμφωνα με τις προβλέψεις ο προϋπολογισμός προβλέπει πρωτογενές πλεόνασμα 1,5 % του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος το 2012. Το δημόσιο χρέος αυξάνεται στα 356 δις € και στα 371 δις € το 2012, ενώ εάν συνυπολογιστεί το ενδοκυβερνητικό χρέος, τότε το χρέος της κεντρικής κυβέρνησης θα φτάσει τα 400,356 δις € το 2012.

Ο δανεισμός της τελευταίας δεκαετίας κατευθύνθηκε κυρίως σε καταναλωτικούς σκοπούς, παρά σε επενδυτικούς σκοπούς. Παράλληλα, η Ελλάδα αντιμετώπισε προβλήματα στην συνέχιση του εξωτερικού δανεισμού και αναγκάστηκε να καταφύγει στον δανεισμό από την Ε.Ε. και το ΔΝΤ. Στο διάγραμμα 3 παρατηρούμε διαχρονικά το δημόσιο χρέος της Ελλάδας ως ποσοστό του ΑΕΠ, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του συνολικού χρέους της Ευρωζώνης για επιλεγμένες χώρες υψηλού χρέους, καθώς επίσης μια διαχρονική ανάλυση του Ελληνικού δημοσίου χρέους σε αντιστοιχία με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης και μια διαχρονική παρουσίαση των ρυθμών ανάπτυξης στην Ελλάδα (ως ποσοστό του ΑΕΠ) σε αντιστοιχία με το δημοσιονομικό έλλειμμα στην Ελλάδα. Τέλος, οι ακόλουθοι Πίνακες 1 και 2 παρουσιάζουν αντίστοιχα το δημόσιο έλλειμμα και το δημόσιο χρέος στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ποσοστό του ΑΕΠ, καθώς επίσης και μια συγκριτική εικόνα των βασικών οικονομικών δεδομένων της Ελλάδας σε σύγκριση με την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη. Το δημόσιο χρέος και το δημόσιο έλλειμμα της Ελλάδας παρουσιάζουν μια συνεχή αύξηση τις τελευταίες τρεις δεκαετίες.

Διάγραμμα 3: Δημόσιο Χρέος ως % του ΑΕΠ της Ευρωζώνης: Ρυθμοί Ανάπτυξης & Δημοσιονομικό Έλλειμμα στην Ελλάδα

Πηγή: Eurostat

Πίνακας 1: Έλλειμμα & Χρέος στην Ευρώπη ως % το Α.Ε.Π. (2009)

	Έλλειμμα	Χρέος
Βέλγιο	-6	96,2
Δανία	-2,7	41,4
Γερμανία	-3	73,4
Ιρλανδία	-14,4	65,5
Ελλάδα	-15,4	126,8
Ισπανία	-11,1	53,2
Γαλλία	-7,5	78,1
Ιταλία	-5,3	116
Λουξεμβούργο	-0,7	14,5
Ολλανδία	-5,4	60,8
Αυστρία	-3,5	67,5
Πορτογαλία	-9,3	76,1
Φιλανδία	-2,5	43,8
Σουηδία	-0,9	41,9
Ηνωμένο Βασίλειο	-11,4	68,2
Βουλγαρία	-4,7	14,7
Τσεχία	-5,8	35,3
Εσθονία	1,7	7,2
Κύπρος	-6	58
Λετονία	-10,2	36,7
Λιθουανία	-9,2	29,5
Ουγγαρία	-4,4	78,4
Μάλτα	-3,8	68,6
Πολωνία	-7,2	50,9
Ρουμανία	-8,6	23,9
Σλοβακία	-7,9	35,4
E.E.-27 (Μέσος Όρος)	-6,8	74,0
Ευρωζώνη (Μέσος Όρος)	-6,3	79,2

Πηγή: Eurostat

Πίνακας 2: Σύγκριση Ελλάδας – Ευρώπης

2007	E.E.	Ευρωζώνη	Ελλάδα	Γερμανία	Γαλλία	Ηνωμένο Βασίλειο	Ισπανία	Ιταλία	Πορτογαλία
% του ΑΕΠ	137,5	100	2,5	27	22,8	21	11,7	17,1	1,9
Ευρωζώνη									
Κατά κεφαλή	25000	27300	22900	28900	27000	29000	26200	25900	19600
αγοραστική δύναμη (ευρώ)									
Παραγωγικότητα (€ / ώρα)	28,4	32,7	18,2	39,7	40,9	39,1	23,6	28,2	13,8
Κόστος εργασίας (2000=100)	110,5	111,6	124,5	99,3	114,3	119,7	124,3	121,3	118,9
Δαπάνη για E&TA	1,85	1,88	0,58	2,53	2,07	1,78	1,27	1,18	1,17
Πανεπιστημιακή εκπαίδευση (% του πληθυσμού)	30	30,8	26,2	26,5	41,5	38,5	39,5	18,6	19,8

Πηγή: Eurostat

5. Συμπεράσματα, Προτάσεις και Προοπτικές

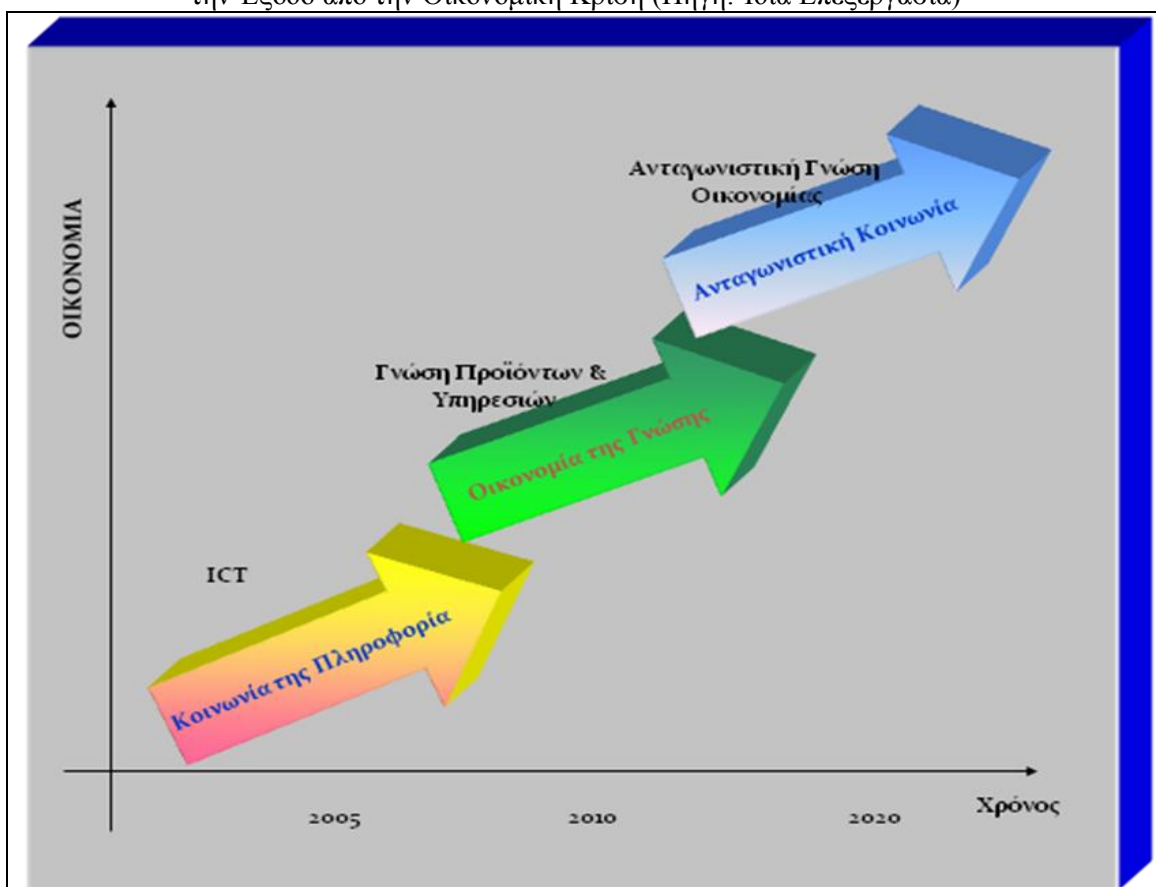
Η οικονομική ανάπτυξη αναφέρεται στην διαδικασία με την οποία το πραγματικό κατά κεφαλή εισόδημα μιας χώρας αυξάνεται κατά την διάρκεια μιας μακράς χρονικής περιόδου. Συνήθως σαν δείκτης της οικονομικής ανάπτυξης χρησιμοποιείται είτε το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν είτε το πραγματικό κατά κεφαλή εισόδημα ή το εθνικό εισόδημα είτε τέλος το βιοτικό επίπεδο μιας χώρας. Η οικονομική ανάπτυξη συνεπάγεται αρκετές μεταβολές στην οικονομική και κοινωνική δομή μιας χώρας. Επίσης η οικονομική ανάπτυξη θεωρείται ως η αναγκαία συνθήκη για την κοινωνική ανάπτυξη και ευημερία. Η κοινωνική πολιτική αποτελεί ένα ουσιώδες και σημαντικό στοιχείο της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας.

Ο οικονομικός και κοινωνικός προγραμματισμός στοχεύει στον καθορισμό της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής της χώρας. Τα αναπτυξιακά προγράμματα βάση του οικονομικού προγραμματισμού διακρίνονται ανάλογα με τον χρονικό ορίζοντα σε βραχυπρόθεσμα (1-2 ετών), μεσοπρόθεσμα (5 ετών), και μακροπρόθεσμα (10 ετών και άνω). Κοινός στόχος πρέπει να είναι η αύξηση της παραγωγής και του ακαθαρίστου εγχώριου προϊόντος, η αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλή εισοδήματος και η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου (ΚΕΠΕ, 1990). Σαν απαραίτητοι συντελεστές για την ανάπτυξη μιας χώρας θεωρούνται οι φυσικοί πόροι και οι πρώτες ύλες, ο ανθρώπινος παράγοντας, η ύπαρξη κεφαλαιουχικών και τεχνολογικών αγαθών (δηλαδή κεφαλαίου και τεχνολογίας) και τέλος το μέγεθος της αγοράς που καθορίζει την ζήτηση και την παραγωγή αγαθών (Tsakalotos, 1991). Ο οικονομικός προγραμματισμός θεωρείται ιδιαίτερα απαραίτητος στο πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής και ιδιαίτερα της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Να σημειώσουμε ότι είναι απαραίτητο για την επίτευξη της γενικής ισορροπίας στην οικονομία, που εν συνεχεία θα οδηγήσουν στην μείωση των ελλειμμάτων και την εξάλειψη των χρεών, να ισχύουν ταυτόχρονα η ισορροπία στην αγορά αγαθών και στην αγορά χρήματος. Η σημερινή κατάσταση στην Ευρωζώνη έχει εξασφαλίσει την ισορροπία στην αγορά χρήματος μέσα από τον έλεγχο της νομισματικής πολιτικής, αλλά εξακολουθεί να υπάρχει ανισορροπία στην αγορά των αγαθών όπου η δημοσιονομική πολιτική δεν έχει καταφέρει την επίτευξη της σχετικής ισορροπίας και σταθερότητας στην οικονομία.

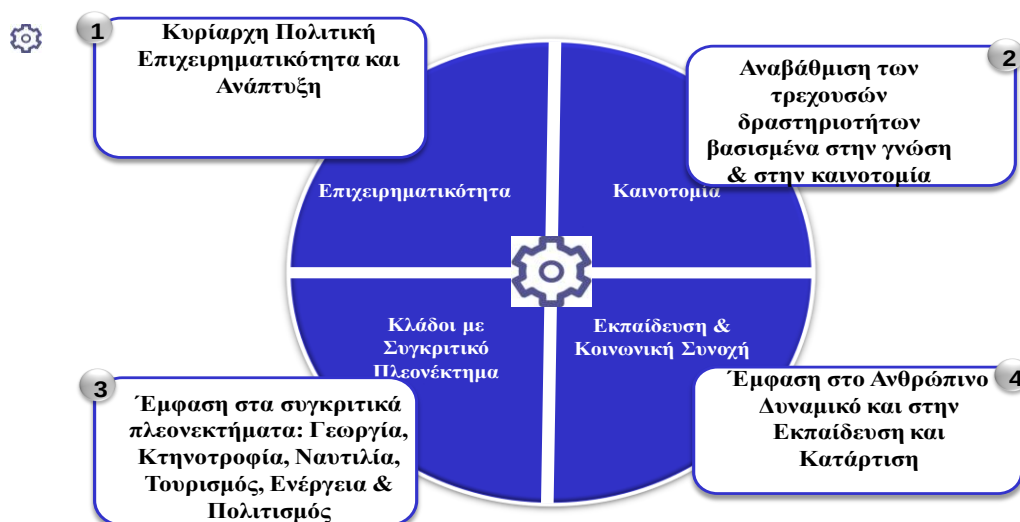
Προκειμένου να μειωθεί η αναλογία χρέος-ΑΕΠ, το ονομαστικό ΑΕΠ (δηλαδή η παραγωγή μια χώρας) πρέπει να αυξηθεί γρηγορότερα από το κυβερνητικό χρέος (Maroulis, 1986). Για να συμβεί αυτό, η οικονομία πρέπει να αυξήσει την παραγωγή (πραγματικό ΑΕΠ) και παράλληλα να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες και τα δημόσια ελλείμματα. Η Ευρωζώνη σήμερα αντιμετωπίζει μια ιδιαίτερα σκληρή μάχη ενάντια στην κρίση χρέους. Η αβεβαιότητα είναι ιδιαίτερα μεγάλη για τις ευρωπαϊκές αγορές. Η εμπιστοσύνη των αγορών στην δανειοδότηση και στις επενδύσεις των ευρωπαϊκών χωρών δεν έχει ανακτηθεί πλήρως και οι προσδοκίες για έξοδο από την οικονομική κρίση και ανάπτυξη δεν είναι ορατές στο βραχυπρόθεσμο μέλλον. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (Ε.Κ.Τ.) αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικός για την εδραίωση της νομισματικής και δημοσιονομικής ισορροπίας στην Ευρωζώνη καθώς επίσης και για την εδραίωση της εμπιστοσύνης και την επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας ώστε να επιτευχθεί η οικονομική και νομισματική σύγκλιση στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης.

Στο άνω τμήμα του διαγράμματος 4 παρουσιάζεται μέσω της ανάλυσης χάσματος, δηλαδή της κάλυψης των αναγκαίων βημάτων, για την επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας στην Ελληνική οικονομία. Στο συγκεκριμένο διάγραμμα, παρουσιάζονται ορισμένες από τις κυριότερες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα, η επένδυση στις νέες δραστηριότητες της πληροφορικής που ωθούν την οικονομία στην μετάβαση από την κοινωνία της πληροφορίας στην οικονομία της γνώσης και εν συνεχεία στην ανταγωνιστική κοινωνία και περαιτέρω στην αναπτυξιακή πορεία. Επίσης τα βασικά χαρακτηριστικά σημεία για τις προτάσεις στην Ελληνική οικονομία που μπορούν να συμβάλουν προς την κατεύθυνση αυτή είναι η επιχειρηματικότητα, η καινοτομία, η εκπαίδευση και η ανάπτυξη των κλαδικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων όπως παρουσιάζονται στο κάτω μέρος του διαγράμματος 4.

Διάγραμμα 4: Ανάλυση Χάσματος για την Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας και την Έξοδο από την Οικονομική Κρίση (Πηγή: Ίδια Επεξεργασία)

Λύσεις για την Οικονομική Κρίση

(Πηγή: Ίδια Επεξεργασία)

Τα προβλήματα του δημόσιου χρέους και των ελλειμμάτων που αντιμετωπίζουν οι χώρες του Νότου, όπως για παράδειγμα η Ελλάδα, η Ιταλία, η Πορτογαλία, η Ισπανία αλλά και οι υπόλοιπες χώρες όπως το Βέλγιο και η Ιρλανδία, σε συνδυασμό με τις δυσκολίες χρηματοδότησης και πρόσβασης στις αγορές είναι ιδιαίτερα κρίσιμα για την αναπτυξιακή τους διαδικασία αλλά και την σταθερότητα και την συμμετοχή τους στο πλαίσιο της Ευρωζώνης. Βασική προϋπόθεση για την επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας που θα συμβάλει σημαντικά στην μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους είναι η αύξηση της παραγωγής και η καλή διαχείριση των πόρων (οικονομικών και ανθρώπινων).

6. Βιβλιογραφία

1. Αγαπητός Γεώργιος (1989) *Εξελίξεις και διαρθρωτικά προβλήματα της Ελληνικής οικονομίας 1950-1987*, Αθήνα.
2. Αγαπητός Ι. Γεώργιος (1995) *Εξελίξεις και διαρθρωτικά προβλήματα της Ελληνικής Οικονομίας (1950-1993)*, Β' Έκδοση. Εκδοτικές Επιχειρήσεις «Το Οικονομικό». Αθήνα.
3. Αγγελόπουλος, Α. (1989) *Οικονομική ανάπτυξη, θεωρία και πολιτική*, Αθήνα.
4. Αλεξάκης Π. (1994) *Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση, Ένωση Ελληνικών Τραπεζών*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.
5. Βάμβουκας Γ. (1989) *Η Ελληνική Οικονομία-αναζητώντας την λύση*, Αθήνα.
6. Δρακάτος Γ. Κωνσταντίνος (1996) *Η Ελληνική Οικονομία προς σταθεροποίηση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
7. Δρακάτος Κωνσταντίνος (1997) *Ο Μεγάλος Κύκλος της Ελληνικής Οικονομίας (1994-1995)*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
8. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, (Ε.Σ.Υ.Ε.) Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
9. Eurostat, Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
10. Κέντρο Οικονομικών Ερευνών και Προγραμματισμού (1990) *Η ανάπτυξη της Ελλάδας, Παρελθόν, Παρόν και Προτάσεις*, Αθήνα.
11. Κορρές Γ. και Χιόνης Δ. (2003) *Ελληνική Οικονομία: Ανάλυση Βασικών Μεγεθών*, εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα.
12. Maroulis, D. (1986) *Economic development and the structure of the balance of payments: the case of Greece*, Κ.Ε.Π.Ε., Αθήνα.
13. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη Μ. (1979) *Ανάλυση της Ελληνικής Οικονομίας*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.
14. Pirounakis G. N.(1997) *Greek Economy: Past, Present and Future*, Macmillan Press, London.
15. Tsakalotos E. (1991) *Alternative economic strategies- the case of Greece*, Aldershot, Hampshire: Avebury.
16. Tsouganatos G.A.(1992) *The development of the Greek economy, 1950-1991*, Greenwood Press Inc., USA.
17. Χαμουζή Κων. (1981) *Ανατομία της Ελληνικής οικονομίας από το 1953 μέχρι σήμερα*, Αθήνα.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ – ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Παπάνης Ευστράτιος και Μπαλάσα Αικατερίνη
Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη:

Το φαινόμενο της αστικοποίησης είναι καθολικό, πολυδιάστατο και άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας. Η παρούσα έρευνα προσπαθεί να αναδείξει την εξέλιξη της αστικοποίησης στην Ελλάδα. Επί τριάντα χρόνια μετά το δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο έχουμε μία διαρκή δημογραφική αλλαγή, που μετά το 1981 παίρνει τη μορφή της πληθυσμιακής κρίσης. Έχουμε συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στη πρωτεύουσα, γεγονός που οδήγησε σε μία μεγάλο βαθμού μετακίνηση από όλη την υπόλοιπη Ελλάδα προς αυτή. Αυτή η μαζική μετακίνηση είχε ως αποτέλεσμα τη πληθυσμιακή συρρίκνωση, την υπογεννητικότητα και τη δημογραφική γήρανση του πληθυσμού. Ωστόσο, αυτή η ταχεία αστική συγκέντρωση τείνει να μειώνεται στα μέσα της δεκαετίας του '70.

Τα βασικότερα σημεία που χαρακτηρίζουν την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας συνοψίζονται στα εξής σημεία · στην ύπαρξη αγροτικών δομών μέχρι και το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, στην γρήγορη εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση μεταπολεμικά και στην χαμηλή οικονομική ανάπτυξη.

Λέξεις κλειδιά: Αστικοποίηση, Οικογενειακό Πρότυπο, Εσωτερική μετανάστευση, Πυρηνική οικογένεια

1. Εισαγωγή

1.1. Η μετάβαση από την αγροτική στην αστική κοινωνία

Η αστικοποίηση στην Ελλάδα και συγκεκριμένα «η μετατόπιση των πληθυσμιακών μαζών από τις αγροτικές και τις ημιαστικές περιοχές προς τις αστικές περιοχές (Παπαδάκης & Τσίμπος 2004: 357) αποτέλεσε έναν καταλυτικό παράγοντα στη διαμόρφωση της δομής, των λειτουργιών και της μορφής της οικογένειας. Αυτή η έντονη εσωτερική μετακίνηση του πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές προς τα μεγάλα κέντρα καπιταλιστικής ανάπτυξης εμφανίστηκε τον 19^ο αιώνα και εντάθηκε κυρίως τη δεκαετία του 1970.

Έχουν γίνει πολλές θεωρητικές προσπάθειες ερμηνείας του αστικού φαινομένου μεταξύ των οποίων είναι η νεοκλασική προσέγγιση, η μαρξιστική θεώρηση, η προσέγγιση του Max Weber, καθώς και αυτή του Emile Durkheim. Γενικότερα επικρατεί μία σύνδεση της αστικοποίησης με το βιομηχανικό καπιταλισμό (Giddens 1993: 119).

Αρχικά, πολλές από τις ερμηνείες για την αστικοποίηση αναφέρονται σε αυτή ως σαν να είναι κάτι ευνοϊκό. Σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση η μετακίνηση του πληθυσμού από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές λειτουργεί ως ένας μηχανισμός μεταφοράς εργατικής δύναμης από περιοχές με χαμηλή παραγωγικότητα σε περιοχές με υψηλή παραγωγικότητα. Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατός ο μετασχηματισμός μίας αγροτικής οικονομίας σε βιομηχανική. Η υψηλή αυτή παραγωγικότητα των αστικών περιοχών συνδέεται με μεγαλύτερο μισθό συγκριτικά με αυτόν του γεωργικού τομέα (Πετράκος 1994) και αυτό γιατί υπάρχει υπερπροσφορά εργασίας στον αγροτικό τομέα. Ο μηχανισμός της ελεύθερης αγοράς είναι ικανός να ρυθμίσει τη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού, ενώ οι περιφερειακές ανισότητες που δημιουργούνται αποτελούν μία προσωρινή κατάσταση, καθώς η αγορά αναλαμβάνει και εν τέλει αποκαθιστά τις συνθήκες για έναν ευνοϊκό ανταγωνισμό. Γεγονός βέβαια που μετέπειτα απορρίπτει ο Keynes, υποστηρίζοντας πως οι μεταναστευτικές ροές αποτελούν παράγοντα άρσης ανισοτήτων (Χατζημιχάλη 1992). Ο Keynes δεν βλέπει την οικονομία και την κοινωνία ως αυτορρυθμιζόμενο σύστημα και δεν θεωρεί πως μπορεί να υπάρξει τέλειος ανταγωνισμός, ενώ θεωρεί βασική την επαναφορά της ισορροπίας διότι οι ακαμψίες στις αγορές είναι βασική αιτία ανισορροπίας. Αναγκαίες είναι οι πολιτικές

παρέμβασης στην αγορά εργασίας των αστικών κέντρων με τη μορφή δημόσιων επενδύσεων, με την προϋπόθεση να υπάρχει πλεόνασμα εργατικού δυναμικού στις αγροτικές περιοχές, προκειμένου να αυξηθεί η απασχολησιμότητα, ενισχύοντας ταυτόχρονα την μετανάστευση (Kay 2007).

Οι μαρξιστικές θεωρήσεις προσεγγίζουν το αστικό φαινόμενο έχοντας ως βάση τον καταμερισμό εργασίας και τον τρόπο παραγωγής. Πρόκειται για μία ιστορικό-αναλυτική προσέγγιση, όπου υποστηρίζεται ότι οι μορφές παραγωγής καθορίζουν τον καταμερισμό εργασίας και την αντίστοιχη κοινωνική οργάνωση, που με τη σειρά τους καθορίζουν τη χωρική οργάνωση (Φραγκόπουλος 2005). Κατά τον Max Weber, η συγκρότηση της πόλης κινείται γύρω από την οργάνωση της οικονομίας, την ιδεολογία και τον πολιτισμό. Περιγράφει μία μετάβαση από την πόλη ως αδελφότητα, όπου η θρησκεία, ο πολιτισμός και η ιδεολογία αποτελούσαν τον πυρήνα της εξουσίας για την οργάνωση της πόλης, σε πιο ορθολογικές μορφές εξουσίας (Weber M., 2003: 85-93). Ο Emile Durkheim με τη σειρά του δίνει μία διαφορετική όψη στη μελέτη του αστικού φαινομένου εστιάζοντας στη κοινωνική συνοχή και τη κοινωνική αλληλεγγύη, δύο βασικά κριτήρια κατάταξης των κοινωνιών. Περιγράφει μία μετάβαση από την μηχανική αλληλεγγύη της πρωτόγονης κοινωνίας, όπου το άτομο λειτουργεί συλλογικά, σε μία οργανική αλληλεγγύη της σύγχρονης κοινωνίας, όπου το άτομο στοχεύει στη μεγιστοποίηση του ατομικού συμφέροντος, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η συλλογική ικανοποίηση. Το αστικό φαινόμενο είναι για τον Durkheim αποτέλεσμα της συγκέντρωσης ή διασποράς του πληθυσμού και των αντίστοιχων δραστηριοτήτων μέσα σε αυτή. Επιχειρεί μία σύνδεση της συλλογικής ζωής με την οικονομική και καθημερινή ζωή. Οι οργανικές σχέσεις αλληλεγγύης της σύγχρονης κοινωνίας οδηγούν σε μία ποιοτική άνοδο των κοινωνιών και σε νέες μορφές δόμησης της συλλογικότητας (Durkheim 1978:19-20).

1.2. Θεωρίες για την εξέλιξη της οικογένειας

Η ερμηνεία των αλλαγών στην οικογένεια συνδέεται με το φαινόμενο της αστικοποίησης. Η οικογένεια αποτελεί ένα θεσμό, και όχι μία ανεξάρτητη κοινωνική ομάδα, ένα υποσύστημα, το οποίο επηρεάζεται από τον κοινωνικό περίγυρο. Βέβαια, η οικογένεια δεν είναι απλά αποδέκτης αλλαγών αλλά συμβάλλει με τη σειρά της στη διαμόρφωση της κοινωνίας, καθώς ασκεί επιρροή σε στάσεις, συμπεριφορές και αξίες (Αλιμπράνη-Μαράτου 1995: 15). Το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο των δυτικών κοινωνιών αντιμετώπισε πολλές αλλαγές, που με τη σειρά τους επέφεραν αλλαγές στο θεσμό της οικογένειας. Οι μεταβολές αυτές αφορούν κυρίως τη λειτουργία, τους ρόλους, τη μορφή και γενικά το πλαίσιο της οικογένειας. Τα αίτια των αλλαγών αυτών ήταν κυρίως η συνεχής εκβιομηχάνιση και η επικράτηση ενός καταναλωτικού μοντέλου, που αποσκοπούσε στη μεγιστοποίηση της ωφέλειας για κάθε νοικοκυριό. Πολλοί είναι οι ερευνητές που συμφωνούν στο γεγονός ότι οι αλλαγές στη σύνθεση της οικογένειας αλλά και των σχέσεων που δημιουργούν τα άτομα μεταξύ τους έχουν τις ρίζες τους στη δημογραφική μετάβαση, που ήταν αποτέλεσμα των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων των τελευταίων δεκαετιών (Καα 1987).

Στην προ-βιομηχανική περίοδο, η κοινωνία ήταν οργανωμένη σε ένα πλέγμα συγγενικών σχέσεων, τη λεγόμενη παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια, η οποία αποτελούσε το κέντρο της οικονομικής παραγωγής. Ο χώρος εργασίας ήταν ταυτόχρονα και ο χώρος κατοικίας, όπου επικρατούσε μία εναρμόνιση των ρόλων των δύο φύλων. Η Ελλάδα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα μέχρι και ένα μέρος του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από αγροτικές δομές σε αντίθεση με άλλες δυτικές χώρες που έχουν μετασηματιστεί λόγω της βιομηχανικής επανάστασης. Μετά από μία καθυστέρηση να ακολουθήσει τις εξελίξεις, τον 20ο αιώνα, με μία συνεχή εκβιομηχάνιση μεταφέρεται σε μία βιομηχανικά οργανωμένη κοινωνία, όπου επικρατεί η πυρηνική οικογένεια, στην οποία η οικογένεια δεν είναι πλέον το κέντρο της παραγωγικής δραστηριότητας και αποτελείται από τους γονείς και τους απογόνους. Από μονάδα παραγωγής η οικογένεια μετατρέπεται σε μονάδα κατανάλωσης. Η κατοικία πλέον διαχωρίζεται από το χώρο εργασίας. Αυτή είναι μία από τις βασικότερες αλλαγές, που συντελέστηκε στη μορφή της οικογένειας. Εμφανίζεται ο ρόλος της νοικοκυράς και περιορίζεται ο ρόλος της γυναίκας στην παραγωγική εργασία.

Στις αρχές 21^{ου} αιώνα, με το πέρασμα στη μεταμοντέρνα εποχή, έχουμε νέα μοντέλα οικογένειας, που αντιστοιχούν στη σύγχρονη πραγματικότητα (Giddens 1993). Βασικός στόχος πλέον της οικογένειας είναι η ατομική ολοκλήρωση και η μεγιστοποίηση των απολαβών σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής. Νέοι ρόλοι και κανόνες ρυθμίζουν την οικογενειακή ζωή, με την αρχή της συναίνεσης και της διαπραγμάτευσης να κυριαρχούν σε συνδυασμό με την αναγνώριση της αυτονομίας και της ισότιμης θέσης της γυναίκας. Κατ'επέκταση η αναπαραγωγική συμπεριφορά κινείται στα πλαίσια αυτών των εξελίξεων, η οποία συνεπάγεται τον περιορισμό των γεννήσεων προκειμένου να εκπληρωθούν οι επιθυμίες του ζεύγους.

Σύμφωνα με επιστήμονες της σύγχρονης εποχής υπάρχει μία πολλαπλή διάκριση στη συζυγική οικογένεια, που αποτελείται από τους συζύγους και τα παιδιά που απέκτησαν ή υιοθέτησαν στο πρώτο τους γάμο, ή αποτελείται από τα παιδιά που (ο ένας ή και οι δύο) απέκτησαν από προηγούμενο γάμο και ενδεχόμενα, με κοινά παιδιά (που απόκτησαν ή που υιοθέτησαν). Ακολουθεί, η συζυγική δυάδα, που ζουν μόνοι γιατί δεν απέκτησαν παιδιά ή γιατί τα παιδιά τους μένουν εκτός σπιτιού λόγω σπουδών ή εργασίας ή γιατί έχουν παντρευτεί και ζουν αυτόνομα. Επίσης, διακρίνουν τη μονογονεϊκή οικογένεια, όπου υπάρχει ένας άγαμος ενήλικας με εξώγαμα ή υιοθετημένα παιδιά ή ένας διαζευγμένος ή εγκαταλειμμένος ή εν διαστάσει ενήλικας με άγαμα παιδιά ή και ένας χήρος ενήλικας με άγαμα παιδιά. Στη συνέχεια διακρίνεται η εκτεταμένη οικογένεια (δύο γονείς, παιδιά και άλλα συγγενικά πρόσωπα), μετά η πειραματική μορφή οικογένειας, όπου υπάρχει μία ελεύθερη και άτυπη δέσμευση, δηλαδή ένα άγαμο ζευγάρι που συγκατοικεί ως συζυγική δυάδα ή ως συζυγική οικογένεια. (Τσαούσης 2000). Υπάρχει δηλαδή μία κοινοβιακή συμβίωση με βασική μονάδα τη συζυγική οικογένεια και το κοινοβιακό νοικοκυριό, με βασική μονάδα το άτομο, το οποίο συμμετέχει σε κοινές δραστηριότητες με άλλα άτομα (Μουσούρου 1989: 99).

Μία κεντρική θεωρία, που περιγράφει την εξέλιξη αυτή της οικογένειας είναι αυτή του Durkheim, ο οποίος αναφέρθηκε σε κάποια συγκεκριμένα σχήματα της οικογένειας και τα σύνδεσε με τις αλλαγές στη κοινωνία. Αίτιο της αλλαγής στην εξέλιξη της οικογένειας είναι οι θεσμοί και τα κοινωνικά γεγονότα. Ο Talcott Parsons, με τη δομολειτουργική του θεωρία βλέπει την οικογένεια ως θεσμό, που οφείλει να προσαρμόζεται στις αλλαγές της κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, η μετάβαση από τη γεωργία στη βιομηχανία έχει ως επακόλουθο την αστικοποίηση, που συγχρόνως οδηγεί σε μία μετάβαση από την γεωργική εκτεταμένη οικογένεια στην βιομηχανοποιημένη πυρηνική οικογένεια. Άρα, τα μέλη της οικογένειας καλούνται να κινηθούν σε άλλες περιοχές, γεωγραφικά και συναισθηματικά απομονωμένοι και αλλοτριώνεται έτσι ο θεσμός της εκτεταμένης οικογένειας.

2. Μεθοδολογία - Πηγές και Δεδομένα

Η αστικοποίηση εξετάζεται με πολλούς τρόπους και ευρύτητα μεθοδολογιών. Στην εργασία αυτή μεθοδολογικά, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η ανάλυση των γεγονότων γίνεται στη διάρκεια του έτους 1951 έως και το έτος 2001 και ζητούμενο είναι η δυνατότητα σύγκρισης των δεικτών ανάμεσα στο 1951 και το 2001. Να σημειώσουμε ότι κατά το κύριο μέρος της η ανάλυση είναι συγχρονική (αναφέρεται δηλαδή στα δημογραφικά γεγονότα στη διάρκεια ενός έτους). Η ανάλυση έγινε σε επίπεδο χώρας και κυρίως κατά βαθμό αστικότητας.

Τα απαραίτητα δεδομένα για την παρούσα εργασία αντλήθηκαν από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (Ε.Σ.Υ.Ε.), με κύρια πηγή δεδομένων την απογραφή του 2001. Για τους αδρούς δείκτες που κατασκευάστηκαν και αναδεικνύουν την εξέλιξη του πληθυσμού και τη δομή του πληθυσμού, αντλήθηκαν δεδομένα κυρίως από την απογραφή του 2001, αλλά και από τις απογραφές 1961, 1971, 1981 και 1991. Πιο συγκεκριμένα από:

- ΕΣΥΕ (1951-2001) Στατιστική της Φυσικής Κίνησης του Πληθυσμού της Ελλάδος.
- ΕΣΥΕ (1951-2001) Στατιστική Επετηρίς.
- ΕΣΥΕ Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο (1951-2001).
- ΕΣΥΕ (1981) Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της Ελλάδας, Αθήνα.
- ΕΣΥΕ (1991) Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της Ελλάδας, Αθήνα.
- EUROSTAT, Labour Force Survey – Results, Ετήσιο, Λουξεμβούργο.

Ο υπολογισμός των βασικότερων δεικτών που χρησιμοποιήθηκαν, γίνεται με τις παρακάτω σχέσεις:

Πληθυσμός

Ως προς τον πληθυσμό κατασκευάστηκαν δείκτες που υπολογίζουν την εξέλιξη του πληθυσμού και τη δομή του (Κοτζαμάνης & Βανταλή).

- Ο ρυθμός μεταβολής του πληθυσμού υπολογίζεται από την ακόλουθη

σχέση :

$$\frac{P_t - P_0}{P_0} = r$$
, όπου P_t είναι ο πληθυσμός σε μια δεδομένη στιγμή t , το t είναι ο αριθμός των χρονικών περιόδων που πέρασαν, το P_0 είναι ο πληθυσμός στο τέλος των χρονικών περιόδων που παρήλθαν και r είναι ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πληθυσμού.

- Ως *δημογραφική γήρανση* ορίζουμε τη συνεχή αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων ατόμων (60, 65, 70, 75+) στο συνολικό πληθυσμό, η οποία συμβαδίζει με τη μείωση του ειδικού βάρους των παιδιών (0-14 ετών) και των ενδιάμεσων ηλικιών.

- Δείκτης γήρανσης είναι ο λόγος των ατόμων ηλικίας 65 και άνω προς τα άτομα ηλικίας 0-14 ετών. Σκοπός του δείκτη αποτελεί ο προσδιορισμός της αναλογίας "γέροι" προς "νέοι", δηλαδή πόσα άτομα ηλικίας 65-άνω αντιστοιχούν σε άτομα ηλικίας 0-14 ετών.

Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, έχουμε τη διάκριση μεταξύ αστικού, αγροτικού και ημιαστικού πληθυσμού.

-Αγροτικός πληθυσμός είναι αυτός που περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει λιγότερο από 2.000 κατοίκους, εκτός αυτών που ανήκουν στα πολεοδομικά συγκροτήματα.

-Αστικός πληθυσμός είναι αυτός που περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 10.000 κατοίκους και άνω, καθώς επίσης, και τον πληθυσμό των 18 πολεοδομικών συγκροτημάτων στο σύνολό τους.

-Ημιαστικός πληθυσμός είναι αυτός που περιλαμβάνει τον πληθυσμό των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2.000 – 9.999 κατοίκους, εκτός αυτών που ανήκουν στα πολεοδομικά συγκροτήματα.

Δείκτης αστικοποίησης = $\frac{\text{κάτοικοι στις αστικές περιοχές}}{\text{σύνολο του πληθυσμού}} \times 100$

Γεννητικότητα- Γαμηλιότητα

Οι βασικοί δείκτες που χρησιμοποιούνται για την μελέτη της γαμηλιότητας και της γονιμότητας είναι οι εξής:

$$\text{Ο αδρός δείκτης γεννητικότητας } TBR = \frac{B_t}{P_t \text{ μέσο}} \times 1000,$$

όπου P είναι ο συνολικός πληθυσμός και B ο αριθμός γεννήσεων

$$\text{Ο δείκτης γονιμότητας } \Delta.Γ. = \frac{B_t}{P \text{ (γυναικείου πληθυσμού)}} \times 1000$$

Ο όρος *γαμηλιότητα* παραπέμπει συνήθως στη συχνότητα των γάμων σε έναν πληθυσμό, δηλαδή στο αδρό ποσοστό της γαμηλιότητας, δηλαδή ο λόγος των γάμων ενός έτους προς το μέσο πληθυσμό του ίδιου έτους.

$$\frac{\text{Γάμοι}}{P_t \text{ μέσο}}$$

Ένας επίσης σημαντικός δείκτης είναι η *μέση ηλικία στο γάμο*, ο οποίος εκφράζεται σε έτη και στηρίζεται στον πίνακα γαμηλιότητας.

Αδρό ποσοστό διαζυγίων είναι ο λόγος των διαζυγίων ενός έτους προς το μέσο πληθυσμό του ίδιου έτους.

(3) Αποτελέσματα

3.1. Το πληθυσμιακό μέγεθος και οι συνιστώσες του (1951-2001)

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η ελληνική κοινωνία έρχεται αντιμέτωπη με μία έντονη δημογραφική αλλαγή και μία πληθυσμιακή κρίση. Ο συνολικός πληθυσμός της χώρας μας αυξάνεται απρόσκοπτα καθ' όλη την μεταπολεμική περίοδο. Από 7,6 εκατομμύρια το 1951 έγινε 10,964 το 2001 (Πίνακας 1). Η αύξηση αυτή είναι από τις υψηλότερες στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης την ίδια χρονική περίοδο. Κατά τις δεκαετίες 1951-61 και 1971-81 έχουμε τις μεγαλύτερες τιμές ποσοστιαίας αύξησης του πληθυσμού, ενώ κατά τις δεκαετίες 1961-71, 1981-91 και 1991-01 τις μικρότερες. Οι μεγάλες τιμές κυμαίνονται γύρω στο 10%, ενώ κατά τις δεκαετίες μικρής πληθυσμιακής αύξησης δεν ξεπερνούν το μισό των προηγούμενων τιμών.

Πίνακας 1: Πληθυσμός της Ελλάδας και πυκνότητα 1951-2001

Έτος απογραφής	Συνολικός πληθυσμός	Συνολική μεταβολή	Πυκνότητα ανά τ.χλμ	Ρυθμός μεταβολής
1951	7.632.801	287.941	57,9	
1961	8.388.553	755.752	63,6	9,5
1971	8.768.372	379.819	66,4	4,4
1981	9.739.589	971.217	73,8	10,6
1991	10.259.900	520.311	77,8	5,2
2001	10.964.020	710.705	83,1	6,7

Πηγές: Ε.Σ.Υ.Ε, Αποτελέσματα Απογραφών 2001

Παράλληλα, αυτή χωρική κατανομή του πληθυσμού της Ελλάδος χαρακτηρίζεται από μία μετάβαση από τη γεωργία στην βιομηχανία (από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές) και μία πληθυσμιακή μεγέθυνση των αστικών κέντρων και περιοχών (Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών, 1984). Η μετάβαση αυτή έχει ως απαρχή τη δεκαετία του '60. Κύρια πηγή αυτής της ταχείας αστικής συγκέντρωσης είναι η εσωτερική μετανάστευση προς τις αστικές περιοχές, η οποία επιβραδύνεται μόλις την τελευταία εικοσαετία.

Από τα απογραφικά δεδομένα (Πίνακας 2) παρατηρείται αυτή η έντονη αστικοποίηση και συγκεκριμένα η αναλογία του αστικού πληθυσμού στο σύνολο του πληθυσμού, η οποία αυξήθηκε εντυπωσιακά. Το 1951, 38 στους 100 κατοίκους είναι εγκατεστημένοι στα αστικά κέντρα. Στην επόμενη τριακονταετία, έχουμε ένα μεγάλο κύμα εξωτερικής και εσωτερικής μετανάστευσης/ αστικοποίησης (το 1981 το 58% των κατοίκων συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα και κυρίως στη Πρωτεύουσα και τη Θεσσαλονίκη). Έκτοτε έχουμε μία συνεχή τάση αστικοποίησης, αλλά παρατηρείται μία μείωση της συμμετοχής της Πρωτεύουσας στον αστικό πληθυσμό προς όφελος των πόλεων της υπαίθρου, γεγονός που δηλώνει μία τάση αντιστροφής της υπεραστικοποίησης. Παράλληλα, η αναλογία του αγροτικού πληθυσμού μειώθηκε έντονα (από 47,5% το 1951 περιορίστηκε σε 24,8% το 2001). Η αναλογία του ημιαστικού πληθυσμού παρέμεινε σχεδόν σταθερή στα επίπεδα του 1961.

Πίνακας 2: Κατανομή του αστικού-αγροτικού-ημιαστικού πληθυσμού της Ελλάδας, Απογραφή 1951-2001

Έτος απογραφής	Συνολικός πληθυσμός	Αστικός πληθυσμός	% του Συνολικού Πληθυσμού	Αγροτικός % του συνολικού πληθυσμού	Ημιαστικός % του συνολικού πληθυσμού
1951	7.632.801	2.879.994	37,7	47,5	14,8
1961	8.388.553	3.628.105	43,3	43,8	12,9
1971	8.768.372	4.667.489	53,2	35,2	11,6
1981	9.739.589	5.659.528	58,1	30,3	11,6
1991	10.259.900	6.036.660	58,8	28,4	12,8
2001	10.964.020	8.211.646	74,8	24,8	13,8

Πηγή : ΕΣΥΕ, Απογραφή 1951-01

Η άνιση κατανομή βέβαια και η χωρική υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού αντικατοπτρίζεται από το γεγονός ότι το 36% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδος συγκεντρώνεται στη Πρωτεύουσα και τη Θεσσαλονίκη και οι ευρύτερες μητροπολιτικές περιοχές συγκεντρώνουν το 50% του πληθυσμού της στο σύνολο. Ειδικότερα, ο πληθυσμός στην Περιφέρεια της Πρωτεύουσας την περίοδο του 1981 έφτασε το 31,20% (3.027.000 κατοίκους) του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Ωστόσο, τη δεκαετία του 1981-1991 και 1991-2001 ενώ ο πληθυσμός των αστικών περιοχών αυξάνεται, η Πρωτεύουσα μόλις που αυξάνει τον πληθυσμό της.

Πίνακας 3: Συμμετοχή της Πρωτεύουσας στο σύνολο του Πληθυσμού 1951-2001

	Πληθυσμός 1951	Πληθυσμός 1961	Πληθυσμός 1971	Πληθυσμός 1981	Πληθυσμός 1991	Πληθυσμός 2001
Περιοχή Πρωτεύουσας	1.378.586	1.852.709	2.548.065	3.038.245	3.072.922	3.192.606
Σύνολο Χώρας	7.632.801	8.390.553	8.768.372	9.739.589	10.259.900	10.964.020
Ποσοστό %	18,10%	22,10%	29,10%	31,20%	30,00%	29,20%

Πηγή ΕΣΥΕ, Απογραφή 1951-01

Συνεχίζοντας, αν μελετήσει κανείς την εσωτερική μετανάστευση της Ελλάδος κατά Περιφέρειες και το βαθμό αστικοποίησης (Πίνακας 4), θα διαπιστώσει ότι δεν είναι γεωγραφικά ισόρροπα κατανεμημένες. Διακρίνουμε από τη μία περιφέρειες, όπως είναι η Ήπειρος, η Δυτική Ελλάδα, το Βόρειο Αιγαίο, η Θεσσαλία, η Δυτική Μακεδονία και η Αττική, που έχουν απώλειες πληθυσμού και από την άλλη περιφέρειες που λόγω των αστικών κέντρων που έχουν στο εσωτερικό τους έχουν μικρές ή και μεγάλες αυξήσεις πληθυσμού.

Πίνακας 4: Μεταβολή πληθυσμού ως ποσοστό * επί του πληθυσμού αναφοράς της περιοχής, κατά Υπηρεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΥΠΑ), και βαθμό αστικότητας

Τόπος κατοικίας κατά την απογραφή 1981, 1991	1975-1981				1985-1991			
	Σύνολο %	Αστικές περιοχές %	Ημιαστικές περιοχές %	Αγροτικές περιοχές %	Σύνολο %	Αστικές περιοχές %	Ημιαστικές περιοχές %	Αγροτικές περιοχές %
Α. Μακεδονίας- Θράκης	-2,3	4,3	-4,6	-6,8	-0,8	-0,3	-2,1	-0,8
Κεντρικής Μακεδονίας	0,8	4,5	-0,3	-0,6	0,8	-0,3	2,9	1,9
Δυτικής Μακεδονίας	-2,3	4,1	-4,6	-5,1	-1,7	-5,1	-3,9	0,6
Ηπείρου	-5,0	-0,4	0,5	-7,3	0,2	-2,8	-3,0	2,3
Θεσσαλίας	-3,6	4,1	-5,3	-10,4	-0,9	2,4	-0,4	0,4
Ιονίων Νήσων	-4,0	0,2	-9,5	-4,1	1,2	-1,5	-2,0	2,8
Δυτικής Ελλάδας	-3,3	2,5	-5,5	-7,9	-0,4	-1,1	-2,9	1,0
Στερεάς Ελλάδας	-1,2	2,0	2,0	-4,5	2,4	-2,6	3,6	4,4
Αττικής	3,4	2,6	15,6	17,2	0,9	-2,1	14,8	16,5
Πελοποννήσου	-3,2	-0,2	-1,7	-5,0	1,7	-2,5	2,1	3,3

Νήσοι Βορείου Αιγαίου	-3,6	-2,5	-3,1	-4,3	-0,7	-4,4	-1,9	1,5
Νήσοι Νοτίου Αιγαίου	-1,3	-2,1	2,0	-2,4	1,5	-3,7	2,8	5,2
Κρήτης	-0,5	5,3	-0,8	-4,6	1,4	0,8	1,4	2,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα απογραφών πληθυσμού 1981, 1991

Η μεταβολή του πληθυσμού επηρεάζεται άμεσα και έμμεσα τόσο από την καθαρή μεταναστευτική κίνηση όσο και από τη φυσική αύξηση του πληθυσμού. Χαρακτηριστικό είναι ότι την περίοδο 1950-1980 ο αριθμός των γεννήσεων κυμαινόταν ετησίως μεταξύ 140 και 160 χιλιάδων, τις δεκαετίες 1990-2001 παρουσιάζει μία μείωση που φτάνει στο επίπεδο των 100 χιλιάδων ετησίως. Ταυτόχρονα, ο αριθμός των θανάτων αυξάνεται γεγονός που σήμαινε και μείωση της φυσικής αύξησης του πληθυσμού (πίνακας 5). Επίσης την περίοδο 1950-1970 παρατηρείται μία μεταναστευτική εκροή των Ελλήνων προς το εξωτερικό, που όμως δεν επηρέασε σε μεγάλο βαθμό το μέγεθος του πληθυσμού εξαιτίας της φυσικής αύξησης που σημειώθηκε.

Πίνακας 5: Μεταβολή του πληθυσμού της Ελλάδας στις χρονικές περιόδους μεταξύ των απογραφών

Χρονική περίοδος	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φυσική αύξηση	Καθαρή μετανάστευση			Συνολική αύξηση
				Έλληνες	Ξένοι	Σ. Αύξηση	
1951-60	1.533.249	577.212	956.037	-224.450	24.165	-200.285	755.752
1961-70	1.532.475	693.050	839.425	-497.169	37.832	-459.337	380.088
1971-80	1.438.877	801.509	637.368	255.552	78.856	334.408	971.776
1981-90	1.183.634	911.193	272.441	251.190	-4.148	247.042	519.483
1991-01	1.021.381	999.764	21.617	53.066	629.437	682.503	704.120

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Απογραφή και Στοιχεία Φυσικής Κίνησης πληθυσμού

3.2 Η Χωρική ανάλυση της γονιμότητας και της γεννητικότητας. Εναλλαγές οικογενειακών προτύπων στο χώρο και στο χρόνο.

Οι αλλαγές που περιγράφηκαν παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων τάσεων στη γονιμότητα, τη γαμηλιότητα και τη γεννητικότητα, τα οποία συνδέθηκαν και με το διαφορετικό ρόλο της γυναίκας και ειδικότερα της οικογένειας στην κοινωνία. Οι επιπτώσεις της γεννητικότητας, της θνησιμότητας και της μετανάστευσης είναι προφανείς, καθώς προσδιορίζουν τόσο την εξέλιξη όσο και την δομή του πληθυσμού.

Η Ελλάδα μετά το Β παγκόσμιο πόλεμο, είχε υψηλά ποσοστά γεννητικότητας και θνησιμότητας, που όμως την τελευταία τριακονταετία μειώθηκαν. Ειδικότερα, η γονιμότητα (ο μέσος αριθμός παιδιών / γυναίκα ανά έτος) το 1960 έπεσε στα 2,3 παιδιά. Το 1980 ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα, ήταν 2,21. Μετά το 1980 άρχισε η συστηματική μείωση και συνεχίστηκε (το 1990 έφτασε να είναι στις 102.229 γεννήσεις και το 2001 μόλις 103.267 γεννήσεις). Συγκεκριμένα, ο ακαθάριστος δείκτης γεννητικότητας, δηλαδή ο αριθμός γεννήσεων που αναλογεί σε 1.000 κατοίκους, ήταν το 1950 18,9, το 1980 15,4, το 1990 10,1 και το 2000 9,4 %. Αυτό σχετίζεται άμεσα και με την αύξηση της μέσης ηλικίας της μητέρας κατά τη γέννηση του πρώτου παιδιού, που ενώ το 1980 ήταν 26,1 έτη το 2000 έφτασε τα 28,9 έτη (Πίνακας 6).

Πίνακας 6: Δείκτες αναπαραγωγής 1960-2000

Έτος	Γεννήσεις ζώντων	Δείκτης Γεννητικότητας	Δείκτης Γονιμότητας	Μέση ηλικία της μητέρας κατά τη γέννηση των παιδιών
1960	157.239	18,9	2,28	28,7
1970	144.928	16,5	2,4	27,42
1980	148.134	15,4	2,21	26,13
1990	102.229	10,1	1,4	27,18
2000	103.267	9,4	1,28	28,9

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστικές φυσικής κίνησης, Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος

Η μείωση των γεννήσεων οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αστικοποίηση ατόμων που είναι σε γόνιμη ηλικία. Για να δούμε το πόσο επηρέασε η αστικοποίηση τη συμπεριφορά του δείκτη γονιμότητας αρκεί να δούμε το δείκτη σε σχέση με την αστικότητα (Πίνακας 7). Παρατηρούμε ότι στις αγροτικές περιοχές ο δείκτης γονιμότητας παρουσιάζει ραγδαία πτώση (από 2,57 το 1961, το 1971 έγινε 2,64 και το 1991 έφτασε το 1,34). Το 1991 παρουσιάζεται μία σχετική ομοιομορφία του δείκτη γονιμότητας και στις τρεις περιοχές (αστικές, ημιαστικές και αγροτικές) (Πίνακας 8). Επίσης, στις αστικές περιοχές ο δείκτης γονιμότητας παρουσιάζει πτωτική τάση, αφού από 1,77% που ήταν το 1961 έφτασε στο 1,4 το 1991.

Πίνακας 7: Δείκτες γονιμότητας κατ' αστικότητα 1961-1991

	Σύνολο χώρας	Αστικές περιοχές	Ημιαστικές περιοχές	Αγροτικές περιοχές
1961	2,14	1,77	2,11	2,57
1971	2,35	2,17	2,45	2,64
1981	2,09	2,05	1,97	2,25
1991	1,38	1,4	2,25	1,34

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε. Απογραφή 2001

Παρατηρώντας τις μεταβολές του δείκτη γονιμότητας και ως προς το περιφερειακό επίπεδο παρατηρούμε ότι η μεγαλύτερη πτώση του δείκτη γεννητικότητας παρουσιάζεται στα Διαμερίσματα Ηπείρου (1,39 το 1991 έναντι 2,36 το 1981) και της Στερεάς Ελλάδας-Εύβοιας (1,37 το 1991 έναντι 2,17 το 1981), ενώ υψηλούς δείκτες εμφανίζουν τα Νησιά του Αιγαίου (1,63 το 1991 έναντι 2,26 το 1981), η Θράκη (1,53 το 1998 έναντι 2,44 το 1981) και η Κρήτη (1,68 το 1991 έναντι 2,41 το 1981). Σημαντική παρατήρηση είναι ότι ο δείκτης γονιμότητας στη Κρήτη και τα Νησιά Αιγαίου παραμένει σε υψηλά επίπεδα σε σχέση με το σύνολο της χώρας. Διαπιστώνεται μία χαμηλή γονιμότητα των γυναικών στους δύο πιο αστικές περιφέρειες της χώρας, της Πρωτεύουσας και της Θεσσαλονίκης.

Οι αλλαγές που έγιναν στη γονιμότητα και τη γεννητικότητα των ελληνίδων είναι άμεσα και έμμεσα συνδεδεμένες και με τις αντίστοιχες αλλαγές που πήραν μέρος στα πρότυπα γαμηλιότητας. Ειδικότερα, από την περίοδο 1960 με 1990 οι δείκτες των γάμων μειώνονται (από 6,98 το 1960 μειώνεται σε 5,34 το 2001) και η μέση ηλικία (Κοτζαμάνης, Ανδρουλάκη, Σοφianoπούλου 2004) υψώνεται στα 31 χρόνια για τους άνδρες και στα 27,4 για τις γυναίκες. (Πίνακας 8). Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι η γαμηλιότητα αποτελεί έναν προσδιοριστικό παράγοντα της γονιμότητας όπως είναι το μορφωτικό επίπεδο ή το εισόδημα. Και τα δύο μεταβάλλονται συγχρόνως καθώς το ένα παρασύρει το άλλο σε μία καθυστέρηση (Μπαγκάβος 2004: 50).

Πίνακας 8: Γάμοι & αδρός δείκτης γαμηλιότητας: μέση ηλικία στο πρώτο γάμο 1960-01

Έτος	Συνολικοί Γάμοι	Γάμοι σε 100 άτομα	Μέση ηλικία της γυναίκας στον 1ο γάμο
1960	58.165	6,98	25,2
1970	67.439	7,67	24
1980	62.352	6,47	23,3
1990	59.052	5,81	24,7
2000	48.880	4,48	27,2
2001	58.491	5,34	27,4

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική της φυσικής κίνησης

Πίνακας 9: Κατανομή γυναικείου πληθυσμού κατά περιοχές και οικογενειακή κατάσταση 2001

	ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ					
	Γυναίκες με σύζυγο		Γυναίκες με σύντροφο		Μόνες μητέρες	
	Άτομα	%	Άτομα	%	Άτομα	%
Χωρίς παιδιά	557.583	22,46	42.847	55,99		
Με ένα παιδί	512.506	20,65	9.767	12,76	154569	52,74
Με δύο παιδιά	564.381	22,74	6.496	8,49	66440	22,67
Με τρία παιδιά	110.449	4,45	1.508	1,97	10952	4,16
Με τέσσερα παιδιά	21.363	0,86	427	0,56	1948	0,66
Με πέντε παιδιά και άνω	5.652	0,23	232	0,30	610	0,21
Σύνολο	1.771.934	71,39	61.277	80,08	234519	80,01
Στο Σύνολο της Χώρας		62,1		2,15		8,2
	ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ					
	Γυναίκες με σύζυγο		Γυναίκες με σύντροφο		Μόνες μητέρες	
	Άτομα	%	Άτομα	%	Άτομα	%
Χωρίς παιδιά	321.043	12,9	10.429	13,63		
Με ένα παιδί	165.819	6,68	2.402	3,1	40532	13,8
Με δύο παιδιά	160.483	6,47	1.707	2,23	14130	4,82
Με τρία παιδιά	47.433	1,91	484	0,63	3039	1,04
Με τέσσερα παιδιά	12.337	0,50	166	0,22	669	0,23
Με πέντε παιδιά και άνω	3.150	0,13	55	0,07	213	0,07
Σύνολο	710.265	28,6	15.243	19,92	58583	19,99
Στο Σύνολο της Χώρας		24,9		0,53		2,05
	Σύνολο της Χώρας					
	Γυναίκες με σύζυγο		Γυναίκες με σύντροφο		Μόνες μητέρες	
	Άτομα	%	Άτομα	%	Άτομα	%
Συνολικός πληθυσμός: 2.851.821						
Χωρίς παιδιά	878.626	30,8	53.276	1,87		
Με ένα παιδί	678.325	27,33	12.169	0,43	195.101	6,84
Με δύο παιδιά	724.864	23,79	8.203	0,29	80.570	2,83
Με τρία παιδιά	157.882	5,54	1.992	0,1	13.991	0,49
Με τέσσερα παιδιά	33.700	1,18	593	0,02	2.617	0,09
Με πέντε παιδιά και άνω	8.802	0,31	287	0,01	823	0,03
Στο Σύνολο της Χώρας	2.482.199	87,04	76.520	2,68	293.102	10,28

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε Απογραφή 2001

Συμπερασματικά, με το δεδομένο ύψος επιτοκίου (i_2), οι οικονομικές μονάδες επιθυμούν να κρατούν ρευστά διαθέσιμα (i_2, E_2), αλλά τελικά μπορούν να κρατούν συνολική ποσότητα χρήματος ίση με (i_2, E_2'). Επειδή λοιπόν τα νοικοκυριά έχουν ελλειμματικά ρευστά διαθέσιμα ίσα με ($E_2' E_2$), τότε θα προσπαθήσουν να προσφέρουν αξιόγραφα για πώληση,

όμως η υπερβάλλουσα αύξηση της προσφοράς των τίτλων και των αξιόγραφων για πώληση θα έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της τιμής τους που ακολούθως συνεπάγεται αύξηση της απόδοσης των αξιόγραφων και τελικά αύξηση των επιτοκίων, ώστε να συγκλίνουν στην αρχική σταθερή ισορροπία (i_0), σύμφωνα με την «ροή» του αγκίστρου.

Για την επίτευξη της γενικής ισορροπίας στην οικονομία, που εν συνεχεία θα συμβάλουν στην μείωση των ελλειμμάτων και στην εξάλειψη των χρεών αντίστοιχα, πρέπει να ισχύει ταυτόχρονα η ισορροπία στην αγορά των αγαθών και η ισορροπία στην αγορά χρήματος. Τα μέσα και οι πολιτικές μέσω των οποίων μπορούν να επιτευχθεί η ισορροπία στην αγορά των αγαθών και η ισορροπία στην αγορά χρήματος είναι η δημοσιονομική πολιτική και περαιτέρω η νομισματική πολιτική, αντίστοιχα.

Επαληθεύεται λοιπόν η πτωτική τάση της γεννητικότητας και της διάθεσης για τεκνοποιία. Οι έγγαμες συμβιώσεις γίνονται λιγότερες και πιο εύθραυστες και λαμβάνουν χώρα σε μεγαλύτερες ηλικίες. Η συχνότητα της διάλυσης των έγγαμων συμβιώσεων ήταν έντονη, αφού το 1960 από τους 1000 γάμους οι 57 οδηγήθηκαν σταδιακά σε διάλυση, ενώ το 2000 οι διαλυμένοι γάμοι έφταναν τους 150. Παρατηρείται ότι το ποσοστό των γάμων που κατέληξαν σε διαζύγιο σχεδόν υπερδιπλασιάστηκε (Πίνακας 10).

Πίνακας 10: Χαρακτηριστικά διάλυσης έγγαμων συμβιώσεων στην Ελλάδα.

Χαρακτηριστικά	1960	1980	2000
Συνθετικός Δείκτης διαζυγίων για 1000 γάμους	56,7	103,9	152,7
Ποσοστό γάμων που κατέληξαν σε διαζύγιο	6	8	13

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε · Eurostat

Αυτό βέβαια οφείλεται και στο ότι σε σχέση με το παρελθόν τα άτομα ακολουθούν νέες διαδρομές, όπως είναι η συμβίωση με τους γονείς, με το σύντροφο, δεύτερος γάμος, χηρεία ή και μοναχική διαβίωση (Μουσουρού & Στρατηγάκη 2003). Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι προκειμένου να έχουμε μία σωστή παρατήρηση των αλλαγών που συμβαίνουν στη σύνθεση της οικογένειας είναι απαραίτητη η μελέτη των νοικοκυριών και τον αριθμό των μελών τους. Εξίσου απαραίτητος είναι και ο διαχωρισμός του νοικοκυριού, το οποίο αποτελείται από άτομα που ίσως και να μη συνδέονται με δεσμούς αίματος, από την οικογένεια. Επειδή ο διαχωρισμός αυτός είναι δύσκολος συνήθως γίνεται αναφορά σε άτομα που αποτελούν νοικοκυριό και ειδικότερα αναφέρεται σε ιδιωτικά νοικοκυριά (συνολικό αριθμό νοικοκυριών) και όχι στον αριθμό των ατόμων που κατοικούν στους διάφορους τύπους οικογενειών. Με τον τρόπο αυτό δεν λαμβάνονται υπόψη τα συλλογικά νοικοκυριά.

Όσον αφορά τώρα τον αριθμό των νοικοκυριών συντελέστηκαν πολλές αλλαγές από το 1960 έως και σήμερα. Ο αριθμός των νοικοκυριών αυξήθηκε σημαντικά κατά 71%, σε αντίθεση με τον αριθμό των ατόμων ανά νοικοκυριό ο οποίος σημείωσε μία μείωση 26%, αφού από 3,8 το 1961 έφτασε το 2,8 το 2001. Η αύξηση του αριθμού των νοικοκυριών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αύξηση των μονομελών νοικοκυριών, καθώς και στην αύξηση των νοικοκυριών με δύο μόνο μέλη. Συγκεκριμένα, συνέβαλλαν κατά 24 και 33 ποσοστιαίες μονάδες στη συνολική αυτή μεταβολή. Αντίστοιχα, η συμβολή των νοικοκυριών με 3 και 4 μέλη ήταν μικρότερη. Η συμβολή των νοικοκυριών με 5 μέλη και κυρίως με 6 ήταν ελάχιστη. Επιπλέον, η συμβολή των νοικοκυριών με 6 μέλη και πάνω είναι αρνητική συγκριτικά με την ολική μεταβολή. Τα πολυμελή νοικοκυριά αποτελούν μόνο το 11% του συνολικού αριθμού των νοικοκυριών το 2001, ενώ το 1961 αποτελούσαν το 32% του συνολικού αριθμού των νοικοκυριών. Αξίζει να αναφερθεί ότι το 1961 τα μονομελή νοικοκυριά ήταν το ένα στα τρία ενώ το 2001 έγιναν ένα στα δύο. Τα νοικοκυριά με τρία μέλη αυξήθηκαν σε μεγάλο βαθμό αν και τα ποσοστά τους παρέμειναν γύρω στο 20-21% (Πίνακας 11).

Πίνακας 11: Αλλαγές στο μέγεθος των νοικοκυριών στην Ελλάδα (1961-2001)

Αριθμός μελών	% συνολικού των ιδιωτικών νοικοκυριών		Συμβολή στη μεταβολή του συνολικού αριθμού των ιδιωτικών νοικοκυριών%	% του πληθυσμού των ιδιωτικών νοικοκυριών		Συμβολή στη μεταβολή του πληθυσμού των ιδιωτικών νοικοκυριών%
	1961	2001	1961-2001	1961	2001	1961-2001
1 μέλος	10	20	24	3	7	6
2 μέλη	17	28	31	7	20	16
3 μέλη	20	21	15	16	23	13
4 μέλη	21	20	14	22	29	15
5 μέλη	15	7	-3	20	12	-4
6 μέλη κ άνω	17	4	-10	30	9	-19
Σύνολο	100	100	71	100	100	27

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της ΕΣΥΕ, Αποτελέσματα Απογραφών

Ωστόσο, το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας συνεχίζει να διατηρείται και να παραμένει κυρίαρχο, παρότι δημιουργούνται πολλές νέες οικογενειακές μορφές. Στο σύνολο της χώρας το 73,55% των νοικοκυριών αποτελούν μία πυρηνική οικογένεια, εκ των οποίων το 54,70% αντιστοιχεί στις αστικές περιοχές και μόλις το 18,85% στις αγροτικές περιοχές. Ένα μεγάλο ποσοστό (41,56%) των πυρηνικών οικογενειών είναι παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά, όπου το 32,14% διαμένει στις αστικές και μόλις το 9,42% στις αγροτικές. Ακολουθεί ένα 21,38%, που αποτελεί παντρεμένα ζευγάρια χωρίς παιδιά, με το 14,03% να ανήκει στις αστικές περιοχές και το 7,34% στις αγροτικές περιοχές.

Επιπλέον, σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τον τύπο νοικοκυριού και κυρίως τα μέλη που κατοικούν σε αυτά τα νοικοκυριά είναι και η ηλικία. Τα άτομα ηλικίας 0-24 έτη αποτελούν το 25,9% των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με γονείς, ενώ αποτελούν το 29,2% του συνολικού πληθυσμού. Βέβαια, το 89% των νέων ζει στο συγκεκριμένο τύπο νοικοκυριού. Σύμφωνα με τον πίνακα 15, διαφαίνεται ότι περίπου 1 στους τρεις διαμένει με τους γονείς τους (32,7%). Το σχετικά υψηλό ποσοστό παρατηρείται κυρίως στους νέους ηλικίας άνω των 24 ετών, γεγονός που αντικατοπτρίζει την τάση οι νέοι να μένουν όλο και περισσότερο στο οικογενειακό νοικοκυριό. Χαρακτηριστικό είναι και το ότι το ποσοστό των νέων που δεν ζουν με τους γονείς τους, τις τελευταίες δεκαετίες αυξήθηκε για τους άνδρες από 29 σε 31 έτη και στις γυναίκες από 24 σε 27 έτη (European Commission 2002: 117). Αυτό εξηγείται από το ότι οι γυναίκες συμμετέχουν ολοένα και περισσότερο στην εκπαίδευση, που ταυτόχρονα σημαίνει και την κινητικότητα των νέων προς τα αστικά κέντρα.

Πίνακας 12: Ιδιωτικά νοικοκυριά κατά τύπο πυρηνικής οικογένειας και κατά περιοχές 2001

Τύπος του νοικοκυριού Τύπος πυρηνικής οικογένειας	Σύνολο των Νοικοκυρι ών στη χώρα	%	ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕ Σ	%	ΑΓΡΟΤΙΚΕ Σ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	%
Νοικοκυριά μιας πυρηνικής οικογένειας	2.702.436	73,55	2.009.940	54,70	692.496	18,85
Παντρεμένα ζευγάρια χωρίς παιδιά	785.452	21,38	515.611	14,03	269.841	7,34
Παντρεμένα ζευγάρια με παιδί-ιά	1.526.908	41,56	1.180.897	32,14	346.011	9,42
Συμβιούντες χωρίς παιδιά	48.105	1,31	39.947	1,09	8.158	0,22
Συμβιούντες με παιδιά	22.456	0,61	17.996	0,49	4.460	0,12
Πατέρας με παιδιά	51.257	1,39	35.811	0,97	15.446	0,42
Μητέρα με παιδιά	268.258	7,30	219.678	5,98	48.580	1,32
Νοικοκυριά με δύο ή περισσότερες πυρηνικές οικογένειες	102396	2,79	47.924	1,30	54.472	1,48
Νοικοκυριά χωρίς πυρηνικές οικογένειες	869549	23,67	659.178	17,94	210.371	5,73
ΣΥΝΟΛΟ Νοικοκυριών	3.674.381		2.717.042		957.339	

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε Απογραφή 2001

Πίνακας 13: Πληθυσμός, ηλικιακές ομάδες και νοικοκυριά στην Ελλάδα 1998-ως ποσοστό του πληθυσμού των ιδιωτικών νοικοκυριών

Τύπος νοικοκυριού	0-24 ετών	25-54 ετών	55-64 ετών	65 ετών και άνω	Σύνολο
Άτομα που διαμένουν με τους γονείς	25,9	6,6	0,2	0,0	32,7
Άτομα που διαμένουν μόνα	0,8	1,8	1,4	4,0	7,9
Με σύντροφο χωρίς παιδιά	0,4	3,4	6,2	7,9	17,8
Με σύντροφο και παιδιά	0,4	19,6	9	2,6	31,6
Με σύντροφο και άλλους	0,0	1,5	0,7	0,1	2,3
Χωρίς σύντροφο με παιδιά	0,0	0,8	0,8	0,7	0,1
Χωρίς σύντροφο με γονείς	0,0	0,3	0,1	0,0	0,4
Άλλο	1,7	0,8	0,6	2,0	5,1
Σύνολο	29,2	34,7	18,9	17,3	100

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της Eurostat, Labour Force Survey

Παρατηρείται ότι στις ηλικίες 25-64 ετών, το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων διαμένει σε νοικοκυριό που αποτελείται από ζευγάρι και παιδιά. Εκτός όμως από τα άτομα που ζουν με τους γονείς τους ή με σύντροφο ένα μεγάλο ποσοστό εμφανίζεται και σε άτομα που ζουν

μόνα τους ή που ζουν μόνα τους χωρίς σύντροφο αλλά έχουν παιδιά. Στα άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω παρατηρείται ότι διαμένουν με σύντροφο χωρίς παιδιά, ενώ τα μονομελή νοικοκυριά κυμαίνονται στα ίδια πλαίσια. Επαληθεύεται λοιπόν η τάση των ατόμων να ακολουθούν ένα ολιγομελή τρόπο διαβίωσης.

Επίσης, ένα άλλο χαρακτηριστικό που εξηγεί την χαμηλή γεννητικότητα και τη διαφοροποίηση της κατά περιοχές οφείλεται είναι η μεγάλου βαθμού έξοδος από την ύπαιθρο των παραγωγικών ηλικιών του πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, είχαμε την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα σε βάρος του δευτερογενούς και του πρωτογενούς κυρίως (Πίνακας 16), ο οποίος σήμανε και την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, στην αλλαγή του ρόλου τους τόσο στη κοινωνία και στην οικογένεια, στη σχετική αυτονόμησή τους. Αυτοί οι διαφορετικοί ρόλοι που αναλαμβάνουν οι γυναίκες οφείλονται και για την αλλαγή των τρόπων συμβίωσης τους, στη συρρίκνωση των γάμων και στην αύξηση των διαζυγίων. Ειδικότερα, την περίοδο 1961 έως 1991 παρατηρείται μία μεταβολή στη συμμετοχή στο πρωτογενή τομέα, όπου από 55,8% το 1961 έφτασε στο 19,6%. μία μεταβολή της τάξης - 62,4%. Αντίθετα ο δευτερογενής τομέας χαρακτηρίζεται από μία άνοδο του 37,6% (19,8% το 1961 και 25,6% το 1991). Τέλος, ο τριτογενής τομέας παρουσιάζει μία αύξηση από 1961 στο 1991 της τάξης του 139,7% (24,4 % το 1961 και 54,8% το 1991).

Πίνακας 14: Οικονομικά ενεργός πληθυσμός κατά τομέα και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

	1961		1991		Μεταβολή 1961-1991
Τομέας και κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	<i>Άτομα</i>	<i>%</i>	<i>Άτομα</i>	<i>%</i>	
Πρωτογενής τομέας	2028166	55,8	762662	19,6	-62,4
Δευτερογενής τομέας	721340	19,8	990605	25,6	37,6
Τριτογενής τομέας	889095	24,4	2130890	54,8	139,7

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε. Απογραφές Πληθυσμού 1961 και 1991

Παράλληλα, την περίοδο 1981-1997 ο παραγωγικός πληθυσμός της αυξήθηκε γύρω στο 13% περίπου. Αυτό σήμαινε τη μείωση του παραγωγικού πληθυσμού των αγροτικών πληθυσμών κατά 13,6% και μία αύξηση τόσο στις ημιαστικές (23%) όσο και στα αστικές περιοχές (22%). Δηλαδή, ο παραγωγικός πληθυσμός των αγροτικών περιοχών ενώ το 1981 αποτελούσε το 26,4% του συνολικού παραγωγικού πληθυσμού, το 1997 αντιπροσώπευε μόλις το 20,2% αυτού του πληθυσμού. Σε αντίθεση με τις αστικές και ημιαστικές περιοχές, όπου η αναλογία του παραγωγικού πληθυσμού των ημιαστικών περιοχών αυξήθηκε από 10,3% το 1981 σε 11,2% το 1997 και των αστικών περιοχών, που από 63,4% το 1981 πήγε σε 68,6% το 1997. Σημαντική εξέλιξη όπως είπαμε είναι η συμμετοχή της γυναίκας στο εργατικό δυναμικό, η οποία σημείωσε ραγδαία αύξηση. Την περίοδο 1981-1997 το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών αυξήθηκε κυρίως στις αστικές περιοχές, από 28,6% σε 44,7%, ενώ το ποσοστό συμμετοχής του ανδρικού πληθυσμού τείνει να μειώνει (Πίνακας 15). Ταυτόχρονα αυτή η εσωτερική μετανάστευση είχε ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των πυραμίδων του πληθυσμού και τη γήρανση του. Η αστυφιλία λοιπόν αύξησε την αναλογία του πληθυσμού των ηλικιωμένων, δηλαδή της δημογραφικής γήρανσης του πληθυσμού. Η δημογραφική γήρανση συνοδεύει τη δημογραφική μετάβαση (Chesnais, 1986), τη μετάβαση από μία υψηλή θνησιμότητα και υψηλή γονιμότητα σε ιδιαίτερα χαμηλή θνησιμότητα (γύρω στα 80 έτη) και συρρικνωμένη γονιμότητα (κάτω του ορίου αναπαραγωγής, δηλαδή κάτω των 2,1 παιδιών/γυναίκα). Οι δείκτες γήρανσης (ηλικιωμένοι που αναλογούν σε 100 νέους 0-14 ετών) είναι σχετικά υψηλοί το 2001, ειδικότερα δε στο γυναικείο πληθυσμό της χώρας μας (Πίνακας 16).

Πίνακας 15: Ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό 1981-1997

	Αστικές		Ημιαστικές		Αγροτικές	
	Άρρενες	Θήλεις	Άρρενες	Θήλεις	Άρρενες	Θήλεις
1981	78,6	28,6	84,2	33,8	88,4	53,8
1983	79	34,3	85,6	37,2	88	52,4
1985	77,2	35,5	85,1	40,1	86,8	56,1
1987	74,9	35,9	83,7	42,6	85,8	55,4
1989	74,4	38,9	81,8	41,1	85	56,1
1991	73	38	80,7	37,2	82,3	48,4
1993	73,7	40,8	81,5	41,2	83,4	51,8
1995	74,9	43,1	82,3	43,3	83,7	53,1
1997	74,6	44,7	81,4	45,6	83,2	54

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε Έρευνα εργατικού δυναμικού

Πίνακας 16: Κατανομή πληθυσμού Κατά ηλικιακές ομάδες και δείκτης γήρανσης 1951-2001

Έτος	Πληθυσμός	0-14	15-64	>65	Δείκτης γήρανσης
1951	7.632.801	28,8	64,4	6,8	23,4
1961	8.388.553	26,7	65,1	8,2	30,6
1971	8.768.372	24,9	64	11,1	44,8
1981	9.739.589	23,7	63,6	12,7	53,7
1991	10.259.900	18,4	67,3	14,2	77,2
2001	10.964.020	15,2	67,6	17,2	113,2

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε. Απογραφές Πληθυσμού 1961 και 2001

Τα βιομηχανικά κέντρα της Ελλάδας θα συνεχίσουν να έχουν δημογραφική γήρανση και αυτό διαφαίνεται εξετάζοντας, τη δημογραφική γήρανση με βάση το βαθμό αστικοποίησης. Το 1951 οι αγροτικές περιοχές έχουν 8 ηλικιωμένους στους 100 έναντι 6 που έχει στις αστικές περιοχές την ίδια χρονική περίοδο. Το 1991 στις αγροτικές περιοχές οι 18 στους 100 κατοίκους είναι ηλικιωμένοι και 12 στους 100 οι αστικές περιοχές. Όμως το 2001 οι ηλικιωμένοι στις αγροτικές περιοχές αυξάνονται κατακόρυφα σε 24 στους 100 σε αντίθεση με τις αστικές περιοχές που είναι 14 στους 100 (Πίνακας 20).

Πίνακας 20: Κατανομή πληθυσμού κατά ηλικιακές ομάδες κατά περιοχή και δείκτης δημογραφικής γήρανσης.

Περιοχές	Έτος	Πληθυσμός	0-14	15-64	>65	Δείκτης γήρανσης
Αστικές περιοχές	1951	2789474	23,25	70,8	5,95	25,6
	1961	3628105	23,05	69,62	7,33	31,82
	1971	4664400	23,19	67,44	9,37	40,4
	1981	5653375	23,69	65,91	10,4	43,91
	1991	6036660	19,62	68,53	11,85	60,38
	2001	8211646	15,6	69,92	14,45	92,45
Ημιαστικές περιοχές	1951	1179235	29,1	64,12	6,78	23,28
	1961	1085856	27,66	64,12	8,22	29,74
	1971	1019036	25,58	61,78	10,94	40,09
	1981	1136573	20,39	61,93	12,49	48,81
	1991	1312774	33,04	66,76	12,86	63,07
	2001	1515526	16,7	67,6	15,59	92,94
Αγροτικές περιοχές	1951	3605498	33,04	59,63	7,33	22,18
	1961	3674592	30,14	60,85	9,01	29,91
	1971	3081068	28,05	58,81	13,14	46,84
	1981	2948188	22,98	59,78	17,24	75,02
	1991	2910466	17,96	64,15	17,88	99,55
	2001	2722451	13,86	62,61	23,53	169,74

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε. Αποτελέσματα απογραφών πληθυσμού-κατοικιών 1951-2001

(4).Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των στατιστικών δεδομένων του προηγούμενου κεφαλαίου φαίνεται αισθητά η πληθυσμιακή συρρίκνωση των αγροτικών περιοχών και την αντίστοιχη υπερσυγκέντρωση των βιομηχανικών πόλεων. Όλα οδήγησαν σε νέες μορφές οργάνωσης της κοινωνίας, της παραγωγικής διαδικασίας και σε αναζήτηση νέων τρόπων για την ικανοποίηση των νέων αναγκών που δημιουργούνται. Οι επιπτώσεις αυτές της δημογραφικής εξέλιξης ήταν πολλαπλές και καθοριστικές (Ακαδημία Αθηνών, 1990: 75).

Παρατηρήθηκε ότι η εσωτερική μετανάστευση είναι επιλεκτική ως προς το φύλο, την ηλικία και τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Η μετανάστευση του πληθυσμού αποδείχθηκε κυρίως γυναικεία υπόθεση. Οι γυναίκες τείνουν να μετακινούνται προς τις αστικές περιοχές επειδή επιζητούν εργασία, αυτονόμηση και νέους ρόλους που θα τις προσδίδουν κύρος και δύναμη, θέλοντας να ξεφύγει από την ιδέα που συνέδεε την γυναίκα με την οικιακή ζωή, ενώ ο ανδρικός πληθυσμός τείνει προς τις αγροτικές περιοχές, κυρίως ο γεροντικός πληθυσμός.

Ως προς την ηλικία, η μετανάστευση εμφανίζει έντονη παρουσία κυρίως στις ηλικίες μεταξύ 20 έως 34 και 45 έως 65. Επικρατεί μία ανταλλαγή ηλικιών μεταξύ των αγροτικών

και αστικών περιοχών, όπου οι αστικές δέχονται τις λεγόμενες παραγωγικές ηλικίες, ενώ οι αγροτικές τις γεροντικές ηλικίες. Αυτό είναι αναμενόμενο, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που μετακινούνται στα αστικά κέντρα το κάνει για λόγους εύρεσης απασχόλησης και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Η ανάπτυξη του τριτογενή τομέα της οικονομικής δραστηριότητας συντέλεσε σε αυτό, καθώς ένα μεγάλο ποσοστό από τους μετακινηθέντες εργάζεται σε τομείς, όπως είναι οι υπηρεσίες, οι τράπεζες. Επιπλέον, η χώρα μας χαρακτηρίζεται από προοδευτική γήρανση, η οποία παρουσιάζεται πολύ διαφοροποιημένη με το πέρασμα από τη δεκαετία του 1951 έως το 2001.

Η δημογραφική γήρανση ακολουθεί πιστά τη μετάβαση από την υψηλή γεννητικότητα και υψηλή θνησιμότητα σε μία χαμηλή θνησιμότητα και συρρικνωμένη γονιμότητα. Η χαμηλή γονιμότητα και η μαζική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα σε συνδυασμό με τα χαμηλά επίπεδα της θνησιμότητας λειτουργούν ως παράγοντας επιτάχυνσης της δημογραφικής γήρανσης (Κοτζαμάνης 1997α). Συγκριτικά με το βαθμό αστικοποίησης φαίνεται επίσης, ότι οι αστικές και ημιαστικές περιοχές δεν έχουν τόσο υψηλό δείκτη γήρανσης σε σχέση με τις αγροτικές περιοχές.

Όσον αφορά τη γεννητικότητα και τη γονιμότητα, επικρατεί μία ολοένα και περισσότερο φθίνουσα τάση. Από τη μεταπολεμική περίοδο και μετά η αναπαραγωγή του πληθυσμού έχει μειωθεί σημαντικά, αφού ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα μετά το 1950 έπεσε στα 2,3 παιδιά και το 1981 ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα, έπεσε στο 2,1, αγγίζοντας μόλις το όριο αντικατάστασης των γενεών. Μετά το 1981, όμως, άρχισε η μείωση κάτω από το επίπεδο αναπλήρωσης των γενεών και το 1998 έφθασε τα 1,3 παιδιά ανά γυναίκα, το οποίο σημαίνει ότι ο πληθυσμός της Ελλάδας δεν αναπαράγει τον εαυτό του. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι γυναίκες φέρνουν στο κόσμο τα παιδιά τους όλο και σε μεγαλύτερη ηλικία συγκριτικά με τις παλαιότερες γενεές. Επιπλέον, ο δείκτης γεννητικότητας και ο δείκτης γονιμότητας συνδέεται και με τον δείκτη γαμνηλιότητας, καθώς οι ανακατατάξεις που συμβαίνουν στη γονιμότητα επιφέρουν αλλαγές στα πρότυπα γαμνηλιότητας. Διαπιστώνεται ότι ο δείκτης γαμνηλιότητας συρρικνώνεται, ενώ συγχρόνως η μέση ηλικία που παντρεύονται ανεβαίνει όλο και περισσότερο, οι γάμοι γίνονται πιο εύθραυστοι και οι εκτός γάμου γεννήσεις αυξάνονται ελάχιστα.

Βρισκόμαστε επομένως μπροστά σε μία έντονη αλλαγή ως προς τα οικογενειακά πρότυπα που υιοθετούνται. Άλλωστε, οι τύποι της οικογένειας που αναπτύχθηκαν στην μακρόχρονη ιστορία μας, μεταβάλλονται συνεχώς ανάλογα και με τις δημογραφικές συμπεριφορές. Έχουμε φύγει από την εκτεταμένη οικογένεια και έχουμε περάσει σε ένα υπομοντέλο της πυρηνικής οικογένειας, την απλή συμβίωση. Είναι προφανές ότι η πυρηνική οικογένεια αποθεσμοποιείται και συναντά έντονες αντιστάσεις στη χώρα μας ως προς την ανάδυση νέων μορφών συμβίωσης, που συντελείται με αργούς ρυθμούς, ξεκινώντας από την εμφάνιση των μονογονεϊκών οικογενειών, συνεπάγεται την ελάττωση των πολύτεκνων οικογενειακών και την αύξηση του αριθμού των ατόμων που ζουν μόνα τους. Οι θεσμοί ατονούν και ο γάμος αποκτά νέο υπόβαθρο και υιοθετούνται νέες δημογραφικές συμπεριφορές, ενώ ταυτόχρονα και προοδευτικά ο ρόλος της γυναίκας ως πολίτης και ως σύζυγος μεταλλάσσεται. Δεν έχουν σημασία πλέον οι γεννήσεις αλλά οι ικανότητες της στην εργασία. Προέχει η ατομική ολοκλήρωση και όχι η δημιουργία οικογένειας. Βέβαια, η οικογένεια ως θεσμός δεν λειτουργεί πάντα με βάση τα πρότυπα που προάγει η κοινωνία αλλά επειδή αντιμετωπίζει πιέσεις υπόκεινται σε αλλαγές που συνάδουν με την κοινωνία. Σε κάθε κοινωνία συναντάται ένα κυρίαρχο μοντέλο οικογένειας.

Καταλήγοντας, η μαζική μετακίνηση του πληθυσμού της Ελλάδας από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις του πληθυσμού στο σύνολο της χώρας, καθώς αποτελεί σημαντική δημογραφική συνιστώσα που επηρεάζει το μέγεθος, τις ηλικιακές δομές του πληθυσμού, τη γονιμότητα και τα πρότυπα της οικογένειας. Υπάρχουν πολλά επιχειρήματα υπέρ και κατά μίας αστικοποίησης. Πολλοί πιστεύουν ότι η αστικοποίηση ωφελεί το πληθυσμό, διότι προσφέρει υψηλότερο εισόδημα και καλύτερη ποιότητα ζωής, αφού όλα γίνονται στα αστικά κέντρα (καλύτερη εκπαίδευση, σύστημα υγείας, προγράμματα που εφαρμόζονται κλπ). Επιπλέον, είναι σε θέση να μαζέψουν τους πόρους για να προσφέρουν στα παιδιά τους καλύτερη εκπαίδευση και ζωή, δεδομένου ότι στις αστικές περιοχές κάνουν λιγότερα παιδιά και μπορούν να ανταπεξέλθουν στο υψηλό

κόστος ζωής. Τα αστικά κέντρα προσφέρουν νέες και πολλές θέσεις εργασίας και αυτό αυξάνει την παραγωγικότητα. Η εκπαίδευση που λαμβάνουν οι κάτοικοι των αστικών κέντρων είναι σαφώς καλύτερη, που συντελεί στην ανάπτυξη της καινοτομίας και της παραγωγής. Ταυτόχρονα, η αστικοποίηση ωφελεί σε κάποιο βαθμό και τις αγροτικές περιοχές, γιατί μειώνει την ανεργία και προσφέρει υψηλότερους μισθούς στους κατοίκους εκεί.

Σίγουρα όμως θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψη του ότι αυτή η ανάπτυξη στα αστικά κέντρα με τις βιομηχανικές παραγωγές οδηγεί σε προβλήματα που αφορούν τις συνθήκες υγιεινής, στην αύξηση της φτώχειας διότι υπάρχει μεγάλη ζήτηση για εργασία και οι μισθοί μειώνονται. Ο συνδυασμός όλων αυτών, της νεανικής ηλικίας που ζει στα αστικά κέντρα και οι μειωμένες επαγγελματικές ευκαιρίες αυξάνουν και σε κάποιο βαθμό την εγκληματικότητα.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω δημιουργείται το ερώτημα για το ποιο μοντέλο οικογένειας θα ακολουθήσουν οι νέοι και αυτό γιατί αν εξακολουθήσει να επικρατεί το ίδιο μοντέλο της μειωμένης γονιμότητας και της μη έγγαμης συμβίωσης, τότε οι δημογραφικοί δείκτες θα συνεχίσουν να πέφτουν κατακόρυφα και οι πιθανότητες να λυθεί το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας μηδενίζονται. Αυτό θα έχει άμεσες συνέπειες σε ολόκληρη την κοινωνία, πράγμα που δεν γίνεται αντιληπτό από όλους. Είναι σημαντικό οι δημογραφικοί δείκτες να φτάσουν αρχικά σε ένα σταθερό επίπεδο, κυρίως οι δείκτες που σχετίζονται με την αναπαραγωγή του πληθυσμού.

Οι παραπάνω συνθήκες δημιουργούν την ανάγκη για μία πιο συστηματική δημογραφική παιδεία, που είναι απαραίτητη για την κατανόηση της σημασίας των δημογραφικών δεικτών στη κοινωνία. Θεωρούνται απαραίτητες οι παρεμβάσεις από εξειδικευμένους φορείς και επιστήμονες για να χαραχθεί μία επιτυχημένη και ενεργή δημογραφική πολιτική. Προϋπόθεση αποτελεί ο προσδιορισμός των προβλημάτων αρχικά και ο καθορισμός των στόχων και των μέσων που διατίθενται για την επίλυσή τους (Κοτζαμάνης 1988)

Η ανακοπή της υπογεννητικότητας απαιτεί μία γενικότερη πολιτική που θα λαμβάνει υπόψη της την ελληνική ιδιαιτερότητα. Είναι γνωστό πως ο θεσμός της οικογένειας στην Ελλάδα λειτουργεί ως ο βασικότερος μηχανισμός προστασίας, αλλά πλαισιώνεται από ελλιπής κρατικές προνοιακές πολιτικές. Προκειμένου οι γυναίκες να αποκτήσουν κύρος, αυτονομία, κοινωνική επιρροή και δύναμη αφοσιώνονται στον τομέα της εργασίας και παραμελούν τη δημιουργία οικογένειας, στο οποίο συνέβαλε η οικονομική ανάπτυξη και η διεύρυνση του τριτογενή τομέα. Ταυτόχρονα η δημιουργία οικογένειας σημαίνει αυξημένες υποχρεώσεις και μεγαλύτερο κόστος ζωής.

Για τους παραπάνω λόγους, σημαντικά μέτρα για την επίλυση ή μείωση της έντασης του προβλήματος είναι αυτά που προσπαθούν να εναρμονίσουν την οικογενειακή με την εργασιακή ζωή. Να μπορούν δηλαδή οι γυναίκες να αποκτήσουν τον αριθμό των παιδιών που θέλουν χωρίς όμως να χρειαστεί να αφήσουν τις επαγγελματικές τους ευκαιρίες. Εφαρμόζοντας μέτρα, όπως η παραχώρηση άδειων μητρότητας μεγάλης διάρκειας, ευέλικτες ώρες εργασίας, ευελιξία στις συμβάσεις εργασίας, στον τόπο εργασίας, εύκολη πρόσβαση σε παιδικούς σταθμούς διευκολύνουν τον γυναικείο πληθυσμό και συγχρόνως του δίνουν κίνητρα για έγγαμη συμβίωση και αύξηση της γονιμότητας. (Κυριαζή 1995: 22-23). Για παράδειγμα στη Σουηδία εφαρμόζεται η «επιδότηση ταχύτητας» στις γυναίκες που αποκτούν δεύτερο παιδί 21 μήνες μετά, ώστε να τις προτρέψουν να τεκνοποιήσουν. Επίσης, σε χώρες όπως είναι η Ιρλανδία, η Ιταλία και η Πολωνία εφαρμόζονται περιοριστικοί νόμοι για τα διαζύγια για να αποτρέψουν την αποθεσμοποίηση της οικογένειας.

Επιπλέον, απαιτούνται πολιτικές ενημέρωσης για την κοινωνικο – οικονομική κατάσταση που επικρατεί και τις επιπτώσεις της υπογεννητικότητας. Αυτή ενημέρωση οφείλει να γίνει σε όλους τους πολίτες και κυρίως στα μικρά παιδιά στο χώρο του σχολείου, έτσι ώστε να ενστερνιστούν αξίες και στάσεις υπέρ της γονιμότητας, κάνοντας τους να κατανοήσουν τη σημασία και την αξία της οικογένειας τόσο από πλευράς συναισθηματικής ολοκλήρωσης όσο και για τη σημασία στην αναπαραγωγή της κοινωνίας.

Ο ρόλος της πολιτείας είναι σημαντικός για την ενίσχυση μέτρων φιλικών προς την οικογένεια, όμως δεν μπορεί μόνη της να ανατρέψει την υφιστάμενη κατάσταση. Ο καθένας ξεχωριστά, σαν άτομο, σαν εκπαιδευτικός, σαν γονέας, σαν πολίτης, σαν μέλος ενός φορέα

κοινωνικής πολιτικής καλείται να αναλάβει το ρόλο για ένα αύριο που θα ενισχύει το θεσμό της οικογένειας και τη γονιμότητα.

(5) Βιβλιογραφία

1. Ακαδημία Αθηνών (1990). *Δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδος, υπογεννητικότητα και γήρανση του πληθυσμού*. Αθήνα.
2. Αλιμπράντη-Μαράτου (1995) *Η οικογένεια στην Αθήνα. Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, ΕΚΚΕ, 1995. Β' Έκδοση 2000.
3. Αντωνοπούλου Σ. (1991), *Η Μαρξιστική Θεωρία της 'Ανάπτυξης' και η Σύγκλισή της με το Αστικό Θεωρητικό Πρότυπο*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
4. Caplow Th. (1981). *The Sociological Myth of Family Decline*, The Tocqueville Review, Vol. III, No 2
5. Chesnais, (1986) *La transition démographique: étapes, formes, implications économiques*, Paris, INED.
6. Durkheim, E. (1978) *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, (Εισαγωγή, σχόλια Μουσούρου), Αθήνα: Gutenberg.
7. Giddens A. (1993). *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Οδυσσέας
8. Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών (1986), *Η δημογραφική κρίση στην Ελλάδα. Εθνικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, β' έκδοση
9. ΕΣΥΕ, 1955/1962/1972/1982/1994. Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος. (απογραφές 1951/1961/1971/1981/1991). Αθήνα.
10. ΕΣΥΕ (1981-1996) Στατιστική της Φυσικής Κίνησης του Πληθυσμού της Ελλάδος.
11. ΕΣΥΕ (1981-1996) Στατιστική Επετηρίς.
12. ΕΣΥΕ Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο (1981-1996).
13. ΕΣΥΕ (1981) Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της Ελλάδας, Αθήνα.
14. ΕΣΥΕ (1991) Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της Ελλάδας, Αθήνα.
15. European Commission (2002). *The social situation in the European Union*, DG Employment & Social Affairs and Eurostat, Luxembourg.
16. Eurostat, *Labour Force Survey – Results*, Ετήσιο, Λουξεμβούργο
17. Κανελλόπουλος Κ. (1995). *Εσωτερική μετανάστευση*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών: Εκθέσεις 21
18. Kay J.(2007). *Η αλήθεια για τις αγορές. Γιατί λίγες χώρες είναι πλούσιες και πολλές παραμένουν φτωχές*, Αθήνα: Κριτική
19. Κιόχος Π και Ρόντος Κ. (1999), «*Η εξέλιξη της αστικοποίησης και των μεγάλων πόλεων στις χώρες της Μεσογείου*», Αρχαίον Οικονομικής Ιστορίας, Τόμος Χ, τεύχος 1-2.
20. Κοτζαμάνης Β., Ανδρουλάκη Ε., (1999). *Στοιχεία Δημογραφίας*, Διδακτικές Σημειώσεις, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
21. Κοτζαμάνης Β. & Βανταλή Μ., *Λεξικό τεχνικών δημογραφικών όρων*
22. Κοτζαμάνης Β., Ανδρουλάκη Ε. και Σοφianoπούλου Κ. (2004) *Το προφίλ της σύγχρονης ελληνίδας: τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του γυναικείου πληθυσμού της Ελλάδας το 2001*. Έκθεση - πορίσματα χρηματοδοτούμενου υπό της ΓΓΕΤ και του ΚΕΘΙ ερευνητικού έργου (ΠΕΝΕΔ), ΕΔΚΑ-ΕΕΠΣΧ, Βόλος.
23. Κοτζαμάνης Β. (1997α) Αθήνα 1848-1991, Η δημογραφική ανάπτυξη μιας Μητρόπολης, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών
24. Κοτζαμάνης Β. (1988). Η αναπαραγωγή των Ελλήνων. Μύθοι και πραγματικότητα. Τάσεις, προοπτικές και ερωτήματα που ανακύπτουν από τα κυρίαρχα ερμηνευτικά σχήματα της πτωτικής πορείας, ΕΚΚΕ τεύχος 70
25. Κυριαζή Ν. (1995). Δημογραφία και οικογένεια. Η πτώση της γονιμότητας στην Ελλάδα: θεωρητική επεξήγηση. Στο Ταπεινός Γ. – Κοντογιώργης Γ. Η ελληνική κοινωνία στο τέλος του 20^{ου} αιώνα. Αθήνα: Παπαζήση
26. Μουσούρου Λ. (1989): “*Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*”, Αθήνα: Gutenberg

27. Μουσούρου Α. και Στρατηγάκη Μ. (2003), "*Για τη βελτίωση της ανταπόκρισης και των αποτελεσμάτων των πολιτικών στις κοινωνικό-οικονομικές προκλήσεις: μεταβαλλόμενες οικογενειακές δομές, πολιτικές και πρακτικές*" *IPROSEC*. Τρεις Εθνικές Εκθέσεις των αποτελεσμάτων του διακρατικού ερευνητικού προγράμματος
28. Μπαγκάβος Χρ (2003). Δημογραφικές μεταβολές, αγορά εργασίας και συντάξεις στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, Αθήνα, Gutenberg
29. Τσαούση Δ.Γ (2000): "*Η κοινωνία του ανθρώπου-εισαγωγή στην κοινωνιολογία*", Κοινωνιολογική και ανθρωπολογική βιβλιοθήκη, Αθήνα: Gutenberg.
30. Παπαδάκης Μ., & Τσίμπος Κ., (2004). *Δημογραφική ανάλυση. Αρχές – Μέθοδοι-Υποδείγματα*, Αθήνα: Αθ. Σταμμούλη
31. Πετράκος Γ. (1994), *Κινητικότητα εργασίας στο χώρο και ανεργία αστικών κέντρων*. Στο: Γετίμης Γ., & Καυκαλάς Ν. Αστική και περιφερειακή ανάπτυξη. Θεωρία- ανάλυση και πολιτική. Αθήνα: Θεμέλιο
32. Rostow, W. (1960), *The Stages of Economic Growth*, Cambridge, Cambridge University Press
33. Φραγκόπουλος Ι. (2005). *Κλασικές προσεγγίσεις του αστικού φαινομένου: Marx, Weber, Durkheim*. Αθήνα :Εργαστήριο Δημογραφικών και κοινωνικών αναλύσεων (ΕΔΚΑ), Σειρά ερευνητικών εργασιών, 11 (10)
34. Χατζημιχάλη (1992), «Βασικές προσεγγίσεις στις θεωρίες και πολιτικές», στο Χατζημιχάλης Κ (επιμέλεια-εισαγωγή), 1992, *Περιφερειακή Ανάπτυξη και Πολιτική. Κείμενα από τη Διεθνή Εμπειρία*, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας
35. Van de Kaa D.J. (1987). Europe's Second Demographic Transition, *Population Bulletin*, vol 42
36. Weber, M. (2003), *Η πόλη*, (Εισαγωγή, Σχόλια Θ. Γκιούρας) Αθήνα:Κένταυρος

ΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΩΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΡΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ: Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ Ν. ΛΕΣΒΟΥ

Γιαβρίμης Παναγιώτης
Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Τσαγκάτος Εμμανουήλ, Ρέππα Λίτσα, Κουνιάκη Ιωάννα
Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης Β. Αιγαίου, ΥΠΔΒΜΘ

Περίληψη:

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει το πλαίσιο λειτουργίας και την αποτελεσματικότητα του παραπάνω θεσμού, ως καλή πρακτική για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος έχει συχνά ως αφετηρία του τον εκπαιδευτικό αποκλεισμό. Προκειμένου να διερευνηθεί το παραπάνω πεδίο, επιλέχθηκε η ερευνητική μέθοδος της ομάδας εστίασης (focus group) με τη συμμετοχή δασκάλων και νηπιαγωγών, γενικής και ειδικής αγωγής, που εργάζονται στο νομό Λέσβου. Σύμφωνα με τα βασικά συμπεράσματα της έρευνας διαπιστώθηκαν: υπολειτουργία του θεσμού με πολλές ανεπάρκειες και ελλείψεις σε υλικοτεχνικές υποδομές, ελλιπής κατάρτιση των εκπαιδευτικών, διαφοροποίηση στη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών απέναντι σε μαθητές των Τ.Ε και τέλος σχετικά μικρή αποτελεσματικότητα του θεσμού, με τον τρόπο που υλοποιείται, ως προς τη συνεισφορά του για την άρση του κοινωνικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού.

Λέξεις κλειδιά: Ειδική αγωγή, Τμήμα Ένταξης, Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ομάδα Εστίασης.

1. Κοινωνικός αποκλεισμός

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, αν και ως έννοια χρονολογείται από τη δεκαετία του 60', η καθιέρωση του τόσο στα ευρωπαϊκά κείμενα (Commission, 1992, 1998) όσο και στη ελληνική βιβλιογραφία είναι σχετικά πρόσφατη (Καβουνίδη, 2005. Παπαδοπούλου, 2004). Πρόκειται για ένα φαινόμενο με παγκόσμια χαρακτηριστικά, που στη δεκαετία του 80' χρησιμοποιήθηκε από τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και υποκατέστησε τον όρο της φτώχειας (Tsakoglou & Papadopoulos, 2002. Τσιάκαλος, 1998). Η Levitas (2004) τον χαρακτηρίζει ως θεωρητική σύλληψη και ως τέτοια μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο χρήσιμη για την περιγραφή ή την ερμηνεία της πραγματικότητας. Στο μοντέλο της αναφέρεται σε τρεις διαστάσεις συσχέτισης του αποκλεισμού με τη φτώχεια ως αποτέλεσμα: α) του χαμηλού εισοδήματος, β) της μη ένταξης στην αγορά εργασίας και γ) της ηθικής και πολιτιστικής απαξίας των ατόμων (Levitas, 2005). Αρκετοί θεωρητικοί του κοινωνικού αποκλεισμού κάνουν χρήση του όρου, σχετίζοντας τον με άτομα τα οποία δεν έχουν πρόσβαση σε πόρους, όπως είναι οι κοινωνικοί, οικονομικοί και οι θεσμικοί, και γενικότερα με τη μη συμμετοχή των ατόμων αυτών στις καθημερινές λειτουργίες της κοινωνίας (Saith, 2007. Πλειός, 1999. Χρυσάκης, 2002). Σύμφωνα με τους Burchardt et al. (1999) ένα άτομο αποκλείεται κοινωνικά εάν ανήκει γεωγραφικά σε μια κοινωνία, αλλά για λόγους πέρα από τον έλεγχό του, δεν μπορεί να συμμετέχει στις «κανονικές» δραστηριότητες των πολιτών σε εκείνη την κοινωνία, ενώ θα επιθυμούσε να συμμετέχει. Άλλοι ερευνητές προσεγγίζουν τη συγκεκριμένη έννοια ως απόρροια της καπιταλιστικής δομής της κοινωνίας (Byrne, 1999) ή της αποτυχίας του συστήματος της κοινωνικής πρόνοιας (κοινωνική ένταξη), της αγοράς εργασίας (οικονομική ένταξη), του θεσμικού πλαισίου (πολιτική ένταξη) και του οικογενειακού συστήματος (ατομική ένταξη) (Berghman, 1995). Η Παπαδοπούλου (2004), π.χ. συνδέει τον κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα με την απορρύθμιση των οικογενειακών και άτυπων κοινωνικών δικτύων και με τη διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού. Σε συνέχεια των παραπάνω, οι Burchardt et al. (2002) προσεγγίζουν τον κοινωνικό αποκλεισμό μέσα από

το ρόλο που διαδραματίζουν τα ίδια τα άτομα, οι κοινωνικοί θεσμοί και οι κοινωνικές δυνάμεις.

Γενικά, ο κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται, από αρκετούς θεωρητικούς, ως μια κατάσταση στην οποία ορισμένα μέλη μιας κοινωνίας είναι περιθωριοποιημένα ή απομονώνονται από το «φυσιολογικό» κύκλο της διαβίωσης και των εργασιών της κοινωνίας (Burchardt et al., 2002. Philo, 2000), ενώ άλλοι προσδίδουν στην ανάλυση του όρου και την έννοια μιας δυναμικής διαδικασίας, εμπλέκοντας στην ερμηνεία τους στοιχεία που αφορούν τη συμβολική βία της κυρίαρχης ομάδας, είτε με τη μορφή επιβολής αξιών, αντιλήψεων ή θεσμικών λειτουργιών (νόμοι, διακρίσεις κ.ά), είτε με τη δημιουργία κλειστών κοινωνικών συστημάτων που αποκλείουν όσους δεν έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (γλώσσα, καταγωγή κ.ά) (Kabeer, 2000)

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αναφέρεται σε άτομα ή σε κατηγορίες ή/και ομάδες (π.χ. μειονοτικές ομάδες), ενώ οι μορφές του κοινωνικού αποκλεισμού σχετίζονται μεταξύ τους, δημιουργώντας ένα πλέγμα πιθανών αποτελεσμάτων, συνδυάζοντας εμπειρίες και αποφάσεις και αναπαράγοντας το κοινωνικό status quo (Κατσούλης, 2005).

2. Εκπαιδευτικός αποκλεισμός

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν από τους παράγοντες που επιδρούν και νομιμοποιούν, με τη συμβολή τους, τον κοινωνικό αποκλεισμό ατόμων ή ομάδων (Booth & Ainscow, 2000. Γιαβρίμης, 2007. Παπάνης και συν., 2011. Χρυσάκης, 1996). Η εξελικτική διαδικασία που έχει ως απόρροια φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού διαρθρώνεται από πέντε στάδια. Στο πρώτο στάδιο το άτομο αντιμετωπίζει προβλήματα στο σχολείο (είτε μαθησιακά είτε ψυχοκοινωνικά), στο σπίτι (βία, μονογονεϊκές οικογένειες). Αν τα προβλήματα αυτά δεν αντιμετωπιστούν, το άτομο οδηγείται στο δεύτερο στάδιο. Σε αυτό, το άτομο αποτυγχάνει στο σχολείο και μπορεί να το εγκαταλείψει είτε με την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης είτε νωρίτερα. Αυτό είναι το στάδιο του εκπαιδευτικού αποκλεισμού. Στη συνέχεια, το άτομο αυτό λόγω της εκπαιδευτικής ανεπάρκειας του οδηγείται στην ανεργία ή την κατάληψη χαμηλής (ιεραρχικά) εργασιακής θέσης. Είναι το στάδιο του εργασιακού αποκλεισμού (τρίτο στάδιο). Η συνεχιζόμενη κατάσταση ανεργίας και χαμηλής (ιεραρχικά) εργασιακής θέσης μπορεί να οδηγήσει το άτομο σε υποομάδες (ομάδες ανέργων, ομάδες ανεκπαίδευστων), (τέταρτο στάδιο) και κατόπιν (πέμπτο στάδιο) σε συμμετοχή σε υποκοουλτούρες με κύρια χαρακτηριστικά την περιθωριοποίηση, (Γιαβρίμης, 2007).

Σύμφωνα με την Τρέσσου (1998), ο αποκλεισμός από την εκπαίδευση εμφανίζεται σε τρεις φάσεις, όπου άλλοι τον βιώνουν από την αρχή και άλλοι στη συνέχεια: α) παιδιά ειδικών ομάδων που μένουν από την αρχή εκτός σχολείου, β) παιδιά ειδικών ομάδων που περιθωριοποιούνται μέσα στο σχολείο και οδηγούνται στη σχολική αποτυχία και συχνά στην οριστική διακοπή της φοίτησης και γ) παιδιά ειδικών ομάδων που δεν καταφέρνουν, παρά μόνο σε πολύ χαμηλό ποσοστό, να περάσουν με επιτυχία ολόκληρο το φάσμα της δημόσιας εκπαίδευσης. Η έννοια του «εκπαιδευτικού αποκλεισμού», που αναδύεται μέσα από τις παραπάνω αναφορές, εμπεριέχει τόσο αυτούς που αποκλείονται από την πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα, όσο και εκείνους που αποκλείονται από κάποιο επίπεδο ή κατεύθυνση του εκπαιδευτικού συστήματος (Σταμέλος, 2002). Οι μαθητές που έρχονται αντιμέτωποι με τον εκπαιδευτικό αποκλεισμό είναι συνήθως αυτοί που έχουν ελλιπή επίδοση (δυσκολίες στη μάθηση) ή ψυχοκοινωνικές δυσκολίες ή και τα δύο μαζί.

3. Κοινωνικές προσεγγίσεις του εκπαιδευτικού αποκλεισμού

Η μαθησιακή συμπεριφορά των ατόμων στο σχολείο (επιτυχία/ αποτυχία) σχετίζεται με την έννοια της αξιοκρατίας που εισήγαγαν οι Parsons (1967) και Merton (1961). Η αξιοκρατία αντιμάχεται την αστική τάξη και την κληρονομικότητα των θέσεων που επικρατούν στην κοινωνία και μέσω της ισότητας των ευκαιριών νομιμοποιεί την επιλογή των ατόμων για την κατάληψη μιας θέσης στην αγορά εργασίας. Η αξία του κάθε ατόμου, σύμφωνα με τους λειτουργιστές, έγκειται στις ατομικές ικανότητες και την προσπάθεια. Οι υψηλές ικανότητες οδηγούν στην κατάκτηση εργασίας υψηλού κύρους. Πιο συγκεκριμένα, η

εκπαίδευση αναλαμβάνει την κοινωνικοποίηση του νέου κοινωνικού υποκειμένου, λειτουργεί ως μέσο εσωτέριευσης του κυρίαρχου συστήματος αξιών και επιλέγει και κατανέμει τα άτομα σε συνάρτηση με τις ατομικές ικανότητες και «ταλέντα» τους. Στην εκπαίδευση υπάρχει ιεράρχηση των ατόμων και μία προνομιακή μεταχείριση των ατόμων με υψηλή επίδοση στο σχολείο. Η επιτυχία ή η αποτυχία όμως ενός ατόμου μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τα κυρίαρχα πρότυπα μαθησιακής συμπεριφοράς, που πρέπει να επιτύχει. Τα πρότυπα αυτά όμως, έχουν καθοριστεί με βάση γενικά κριτήρια, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η διαφορετικότητα του μαθητικού πληθυσμού (κοινωνική προέλευση, φύλο, εθνικότητα) που θα ενταχθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα (Γιαβρίμης, 2007). Τα παραπάνω σημαίνουν ότι οι διαφορές που παρατηρούνται στη σχολική επίδοση φυσιοποιούνται και ορίζονται ως εγγενείς διαφορές. Η ευθύνη επιρρίπτεται, λοιπόν, στο άτομο και το πλαίσιο (κοινωνικό, εκπαιδευτικό) προσεγγίζεται ως αντικειμενικό και ουδέτερο. Η πρακτική αυτή της ομοιογενοποίησης των αποτελεσμάτων, μέσω της απαξίωσης της διαφορετικότητας, ενέχει λογικές περιθωριοποίησης των «αποκλινόντων» του σχολικού προτύπου και ιδιωτικοποίησης της γνώσης με επίκεντρο την αγορά εργασίας.

Οι θεωρητικοί του μαρξισμού επισημαίνουν ότι η σχολική αποτυχία και οι συνέπειες της (γνωστικές, ψυχοκοινωνικές) αποτελούν απόρροια της δομής και του τρόπου λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος, που καθρεφτίζει την ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης. Σύμφωνα με τον Altousser (1983) η εκπαίδευση αποτελεί ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους και μέσω αυτής επιβάλλεται η κυρίαρχη ιδεολογία. Οι βαθμοί, δε, τα τεστ, οι εξετάσεις και οι κανόνες αποτελούν εργαλεία κοινωνικού ελέγχου, νόρμες που καθορίζουν το πλαίσιο του σχολείου και τελικά αποτελούν διαδικασίες που νομιμοποιούν την ιεραρχική δομή τόσο της σχολικής τάξης, όσο και της αγοράς εργασίας μετέπειτα. Η εκπαίδευση, μέσω της διαφοροποίησης της επίδοσης (με τις δηλούμενες κοινωνικά ουδέτερες διαδικασίες) πραγματοποιεί ιεραρχικές κατατάξεις των μαθητών, χαρακτηρίζοντας αυτούς που δεν εκπληρώνουν τα σχολικά κριτήρια ως αποτυχόντες (Λάμνιαν, 2002).

Η μη συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία ή η μη απόκτηση των απαραίτητων γνώσεων και δεξιοτήτων συνδέεται τόσο με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού (Jeffery, 2004), όσο και με αυτό του στιγματισμού. Σύμφωνα με τον Goffman (2001: 16), οι στιγματισμένοι προσδιορίζονται ως τέτοιοι, καθώς παρεκκλίνουν κοινωνικά επειδή «καταπατούν» τα κυρίαρχα κανονιστικά πρότυπα περί ταυτότητας και ανατρέπουν τις προσδοκίες των υπόλοιπων μετεχόντων στην αλληλεπίδραση, ως προς τα γνωρίσματα που θα έπρεπε να κατέχουν. Αυτή η παρέκκλιση ευθύνεται για την κοινωνική τους περιθωριοποίηση και τον περιορισμό των ευκαιριών της ζωής τους. Το στίγμα συνδέεται με τη δόμηση μιας μη «λειτουργικής» ταυτότητας (Oliver 2009), όσο και με νοσηματοδοτήσεις που χρησιμοποιεί το άτομο για τον εαυτό του (Λαμπρίδης, 2004) και τις διαφοροποιήσεις που κάνει μεταξύ του «εμείς» και οι «άλλοι» (Foucault, 1973). Στον στιγματισμένο τοποθετείται μια ετικέτα σύμφωνα με την οποία κατηγοριοποιείται (Δήμου, 1996). Ο στιγματισμός στην εκπαίδευση είναι παράγωγο του κοινωνικού αποκλεισμού και της μαθησιακής αποτυχίας, συναρθρώνοντας μικρό και μεγάλο παράγοντες της σχολικής πραγματικότητας. Η αλληλεπίδραση διδασκόντων και μαθητών δεν είναι ποτέ ουδέτερη: «Οι σχέσεις αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται μεταξύ μαθητών και δασκάλων και μεταξύ των ίδιων των μαθητών, έχουν μεγαλύτερη σημασία για τη μαθητική πρόοδο από την οποιαδήποτε μέθοδο για τη διδασκαλία της γλώσσας, των φυσικών επιστημών ή των μαθηματικών» (Cummins, 2002: 43). Η αλληλεπίδραση των μαθητών με τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους συντελεί στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας (Abrams et al., 2004) και του εαυτού, επηρεάζοντας τη σχέση και τη στάση τους απέναντι στην εκπαιδευτική διαδικασία και το σχολικό πλαίσιο (Γιαβρίμης, 2007). Ο Goffman (2001) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο Λόγος που εκφέρεται από άτομα του περιβάλλοντος σχετικά με την κοινωνική ταυτότητα ενός ατόμου στην καθημερινή πρακτική έχει μεγάλη σημασία για αυτό.

Οι Connell και ο Wellborn (1991) πρότειναν ένα θεωρητικό πλαίσιο, όπου οι δύο θεμελιώδεις παράγοντες στη μάθηση είναι η αίσθηση του «ανήκειν» στο σχολικό πλαίσιο και η αντίληψη ότι ένας μαθητής είναι αποτελεσματικός στις σχολικές δραστηριότητες, αναπτύσσονται σταδιακά βάσει των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Παράλληλα, οι πρώιμες δυσκολίες των μαθητών (π.χ. χαμηλή αποδοχή ομάδας) συνδέονται με μετέπειτα προβλήματα

σχολικής προσαρμογής (π.χ. σχολική διαρροή) (Pettit, Clawson, Dodge, & Bates, 1996. Pijl, Frostad & Flem, 2008). Επιπλέον, ο κοινωνικός αποκλεισμός συσχετίζεται με τις παθολογικές που αφορούν το εκπαιδευτικό σύστημα, όπως είναι η κατάρτιση και η εφαρμογή αναλυτικών προγραμμάτων, οι ακατάλληλες εκπαιδευτικές μέθοδοι, η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών (Wiener, 2002) και την ραγδαία αλλαγή του κοινωνικού, τεχνολογικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, που επιφέρει πολύ σοβαρές συνέπειες στη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού πλαισίου.

Οι μαθητές που είναι πιθανότερο να ενταχθούν στην ομάδα των ατόμων που έρχονται αντιμέτωποι με τον κοινωνικό αποκλεισμό είναι αυτοί που σχολικά αποτυγχάνουν ή αυτοί που βιώνουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα προσαρμογής. Σύμφωνα με τους Gresham et. al. (1996) ένας μεγάλος αριθμός παιδιών μπορούν να διαγνωστούν ως μαθητές με δυσκολίες στη μάθηση, αφού βασίζονται στην κανονική κατανομή, το 50% των παιδιών λειτουργεί κάτω από το μέσο όρο ακαδημαϊκής επίδοσης. Σε έρευνα που δημοσιοποιήθηκε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Ρουσέα & Βρετάκου, 2006) η μαθητική διαρροή στο Γυμνάσιο ανέρχεται στο 6,09% (γενιά μαθητών 2000-01) ποσοστό χαμηλότερο από το ποσοστό (6,98%) που διαπιστώθηκε στην προηγούμενη καταγραφή μαθητικής διαρροής τα έτη 1997-98, ενώ το 2009 αυτό το ποσοστό υπερδιπλασιάστηκε (14,5%) (ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ, 2010). Επιπλέον, οι επιδημιολογικές εκτιμήσεις δείχνουν ότι ένα ποσοστό από 12% έως 30% των παιδιών αντιμετωπίζουν μέτρια ή σοβαρά κοινωνικά, συναισθηματικά, και προβλήματα συμπεριφοράς, που μπορούν να τα παρεμποδίσουν στην καθημερινή λειτουργία τους μέσα και έξω από το σχολείο (Γιαβρίμης, 2011. Weist, 1997).

4.Τμήμα Ένταξης

Η ανάπτυξη του θεσμού των Τμημάτων Ένταξης (ΤΕ) βασίστηκε στην έννοια της αντισταθμιστικής εκπαίδευσης, που αναφέρεται σε ένα σύνολο εκπαιδευτικών πολιτικών που αποβλέπουν στην άμβλυνση των κοινωνικών και των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Ο θεσμός των ΤΕ στον ελλαδικό χώρο αποτελεί την εξέλιξη του θεσμού των παράλληλων τάξεων και των ειδικών τάξεων και βασίστηκε αρχικά στο ιατρικοκεντρικό μοντέλο αντιμετώπισης των δυσκολιών. Οι πρώτες δομές εισήχθησαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα με τον ν. 1143/1081 («Περί ειδικής αγωγής, ειδικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, απασχόλησης και κοινωνικής μερίμνης των αποκλινόντων εκ των φυσιολογικών ατόμων και άλλων τινών εκπαιδευτικών διατάξεων»). Σε αυτόν αναφέρεται στο άρθρο 3 στην παράγραφο 3β, ότι η εκπαίδευση των «αποκλινόντων» ατόμων παρέχεται και σε ειδικές παράλληλες τάξεις, σε τμήματα που λειτουργούν εντός κανονικών σχολείων της δημοτικής, μέσης ή επαγγελματικής εκπαίδευσης ή σε ειδικές τάξεις για «βαθύτερη γνώση». Με το προεδρικό διάταγμα 603/82 («Οργάνωση και λειτουργία των μονάδων ειδικής αγωγής») καθορίζεται το προσωνύμιο, οι τύποι των μονάδων ειδικής αγωγής, τα άτομα που φοιτούν σε αυτές και ο τρόπος λειτουργίας τους. Σημαντική αναφορά στο συγκεκριμένο προεδρικό διάταγμα, εκτός από τα παραπάνω είναι και η επισήμανση στο άρθρο 1, παράγραφος 3δ, ότι «οι ειδικές τάξεις και τα τμήματα ειδικής αγωγής δεν εκδίδουν τίτλους σπουδών», αλλά αυτοί «εκδίδονται από το κανονικό σχολείο στο οποίο είναι εγγεγραμμένοι» οι μαθητές. Ο ν. 1566/1985 («Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις») επιβεβαιώνει τη λειτουργία των ειδικών τάξεων στα κανονικά σχολεία, εισάγει τον όρο άτομα με ειδικές ανάγκες, και ορίζει τους στόχους της εκπαίδευσης τους, που σχετίζονται με την «ολόπλευρη και αποτελεσματική ανάπτυξη και αξιοποίηση των δυνατοτήτων και των ικανοτήτων τους», την «αλληλοαποδοχή τους από το κοινωνικό σύνολο» και την ένταξη τους «στην παραγωγική διαδικασία».

Ο ν. 2817/2000 («Εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις») αναφέρεται σε άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ορίζοντας τα ως «τα άτομα που έχουν σημαντική δυσκολία μάθησης και προσαρμογής εξαιτίας σωματικών, διανοητικών, ψυχολογικών, συναισθηματικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων». Στα άτομα αυτά παρέχεται ειδική εκπαίδευση με σκοπό την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους, τη βελτίωση των ικανοτήτων και δεξιοτήτων τους. Στόχος «αποτελεί η επανένταξή τους στο κοινό εκπαιδευτικό σύστημα, η συμβίωση με το κοινωνικό σύνολο, η επαγγελματική τους κατάρτιση, η συμμετοχή τους στη παραγωγική διαδικασία, η αλληλοαποδοχή τους με το

κοινωνικό σύνολο και η ισότιμη κοινωνική τους εξέλιξη» (Άρθρο1, Παρ.6, ΦΕΚ Α'78/ 14-03-2000)», διαφοροποιώντας την εκπαιδευτική πολιτική για αυτά τα άτομα με τις μέχρι εκείνη τη στιγμή νομοθετικές και κοινωνικές παρεμβάσεις. Τα άτομα αυτά μπορούν να φοιτούν στη «συνήθη σχολική τάξη με παράλληλη στήριξη από εκπαιδευτικό ειδικής αγωγής ή σε ειδικά οργανωμένα και κατάλληλα στελεχωμένα Τμήματα Ένταξης που λειτουργούν μέσα στα σχολεία της γενικής και τεχνικής- επαγγελματικής εκπαίδευσης», όταν αυτό δεν «καθίσταται ιδιαιτέρως δύσκολο, λόγω του είδους και του βαθμού του προβλήματός τους». Σύμφωνα με τον Χαρούπια (2005), το ΤΕ αποτελεί ένα μονοθέσιο που προσαρτάται σε μια σχολική μονάδα γενικής αγωγής και καλείται να ανταποκριθεί σε ένα ευρύ φάσμα αναγκών του μαθητικού πληθυσμού.

Ο τελευταίος νόμος για την ειδική αγωγή (3699/2008 «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες») ορίζει την υποχρεωτικότητα της ειδικής αγωγής (στην οποία συμπεριλαμβάνει, εκτός από τις παρεμβατικές- εκπαιδευτικές διαδικασίες και τις διαδικασίες της διαφοροδιάγνωσης, της διάγνωσης, της αξιολόγησης και της αποτύπωσης των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών) και αναφέρεται στα ΤΕ που λειτουργούν μέσα στα σχολεία γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης με δύο (2) διαφορετικούς τύπους προγραμμάτων:

1. Κοινό και εξειδικευμένο πρόγραμμα, που καθορίζεται με πρόταση του οικείου ΚΕΔΔΥ για τους μαθητές με ηπιότερης μορφής ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, το οποίο για κάθε μαθητή δε θα υπερβαίνει τις δεκαπέντε (15) διδακτικές ώρες εβδομαδιαίως.
2. Εξειδικευμένο ομαδικό ή εξατομικευμένο πρόγραμμα διευρυνμένου ωραρίου, που καθορίζεται με πρόταση του οικείου ΚΕΔΔΥ, για τους μαθητές με σοβαρότερης μορφής ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, οι οποίες δεν καλύπτονται από αντίστοιχες, με το είδος και το βαθμό, αυτοτελείς σχολικές μονάδες. (Ν. 3699/2008 – ΦΕΚ 199/Α'2.10.2008, Αρ. 6 Παρ. 1γ).

Τα ΤΕ στην χαρτογράφηση του Π.Ι. (2004) αποτελούσαν το 73% των σχολικών μονάδων Ειδικής Αγωγής. Οι μαθητές που φοιτούν συνήθως στα ΤΕ αποτελούν μέρος του αριθμού των ατόμων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στη μάθηση. Με αδρό τρόπο, οι μαθητές με δυσκολίες στη μάθηση μπορούν να χωριστούν σε τέσσερις ομάδες: Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τους μαθητές που οι δυσκολίες τους οφείλονται στη νοητική τους υστέρηση και στις αισθητηριακές και άλλες ανεπάρκειες. Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από τους μαθητές που η σχολική τους αποτυχία οφείλεται πρωταρχικά στις συναισθηματικές τους δυσκολίες. Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει τους μαθητές που οι δυσκολίες τους οφείλονται σε πολιτισμικές διαφορές, εκπαιδευτική ανεπάρκεια κλπ. Τέλος η τέταρτη ομάδα είναι αυτή των ειδικών αναπτυξιακών μαθησιακών διαταραχών, που υπολογίζεται ότι περιλαμβάνει το 3-7% των παιδιών σχολικής ηλικίας. Οι μαθησιακές ελλείψεις αυτών των παιδιών δεν είναι το άμεσο επακόλουθο άλλων διαταραχών (π.χ. νοητικής καθυστέρησης, εκτεταμένων νευρολογικών ελλειμμάτων, ανεπύλωτων οπτικών ή ακουστικών προβλημάτων ή συναισθηματικών διαταραχών), αν και συχνά ενδέχεται να συνυπάρχουν με τέτοιες καταστάσεις (Γιαβρίμης, 2004). Από τις παραπάνω κατηγορίες συνηθέστερο είναι στο ΤΕ να φοιτούν μαθητές των τριών τελευταίων ομάδων.

Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, τα τελευταία χρόνια υπήρξε μια ραγδαία αύξηση του αριθμού των Τμημάτων Ένταξης, καθώς και των μαθητών που φοιτούν σε αυτά. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί αν τα ΤΕ ως υποστηρικτικός εκπαιδευτικός θεσμός καταφέρνουν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για τη σχολική ένταξη μαθητών που αντιμετωπίζουν δυσκολίες και να συμβάλλουν στην άρση του εκπαιδευτικού ή/και του κοινωνικού τους αποκλεισμού. Ειδικότερα εξετάζεται κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι τα ΤΕ, μέσω της υποστήριξης (θεσμικής, ψυχοκοινωνικής, εκπαιδευτικής, υλικοτεχνικής) που παρέχουν σε μαθητές με δυσκολίες στη μάθηση, συνεισφέρουν στην άρση του εκπαιδευτικού αποκλεισμού, δηλαδή το βαθμό στον οποίο τα ΤΕ παρέχουν την ευκαιρία στους μαθητές να έχουν πρόσβαση στους εκπαιδευτικούς πόρους (γνωστικούς, υλικοτεχνικούς, θεσμικούς, κοινωνικούς) και να εντάσσονται ισότιμα στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Στους παρακάτω πίνακες, λόγω της εστίασης της έρευνάς μας στο Ν. Λέσβου, παραθέτουμε στοιχεία για τα έτη από 2005-2008 για τη φοίτηση μαθητών/τριών στα Τ.Ε.

Πίνακας 1: Τμήματα Ένταξης σε Νηπιαγωγεία – Δημοτικά στο Ν. Λέσβου

Μεταβλητές	2005		2006		2007		2008	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Μαθητές/τριες Τμημάτων Ένταξης Νηπιαγωγείων	6	0,3	2	0,1	4	0,2	5	0,3
Μαθητές/τριες Τμημάτων Ένταξης Δημοτικών	357	5,6	236	3,7	249	4	297	4,7

Πηγή: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ

Μέθοδος

Δείγμα:

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα μας επιλέχθηκαν τυχαία από τους καταλόγους των εκπαιδευτικών γενικής και ειδικής αγωγής της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του νομού Λέσβου. Οι εκπαιδευτικοί συνολικά στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση ήταν, για το σχολικό έτος 2010-2011, 1017 άτομα (Πίνακας 2) και οι εργαζόμενοι στα ΤΕ ήταν 23 άτομα, εκ των οποίων το μεγαλύτερο ποσοστό εργάζεται στα ΤΕ των Δημοτικών σχολείων. Τα μέλη της ομάδας εστίασης επιλέχθηκε να μην υπερβαίνουν τα οκτώ (8), ώστε να διευκολυνθεί η συζήτηση και ο διάλογος. Επίσης αποφασίστηκε να συμμετάσχουν τόσο εκπαιδευτικοί ειδικής, όσο και γενικής αγωγής προκειμένου να εξαχθούν πληρέστερα συμπεράσματα. Το δείγμα μας αποτέλεσαν 8 εκπαιδευτικοί (5 δάσκαλοι και 3 νηπιαγωγοί, από τους οποίους 2 άνδρες και 6 γυναίκες). Από αυτούς υπήρχαν 3 δάσκαλοι γενικής αγωγής (εκ των οποίων μία διευθύντρια), 2 δάσκαλοι ειδικής αγωγής, 2 νηπιαγωγοί γενικής αγωγής (εκ των οποίων μία προϊσταμένη) και 1 νηπιαγωγός ειδικής αγωγής.

Πίνακας 2: Στοιχεία έναρξης σχ. Έτους 2010-2011

ΥΠΑ ΝΟΜΟΣ ΦΟΡΕΑΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ		ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ						ΒΟΗΘΗΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ		
	ΛΕΙΤΟΥΡ- ΓΟΥΝΤΑ	ΜΗ ΛΕΙΤΟΥΡ- ΓΟΥΝΤΑ	ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ			ΜΗ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ					
			Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ	Σ	Α	Θ
ΝΟΜΟΣ	82	0	808	255	553	78	16	62	70	1	69
ΛΕΣΒΟΥ	84	9	209	2	207	34	0	34	36	1	35

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.

5.Εργαλείο της έρευνας

Για τη διερεύνηση του ζητήματος επιλέχθηκε η μέθοδος της «Ομάδας εστίασης» ή «focus group». Πρόκειται για ένα μεθοδολογικό εργαλείο με το οποίο μπορούν να αντληθούν ποιοτικά δεδομένα, στοιχεία και πληροφορίες για ένα συγκεκριμένο και σαφώς καθορισμένο θέμα - ερευνητικό αντικείμενο, μέσα από μια διαδικασία ομαδικής και άμεσης αλληλεπίδρασης των ατόμων που συμμετέχουν (Τσουρβάκας, 1997, στο Ιωσηφίδης, 2003). Οι Ομάδες Εστίασης, μέσα από τη διαλογική τεχνική που εφαρμόζουν, επιτρέπουν σε κάθε συμμετέχοντα να εκφράσει την άποψή του και να σταθεί κριτικά απέναντι στις απόψεις των άλλων (Ανδρεάτου, 2007). Οι συμμετέχοντες αποτελούν μονάδες αντιπροσωπευτικές, που εκφράζουν τις αντιλήψεις, τις στάσεις τους, καθώς και τις αξιολογήσεις τους για το συγκεκριμένο θέμα, το οποίο κλήθηκαν να συζητήσουν. Η διαδικασία εστιάζει σε κεντρικούς άξονες και οι συμμετέχοντες προβάλλουν αυτά που αντιλαμβάνονται ως σημαντικά. Η σημαντικότητα αυτής της μεθόδου, σε σχέση με τις ποσοτικές μεθόδους και τις άλλες

μεθόδους των ποιοτικών ερευνών είναι ότι η διερεύνηση των στάσεων, των αντιλήψεων και των απόψεων των ατόμων είναι πολύ ευκολότερο να αναδυθούν μέσω της δυναμικής αλληλεπίδρασης των ατόμων της ομάδας εστίασης (Ιωσηφίδης, 2003). Ως άλλα πλεονεκτήματα της μεθόδου δηλώνονται η ταχύτητα συλλογής ποιοτικών δεδομένων, η άμεση αλληλεπίδραση του ερευνητή με τους συμμετέχοντες και η διευκόλυνση παραγωγής νέων ιδεών, ενώ ως μειονεκτήματα αναφέρονται ο μικρός αριθμός των συμμετεχόντων, η κυριαρχία, μερικές φορές, κάποιων μελών στη λειτουργία της ομάδας και η δύσκολη ανάλυση των δεδομένων (Ανδρεάτου, 2007. Barbour, & Kitzinger, 1999. deMarrais, & Lapan, 2004).

6.Διεξαγωγή της Ομάδας Εστίασης

Για την οργάνωση της συζήτησης ορίστηκε ένας συντονιστής και δύο βοηθοί από την ερευνητική ομάδα. Για τη διεξαγωγή της διαδικασίας δημιουργήθηκε ένας οδηγός συνέντευξης που αφορούσε τις θεματικές ενότητες συζήτησης (όπως προέκυψαν από την ανάλυση της βιβλιογραφίας) και τα επιμέρους ερωτήματα. Τα ερωτήματα στον οδηγό της συνέντευξης τοποθετήθηκαν έτσι, ώστε στην αρχή να γίνουν αυτά που αφορούσαν τη γνωριμία και την εξοικείωση με το πλαίσιο και στη συνέχεια αυτά που αφορούσαν τη διερεύνηση του θέματος της έρευνας μας. Οι θεματικές των ερωτήσεων αφορούσαν το σκοπό λειτουργίας των Τ.Ε, πληροφορίες για αυτούς που φοιτούν σε αυτά (τρόπος επιλογής, αντιμετώπιση κ.ά), την υλικοτεχνική υποδομή, τις υποστηρικτικές υπηρεσίες, τη συνεργασία με το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό, απόψεις εκπαιδευτικών για τα ΤΕ και σχόλια-προτάσεις των συμμετεχόντων. Επίσης, συντάχθηκε ένα ενημερωτικό έντυπο για τους συμμετέχοντες που αφορούσε τους κανόνες διεξαγωγής της διαδικασίας, αλλά και την έγκριση- αποδοχή τους για την μαγνητοφώνηση της συζήτησης.

7.Ανάλυση

Το απομαγνητοφωνημένο κείμενο του focus group, αρχικά χωρίστηκε θεματικά σε πέντε άξονες (πίνακας 3), οι οποίοι στη συνέχεια κατηγοριοποιήθηκαν σε επιμέρους ενότητες, οι οποίες, είτε είχαν προβλεφθεί από την ερευνητική ομάδα, είτε αναδύθηκαν στη διάρκεια της ανάλυσης. Ο πίνακας που ακολουθεί περιγράφει τους θεματικούς άξονες και τις αντίστοιχες ενότητες:

Πίνακας 3: Θεματικοί άξονες και υποθέματα

Θεσμικό πλαίσιο	• Αξιολόγηση - Επιλογή μαθητών • Αναλυτικά Προγράμματα • Υποστηρικτικοί μηχανισμοί (ΚΕΔΔΥ-Σχολικός Σύμβουλος, Ψυχολόγος, Σύμβουλος γονέων) • Αριθμός μαθητών • Χρόνος • Αριθμός δασκάλων • Λειτουργία τμήματος ένταξης
Υλικοτεχνική υποδομή	• Κτιριακό • Εξοπλισμός • Πρόσβαση στο χώρο • Χρηματοδότηση • Εποπτικό υλικό
Επιμόρφωση – συνεργασία εκπαιδευτικών	• Επιμόρφωση/ εκπαίδευση εκπαιδευτικών • Αναγκαιότητα συνεργασίας
Στίγμα και σχέσεις	• Στίγμα • Συναίνεση γονέων/ενημέρωση/ συνεργασία • Σχέσεις στο σχολικό πλαίσιο • Κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο γονέων • Παραίτηση
Προδοκίες	• Αποτελεσματικότητα • Συνέχεια θεσμού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

8.Αποτελέσματα

Α. Θεσμικό πλαίσιο

Όσον αφορά το θεσμικό πλαίσιο διαφάνηκε ότι οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν τη διαδικασία της επίσημης αξιολόγησης και επιλογής των μαθητών για τα Τ.Ε., αλλά, όμως, δεν την ακολουθούν πάντα. Ισχυρίζονται ότι συχνά η αξιολόγηση από τα ΚΕΔΔΥ καθυστερεί, με αποτέλεσμα να χάνεται πολύτιμος χρόνος. Για το λόγο αυτό παίρνουν τους μαθητές χωρίς γνωμάτευση (άτυπα) από την αρχή της χρονιάς προκειμένου, όπως θεωρούν, να τους βοηθήσουν άμεσα. Ενδεικτικές απαντήσεις ήταν:

Α.1. Γίνεται μια πρώτη προσέγγιση από το δάσκαλο της τάξης .Το πρώτο πράγμα. Αυτή έχει να κάνει με το πόσο σημαντικές είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει το παιδί, Αφού πάρει το χαρτί του ΚΕΔΔΥ παραπέμπεται και η αξιολόγησή του που γίνεται από το δάσκαλο της τάξης, μια άτυπη αξιολόγηση, τη λαμβάνει υπόψη το ΚΕΔΔΥ, το αξιολογεί το παιδί το ΚΕΔΔΥ και δίνει τα αποτελέσματα στο γονιό και στο σχολείο.....

Α.2. Δε θα πούμε ότι όλα τα παιδιά που βλέπουμε στα Τ.Ε. έχουν χαρτί του ΚΕΔΔΥ. Είτε γιατί υπάρχει αργοπορία του ΚΕΔΔΥ γιατί έχει πάρα πολλές περιπτώσεις,

Επιπρόσθετα επιλέγονται για τα Τ.Ε και μαθητές που έχουν μόνο προβλήματα συμπεριφοράς. Οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι αυτοί οι μαθητές πρέπει να φοιτούν στα Τ.Ε ακόμα και αν δεν έχουν μαθησιακές δυσκολίες, σε αντίθεση με τους αλλοδαπούς που θα πρέπει να φοιτούν σε Τμήματα Υποδοχής.

Α.3. Όχι, όχι ο μαθητής που έχει πρόβλημα συμπεριφοράς έχει την ώρα του και τις μέρες του σε μένα. Όταν όμως η δασκάλα δυσκολεύει κάποια άλλη ώρα γιατί έχει βγάλει τέτοια παραβατικότητα που δε γίνεται, εγώ της λέω φώναξέ με όποια ώρα και να ' ναι και είμαι εδώ.

Α.4. ...αλλά παιδιά με προβλήματα συμπεριφοράς σίγουρα πρέπει να επιληφθώ και εγώ και να τα δουλέψω μέσα σε μικρές ομάδες. Όχι μόνο το εξατομικευμένο.

Συχνά, λόγω πρακτικών προβλημάτων (μεγάλος αριθμός μαθητών), οι εκπαιδευτικοί αναγκάζονται να επιλέξουν περιορισμένο αριθμό για το Τ.Ε, κατά την κρίση τους. Επίσης αναφέρεται ότι ο χρόνος παρακολούθησης των μαθητών σε αυτά συνήθως δεν επαρκεί.

A.5. Οι ώρες που παρακολουθεί ένα παιδί Τ.Ε. δεν επαρκούν. Βέβαια, πολλές φορές τροποποιούμε το πρόγραμμα ανάλογα με τις ανάγκες του παιδιού... Έχω 6 ... 10 παιδιά, αυτό που θα λεγα είναι ότι είναι πάρα πολλά για να ανταποκριθώ σ' αυτό που θέλει το καθένα...

Οι εκπαιδευτικοί δεν ακολουθούν κατά γράμμα τα αναλυτικά προγράμματα αλλά τα προσαρμόζουν κατά περίπτωση, ανάλογα με την ευαισθησία, τη γνώση και την εμπειρία τους. Στον τομέα αυτό, οι εκπαιδευτικοί δείχνουν να μην έχουν επαρκή γνώση της διαδικασίας που προβλέπεται από τα αναλυτικά προγράμματα.

A.6. Ένα μπούσουλα έχουμε αλλά δεν τα ακολουθώ και κατά γράμμα. Υπάρχει μεγάλη ευελιξία....

A.7. (εκπαιδευτικός γενικής αγωγής) Δε νομίζω ότι υπάρχει αναλυτικό πρόγραμμα και επίσης γνωρίζω ότι διχάζονται οι γνώμες ότι δε θα έπρεπε να υπάρχει λόγω της ιδιαιτερότητας και των διαφορετικών στόχων του κάθε μαθητή, άλλοι λένε ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένας μπούσουλας, υπό την έννοια να υπάρχουν κάποια συγγράμματα, κάποιο εποπτικό υλικό να σε παραπέμπουν, να σε βοηθούν.

A.8. Το ότι δεν υπάρχουν αναλυτικά προγράμματα είναι μια πολύ μεγάλη ευθύνη για τον εκπαιδευτικό, γιατί θα πρέπει να είναι σε συνεχή αναζήτηση. ...

Φορείς όπως τα ΚΕΔΔΥ και ο σχολικός σύμβουλος δεν επισκέπτονται συχνά τα δημοτικά σχολεία λόγω δυσλειτουργιών του συστήματος. Οι εκπαιδευτικοί επισημαίνουν ότι εκτός από την αξιολόγηση και τη γνωμάτευση που δίνει το ΚΕΔΔΥ, θα επιθυμούσαν ένα συγκεκριμένο σχέδιο δράσης, προτεινόμενο από τον παραπάνω φορέα, καθώς και την παρουσία σχολικού ψυχολόγου και συμβούλου γονέων.

A.9. Η σύμβουλος ειδικής αγωγής έχει έδρα τη Σύρο και εξυπηρετεί 43 νησιά... Έρχονται μόνο όταν τους το ζητάμε και για συγκεκριμένες περιπτώσεις...

A.10. Ένα πράγμα μονάχα το οποίο νομίζω δεν καλύφθηκε και συνδέεται έμμεσα με τα ΚΕΔΔΥ. Νομίζω το ότι έχουμε μόνο διάγνωση είναι προβληματικό, Δηλαδή το να μου δώσεις 5 σελίδες με προβλήματα που πρέπει να λύσω χωρίς να μου προτείνεις τον τρόπο να τα λύσω δε μου λέει απολύτως τίποτα. Πρέπει να προτείνονται συγκεκριμένες δράσεις στα διάφορα ζητήματα...

B. Υλικοτεχνική υποδομή

Στον άξονα υλικοτεχνική υποδομή διαπιστώνεται- αναφέρεται σημαντική έλλειψη υποδομών (κτιριακό-προσβασιμότητα στο χώρο) και απαραίτητου εξοπλισμού. Το εποπτικό υλικό αποτελεί προσωπική αναζήτηση των δασκάλων των Τ.Ε. Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

B.1. Στο σχολείο που υπηρετώ όπως είπα και πιο μπροστά, δανειζόμαστε ή χρησιμοποιούμε μαζί το ΤΕ, όμως φιλοξενούμε τον δάσκαλο στο δικό μας σχολείο, σε δική μας αίθουσα γιατί δεν έχει το πάνω σχολείο. Αυτή η αίθουσα ήταν ένα μικρό γραφείο το οποίο το φτιάξαμε αίθουσα, το μετατρέψαμε και λειτουργεί σαν αίθουσα...

B.2. Σε εμάς δεν υπάρχει ξεχωριστός χώρος για το Τ.Ε. Η ειδική παιδαγωγός συνυπάρχει μαζί με τη νηπιαγωγό του κλασικού μέσα και όταν χρειάζεται να παίρνει το παιδί για κάποιες περαιτέρω δραστηριότητες το έχει σε ένα μικρό χολ ανάμεσα στις δύο τάξεις έξω από τις τουαλέτες.Διάδρομος, κέντρο διερχομένων και πηγαίνουν τα μωρά μονίμως στην τουαλέτα από εκεί και είναι και η είσοδος του σχολείου. Πίσω από την εξώπορτα δηλαδή...

B.3. Βγάζουν φωτοτυπίες οι συνάδελφοι. Δε θεωρώ ότι είναι χώρος για Τ.Ε. Δεν υπάρχει χώρος για Τ.Ε ούτε εγώ δυστυχώς. Παρόλα αυτά προσπαθώ να δουλεύω εξεταστικώς τα παιδάκια που έχω

B.4. Εγώ φέτος είμαι εντάξει, έχω δικό μου. Γελάει γιατί πέρυσι ήμουν στο διάδρομο. Έχω το χώρο μου. Το τμήμα είναι νεοϊδρυθέν. Το σχολείο δεν έχει χρήματα όμως κατάφερα κι έχω 2 υπολογιστές

Η χρηματοδότηση των Τ.Ε από το κράτος αναφέρεται ότι είναι πενιχρή και οι ανάγκες των εκπαιδευτικών που εργάζονται σε αυτά καλύπτεται είτε από τη σχολική μονάδα, είτε από τους συλλόγους γονέων, είτε από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς.

B.5. Εγώ θα έλεγα σαν Τ.Ε ότι θα πρέπει να υπάρχει το κατάλληλο επιστημονικό υλικό, “δουλεύουμε με ό,τι βρίσκουμε” ή “ανταλλάσσουμε υλικό μεταξύ μας” ή “το φτιάχνουμε μαζί ανάλογα με τις ανάγκες”...

Γ. Επιμόρφωση – Αναγκαιότητα συνεργασίας

Αναφέρεται από τους συμμετέχοντες ότι δεν υπάρχει επαρκής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα ειδικής αγωγής, ειδικά σε πεδία που σχετίζονται με τα χαρισματικά παιδιά. Είναι προφανές ότι η ελλιπής επιμόρφωση οδηγεί σε μη αποτελεσματική στήριξη των μαθητών, γεγονός που επηρεάζει και τη σχολική τους επίδοση. Παράλληλα, η συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών των Τ.Ε και των δασκάλων των γενικών τάξεων κρίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη και αποτελεσματική για την αποδοτικότερη αντιμετώπιση των μαθητών, ωστόσο δεν είναι πάντα δεδομένη.

Γ.1. Κι αυτό γίνεται γιατί δεν υπάρχει ενημέρωση, δεν υπάρχει επιμόρφωση και γι αυτό γίνεται όλος αυτός ο φαύλος κύκλος. Αν είχαν όλοι τη γνώση, δε θα...

Γ.2. Αυτό που είναι πιο πρακτικό, που θα μπορούσαμε να γίνει είναι μια συνεργασία, όχι άτυπη, δηλαδή να πούμε ένα καφέ και να πούμε για ένα μαθητή, Πότε μαζευτήκαμε;...είναι πολυτέλεια (η συνεδρία με το δάσκαλο της γενικής τάξης)...

Δ. Στίγμα και σχέσεις

Διαφαίνεται στιγματισμός των μαθητών που φοιτούν στα Τ.Ε, όχι από τους συμμαθητές τους, αλλά από τους ενηλίκους-γονείς-κοινωνία, καθώς η φοίτηση σε αυτά συνοδεύεται με «ταμπελάκι». Οι ίδιοι οι μαθητές έχουν παραιτηθεί, ενώ πολλοί γονείς αντιμετωπίζουν τα Τ.Ε με σκεπτικισμό και επιφυλακτικότητα. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί συνδέουν τη μαθησιακή συμπεριφορά πολλών μαθητών με το χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο των γονέων τους. Στη συνέχεια επισημαίνεται ότι είναι πιθανόν οι εκπαιδευτικοί, ασυνείδητα, να κατηγοριοποιούν ως αδύναμους μαθητές αυτούς με ελλειμματικό κοινωνικό-οικονομικό υπόβαθρο, επηρεάζοντας τη σχολική τους πορεία- επίδοση, με αποτέλεσμα η πορεία των μαθητών να είναι προδιαγεγραμμένη και το Τ.Ε να μην μπορεί να λειτουργήσει αντισταθμιστικά για τους μαθητές αυτούς.

Δ.1.Υπάρχουν και αυτά τα ταμπελάκια που έχω δει Τ.Ε. Πολλοί γονείς παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες, το αναφέρουν ως αρνητικό. Πολλοί λένε «Λοιπόν, θα ήθελα το παιδί μου να παρακολουθούσε τμήμα, όχι Τ.Ε όμως». Δηλαδή αυτός ο τίτλος από μόνο του περνάει το παιδί ... από την τάξη. Μα είναι ένταξη όμως. Ένταξη σημαίνει ... Δηλαδή εγώ νομίζω ότι ο ανένταχτος που θα ενταχτεί δεν ξέρω σε ποιο πλαίσιο και.....

Δ.2. Υπάρχουν όμως γονείς που δέχονται να πάει το παιδί στο ΚΕΔΔΥ, δε δέχονται να πανε στο Τ.Ε. για να μη στιγματιστεί το παιδί...

Δ.3.εν πάση περιπτώσει έχει να κάνει και η προβληματική οικογένεια και το προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον και δεν εννοώ σε μορφωτικό επίπεδο...

Δ.4.Η μεγαλύτερη απογοήτευση είναι ότι πολλές φορές τα παιδιά αυτά έχουν παραιτηθεί και δεν κάνουν τη δουλειά που τους βάζει...

Β.5.Ηρθαν στο Τ,Ε παιδιά. Ηρθαν γιατί ήταν η ανάγκη τους να βρεθούν σε ένα υποστηρικτικό πλαίσιο, κάποια προσέγγιση διαφορετική.....

Ε. Προσδοκίες

Ως προς την ένταξη των μαθητών του Τ.Ε στη γενική τάξη, οι εκπαιδευτικοί δε γνωρίζουν περιπτώσεις παιδιών που εντάχθηκαν στη γενική τάξη χωρίς προβλήματα. Θεωρούν ότι οι συγκεκριμένοι μαθητές δεν μπορούν να ξεπεράσουν πλήρως τις ανεπάρκειες τους. Επίσης, θεωρούν ότι αποτελεί μειονέκτημα το γεγονός ότι δεν υπάρχει συνέχεια του θεσμού μεταξύ Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Ε.1. Νομίζω ότι είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις που το παιδί παρακολουθεί την τάξη με ελάχιστα κενά. Νομίζω ένα παιδί ξεκινάει με μαθησιακές δυσκολίες και με μαθησιακές δυσκολίες τελειώνει...

Ε.2. Δεν μπορεί να γίνεται Τ.Ε σε ένα σχολείο σήμερα και με την αύριο να μην υπάρχει. Η προσπάθεια μένει στο κενό. Δηλαδή να υπάρχει συνέχεια στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ελάχιστα τμήματα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης υπάρχουν...

9.Συζήτηση

Στο Σύνταγμα (άρθρο 16, §2) προτάσσονται γενικοί σκοποί της εκπαίδευσής μας που σχετίζονται με την «ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή», την «διάπλαση σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες», στο σκοπό της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αναφέρεται η συμβολή της εκπαίδευσης για την «ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη» του ατόμου «ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή», ενώ και στο εισαγωγικό μέρος των ΔΕΠΠΣ έμφαση δίνεται στην διαχείριση της ισότητας και της διαφορετικότητας στην εκπαίδευση. Το σχολείο ως φορέας κοινωνικοποίησης και ένταξης των νέων υποκειμένων στην κοινωνία στοχεύει, όπως φαίνεται μέσα από τα επίσημα κείμενα, στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής, μέσω των αναλυτικών προγραμμάτων και των θεσμικών λειτουργιών του. Στην έρευνά μας, λοιπόν, κάνουμε προσπάθεια να ανιχνεύσουμε αν η θεσμοθετημένη δομή των ΤΕ επιτυγχάνει να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τη σχολική ένταξη μαθητών που αντιμετωπίζουν δυσκολίες και να συμβάλλει στην άρση του εκπαιδευτικού ή/και του κοινωνικού τους αποκλεισμού.

Η προσέγγιση μας με βάση τα δεδομένα των αναλύσεων που έχουμε θα γίνει σε δύο επίπεδα. Ένα αυτό του θεσμικού – κρατικού (μακροεπίπεδο) και ένα δεύτερο του επιπέδου του ατόμου στη σχολική κοινότητα (μικροεπίπεδο). Όσον αφορά στο πρώτο από τον εκφρασμένο λόγο των εκπαιδευτικών μπορούμε να αναφέρουμε ότι: α) υπάρχει ένα θεσμικό πλαίσιο που ίδιοι οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν, αλλά δεν εφαρμόζεται όπως πρέπει, β) διατυπώνεται μια αμφιβολία για την ύπαρξη ή μη αναλυτικών προγραμμάτων στην ειδική αγωγή, γ) θεσμοί όπως ο σχολικός σύμβουλος ειδικής αγωγής και το ΚΕΕΔΥ δεν παρέχουν την απαραίτητη και αναγκαία υποστήριξη (καθυστερήσεις, ατελείς γνωματεύσεις κ.ά), δ) η χρηματοδότηση των Τ.Ε είναι πενιχρή και υπάρχει έλλειψη υποδομών (κτιριακό, προσβασιμότητα στο χώρο) και απαραίτητου εξοπλισμού (υλικοτεχνική υποδομή). Το εποπτικό υλικό δε αποτελεί προσωπική αναζήτηση των εκπαιδευτικών των Τ.Ε, ε) δεν υπάρχει κρατική μέριμνα για την συνέχιση του θεσμού στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στ) δεν υπάρχει επαρκής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα ειδικής αγωγής. Από τα παραπάνω αποτελέσματα διαφαίνεται ότι μια εκπαίδευση που έχει ως πρόταγμα την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη και την δημοκρατία, στην πραγματικότητα υλοποιείται μέσω συγκεκριμένων εκπαιδευτικών πολιτικών, αλλά και ανάλογων συμπεριφορών των μελών της, που αναπαράγουν τις κοινωνικές ανισότητες και προσδιορίζουν τους μελλοντικούς κοινωνικούς ρόλους των εκπαιδευομένων, χωρίς να τους αφήνουν την επιλογή της απόφασης. Στην πράξη η εκπαίδευση λειτουργεί υπέρ των «ευνοημένων» και αποκλείει τα υπόλοιπα μέλη της εκπαίδευσης από την πρόσβαση στους εκπαιδευτικούς και κοινωνικούς πόρους. Οι ευθύνες για τις μαθησιακές και ψυχοκοινωνικές δυσκολίες εξατομικούνται και ο μαθητής βιώνει την διακινδύνευση της μαθητικής του διαδρομής χωρίς θεσμικά υποστηρικτικά δίκτυα. Ως υπέρτατη αξία ανάγεται το άτομο και οι ικανότητες του και αποσιωπώνται στην εξομοίωση των ευκαιριών το πολιτισμικό κεφάλαιο και οι διαφορετικότητες των ατόμων.

Στο δεύτερο επίπεδο σύμφωνα με το λόγο των εκπαιδευτικών διαφαίνεται ότι α) οι μαθητές που φοιτούν στα τμήματα ένταξης στιγματίζονται και «ετικετοποιούνται» (αδύναμοι μαθητές) στη σχολική κοινότητα, όσο επί τω πλείστον από τους ενήλικες, β) η επίδοση των μαθητών συνδέεται με κοινωνικές μεταβλητές (χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο των γονέων), γ) υπάρχει αποκλεισμός μαθητών από την υποστηρικτική διαδικασία των ΤΕ λόγω αριθμητικού και χρονικού περιορισμού, δ) οι ίδιοι εκπαιδευτικοί έχουν στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με την μελλοντική πορεία αυτών των ατόμων και ε) αν και η συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών των Τ.Ε και των δασκάλων των γενικών τάξεων κρίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη και αποτελεσματική, αρκετές φορές δεν είναι εφικτή. Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι υπάρχουν λειτουργίες στο μικροεπίπεδο της σχολικής κοινότητας που επιτείνουν τις διαδικασίες εκπαιδευτικού/κοινωνικού αποκλεισμού που δημιουργεί το πλαίσιο της ασκούμενης εκπαιδευτικής πολιτικής. Η αποδοχή από τους άλλους, οι σχέσεις εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο στο σχηματισμό της ταυτότητας (Abrams et al., 2004), αλλά και στη συμμετοχή στη καθημερινότητα της σχολικής κοινότητας (Γιαβρίμης, 2007). Οι ενέργειες στιγματισμού, ετικετοποίησης και οι αντίστοιχες στερεοτυπικές αντιλήψεις μπορούν να διαμορφώσουν στον μαθητή που φοιτά στο ΤΕ μια

διαστρεβλωμένη κοινωνική ταυτότητα και αρνητική αξία για τον εαυτό του. Επιπλέον, οι μαθητές των ΤΕ ρυθμίζουν την συμπεριφορά ανάλογα με τις νοηματοδοτήσεις και τις ερμηνείες που δίνουν στις ενέργειες άλλων δρώντων της σχολικής κοινότητας. Η αρνητική στάση μελών της σχολικής κοινότητας απέναντι τους και η κατηγοριοποίησή τους οδηγεί σε συνθήκες αποστέρισης βασικών κοινωνικών (αίσθηση του ανήκειν) και εκπαιδευτικών πόρων (συμμετοχή στην τυπική τάξη) και στην βίωση της απόρριψής τους.

Συμπερασματικά, τα ΤΕ λόγω του τρόπου της θεσμικής τους λειτουργίας, αλλά και των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν στην αλλαγή στερεοτυπικών αντιλήψεων τόσο των ίδιων των μαθητών τους, όσο και των μελών της σχολικής κοινότητας για τους μαθητές τους, αδυνατούν σε μεγάλο ποσοστό να άρουν τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό, που βιώνουν αυτά τα άτομα. Η ουσιαστική εκπαίδευση και επιμόρφωση όλων των εκπαιδευτικών, η παραγωγή του κατάλληλου παιδαγωγικού υλικού, η βελτίωση των κτιριακών συνθηκών, η καλύτερη συνεργασία με τα ΚΕΔΔΥ και τους σχολικούς συμβούλους και η ένταξη περισσότερων ψυχολόγων και συμβούλων γονέων στην εκπαίδευση, θα προσδώσει την απαραίτητη θεσμική και κοινωνική υποστήριξη, έτσι ώστε να λειτουργήσουν τα ΤΕ σύμφωνα με το σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκαν.

10.Βιβλιογραφία

1. Abrams, D., Marques, J. M., Randsley de Moura, G., Hutchison, P., & Bown, N. J. (2004). The maintenance of entitativity: A subjective group dynamics approach. In V. Y. Yzerbyt, C. M. Judd, & O. Corneille (Eds.), *The psychology of group perception: Contributions to the study of homogeneity, entitativity, and essentialism* (pp. 361–381). Philadelphia PA: Psychology Press.
2. Althusser L. (1983). Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους. Στο *Θέσεις*. Αθήνα: Θεμέλιο.
3. Barbour, R., & Kitzinger, J. (Eds.). (1999). *Developing focus group research: Politics, theory, and practice*. London: Sage.
4. Berghmann, J. (1995). Social exclusion in Europe: policy context and analytical framework. In G. Room (ed.), *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion* (pp. 10–28). Bristol: Policy Press.
5. Booth, T. & Ainscow, M. (2000). *The Index for Inclusion*. Bristol: CSIE.
6. Burchardt T., Le Grand J., & Piachaud D. (2002). Introduction. In Hills, J., Le Grand, J. & Piachaud, D., *Understanding Social Exclusion*. Oxford University Press, Oxford.
7. Burchardt, T., Le Grand, J. & Piachaud, D. (1999). Social exclusion in Britain 1991-1995. *Social Policy and Administration*, 33(3), 227-244.
8. Byrne, D. (1999). *Social Exclusion*. Buckingham: Open University Press.
9. Commission of the European Communities. (1992). *Towards a Europe of Solidarity: Intensifying the Fight Against Social Exclusion, Fostering Integration*. COM (92) 542. (Luxembourg: OOPEC).
10. Commission of the European Communities. (1998). *Social Action Programme 1998-2000*. COM (98) 259, 24.5.98 (Luxembourg: OOPEC).
11. Connell, J. P. & Wellborn, J. G. (1991). Competence, autonomy and relatedness: A motivational analysis of self-system processes. In K. Wentzel & S. Asher (Eds), *The academic lives of neglected, rejected, popular and controversial children*. *Child Development*, 66, 754-763.
12. Cummins, J., (2002). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*. Αθήνα: Gutenberg.
13. deMarrais, K., & Lapan, S. D. (Eds.) (2004). *Foundations for research: Methods of Inquiry in education and the social sciences*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
14. Foucault, M. (1973). *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. London: Tavistock.
15. Goffman, E. (2001). *Στίγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
16. Gresham, F., MacMillan, D. & Bocian, K. (1996). Learning disabilities and mild mental retardation: More alike than different? *Journal of Learning Disabilities*, 29(6), 570-581.

17. Jeffery, M. (2004). *State of the Family*. Anglicare Australia. Retrieved from <http://www.anglicare.asn.au/documents/SOTF2004.FFinal.pdf>.
18. Kabeer, N. (2000). Social Exclusion, Poverty and Discrimination: Towards an Analytical Framework. *IDS Bulletin*, 31(4), 83–97.
19. Levitas, R. (2004). Let's hear it for Humpty: social exclusion, the third way and cultural capital. *Cultural Trends*, 13(2), 41–56.
20. Levitas, R. (2005). *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour* (2nd edn). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
21. Merton, R. (1961). *Social theory and Social Structure*. The Free Press, Glencoe.
22. Oliver, M. (2009). *Αναπηρία και Ταυτότητα* (μτφ.Μπεκερίδου, Θ.). Αθήνα.
23. Parsons, T. (1967) *Sociological Theory and Modern Society*. New York: Free Press.
24. Pettit, G. S., Clawson, M. A., Dodge, K. A. & Bates, J. E. (1996). Stability and change in peer-rejected status: The role of child behavior, parenting and family ecology. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 267-294.
25. Philo, C. (2000). Social exclusion. In R.J. Johnston, D. Gregory, G. Pratt, and M. Watts (eds.), *The Dictionary of Human Geography* (4th Edn). Oxford: Blackwell.
26. Pijl, J., Frostad, P. & Flem, A. (2008). The social position of pupils with special needs in regular schools. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 52(4), 387-405.
27. Saith, R. (2007), Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries. In F. Stewart, R. Saith, & B. Harriss-White (eds.), *Defining Poverty in the Developing World* (pp. 75-90). Palgrave Macmillan, Basingstoke.
28. Tsakoglou, P. & Papadopoulos, F., (2002). Aggregate Level and Determining Factors of Social Exclusion in Twelve European Countries *Journal of European Social Policy* 12(3) 211-25
29. Weiner, G. (2002). School effectiveness and the audit society: Producing failure. In C. Reynolds & A. Griffiths (Eds). *Equity and globalization in education* (pp. 119-134). Calgary: Detselig.
30. Weist, M. (1997). Expanded school mental health services: A national movement in progress. In T. Ollendick & R. Prinz (Eds.), *Advances in clinical child psychology* (pp. 319-352). New York: Plenum.
31. Ανδρεάτου, Α. (2007). *Συστήματα διαχείρισης βιώσιμης ανάπτυξης*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΠΕΑΕΚ 2/ Ηράκλειτος.
32. Γιαβρίμης, Π. (2004). *Δυσκολίες στη μάθηση: Εννοιολογική αποσαφήνιση – Αντιμετώπιση*. Μυτιλήνη.
33. Γιαβρίμης, Π. (2011). *Ζητήματα Παιδαγωγικής και Σχολικής Ψυχολογίας*. Αθήνα: Σιδέρης.
34. Γιαβρίμης, Π. (2007). Σχολική αποτυχία: Ένα βήμα προς τον κοινωνικό αποκλεισμό. *Απόπλους*, 39-40, 326-338.
35. Δήμου, Η. Γ. (1996). *Απόκλιση - Στιγματισμός. Αφομοιωτική θεωρητική προσέγγιση στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.
36. Ιωσηφίδης Θ., (2003). *Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
37. Καβουνίδη, Τζ. (2005). Κοινωνικός αποκλεισμός: Έννοια, κοινοτικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής. Στο Δ. Καραντινός, Α. Μαράτου-Αλιπράντη, Ε. Φρονίμου, (Επιμ.), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
38. ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ (2010). *Ετήσια Έκθεση για την Τυπική Εκπαίδευση 2010*. Αθήνα
39. Κατσούλης, Η. (Επ. Υπ.), (2005), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
40. Λάμνιαν, Κ. (2002). *Κοινωνιολογική θεωρία και εκπαίδευση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
41. Λαμπρίδης, Ε. (2004) *Στερεότυπο, Προκατάληψη, Κοινωνική Ταυτότητα – μελετώντας τις δυναμικές της κοινωνικής αναπαράστασης για τους Τσιγγάνους*. Αθήνα: Gutenberg.
42. Παπαδοπούλου, Δ. (2004). Η φύση του κοινωνικού αποκλεισμού στην ελληνική κοινωνία. Στο Πετμεζίδου, Μ. & Παπαθεοδώρου, Χ. (Επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*. Αθήνα: Εξάντας.

43. Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π. & Βίκη, Α. (2011). Ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός ως γενεσιουργό αίτιο του κοινωνικού αποκλεισμού. *Επιστήμες της Αγωγής*, 1, 175-184.
44. Πλειός, Γ. (1999). Εκπαίδευση, απασχόληση και κοινωνικός αποκλεισμός. Στο Χ. Κωνσταντίνου & Γ. Πλειός (Επιμ.), *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός* (σ.333-363). Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
45. Ρουσέας, Π. & Βρετάκου, Β. (2006). *Η Μαθητική Διαρροή στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Γυμνάσιο, Ενιαίο Λύκειο, ΤΕΕ)*. Αθήνα: Επτάλοφος.
46. Σταμέλος, Γ. (2002). Παγκοσμιοποίηση και Εκπαίδευση: Ο Εκπαιδευτικός Αποκλεισμός σήμερα, στα Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου: *Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-συγκριτικές προσεγγίσεις*, Συνεδριακό κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών, 4-6/10/2002, Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών.
47. Τρέσσου, Ε. (1998). *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, στο Κατσούλης, Η. (Επιστ Υπευθ.), (2005), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
48. Τσιάκαλος, Γ. (1998). Κοινωνικός αποκλεισμός: Ορισμοί, πλαίσιο και σημασία. Στο: Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία* (σσ. 39-65). Αθήνα: Gutenberg.
49. Χαρούπιας, Α. (2005). *Διαδικασίες ίδρυσης και πρώτης λειτουργίας Τμήματος Ένταξης*. Διαθέσιμο στο http://www.pess.gr/docs/Charoupias_Protasi_TE.pdf.
50. Χρυσάκης, Μ. (2002). Κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαιδευτικές ανισότητες. Στο *Κοινωνικός Αποκλεισμός* (σσ.121-130). Πρακτικά τριήμερου Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο 16-18 Μαΐου. Αθήνα: Αρμός.
51. Π.Ι. (2004). Χαρτογράφηση Ειδικής Αγωγής. Διαθέσιμο στο http://www.pi-schools.gr/special_education_new/html/gr/8emata/xartis/xartis.htm

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΡΙΣΚΟ ΓΙΑ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ

Σταμάτης Καλογήρου,

Λέκτορας, Χαρακόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Ελ. Βενιζέλου 70, Καλλιθέα - Αθήνα 17671, Τηλ. +30 210 9549163, Email: skalo@hua.gr

Μαρία Γιαουτζή,

Καθηγήτρια, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αγρονόμων – Τοπογράφων Μηχανικών, Τμήμα Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, Ηρώων Πολυτεχνείου 9, Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου 15780, Τηλ. +30 210 7722749, Email: giaoutsis@central.ntua.gr

Αναστασία Μπίσκα

Υποψήφια Διδάκτορας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αγρονόμων – Τοπογράφων Μηχανικών, Τμήμα Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, Ηρώων Πολυτεχνείου 9, Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου 15780, Τηλ. +30 210 7722756, Email: abiska@survey.ntua.gr

Περίληψη:

Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται μια πρόσφατη προσπάθεια μελέτης των επιπτώσεων από την αύξηση των τιμών της ενέργειας στην αναπτυξιακή δυναμική των περιφερειών της Ευρώπης που έγινε στα πλαίσια του προγράμματος ESPON- ReRisk (Regions at Risk of Energy Poverty). Ο στόχος του προγράμματος ReRisk, είναι ο καθορισμός των περισσότερο ευάλωτων αναπτυξιακά περιφερειών της Ευρώπης. Για τη διερεύνηση του αναπτυξιακού προφίλ των περιφερειών της Ευρώπης, πραγματοποιείται η ταξινόμηση των περιφερειών της Ευρώπης με βάση μια σειρά από κριτήρια που αφορούν το περιεχόμενο του στόχου του προγράμματος ReRisk. Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τη μεθοδολογία που υιοθετήθηκε στο πρόγραμμα ReRisk για την ταξινόμηση των περιφερειών της Ευρώπης σε ομάδες με ομοιογενή χαρακτηριστικά έτσι ώστε η έμφαση στα πακέτα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διαμορφώνεται με βάση τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας.

Λέξεις κλειδιά: ταξινόμηση, ΓΣΠ, χωρική ανάλυση, χωρικές ανισότητες, ενεργειακή φτώχεια

1. Εισαγωγή

Ο στόχος του προγράμματος ESPON-ReRisk (Regions at Risk of Energy Poverty) είναι η μελέτη των επιπτώσεων από την αύξηση των τιμών της ενέργειας στις περιφέρειες της Ευρώπης και ο καθορισμός των περιφερειών που έχουν μικρότερες αναπτυξιακές δυνατότητες. Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα RERISK αποβλέπει στον καθορισμό των περιφερειών που η παραγωγική τους βάση και σαν συνέπεια η αναπτυξιακή τους προοπτική εμφανίζεται να απειλείται από την προοπτική της αύξησης των τιμών της ενέργειας. Το ReRisk, υιοθετεί μια μεθοδολογία τριών σταδίων στο πρώτο από τα οποία ταξινομεί τις περιφέρειες της Ευρώπης, μέσα από μια σειρά από κριτήρια που εκφράζουν τους στόχους του, στη συνέχεια δομεί μελλοντικά σενάρια προοπτικής των επί μέρους τύπων περιφερειών και στο τελικό στάδιο μελετά την καταλληλότητα μιας σειράς από πακέτα πολιτικής για την ενίσχυση της κοινωνικοοικονομικής βάσης των περιφερειών αυτών.

Η παρούσα εργασία στοχεύει στην παρουσίαση της μεθοδολογίας ταξινόμησης που υιοθετήθηκε στο πρόγραμμα ReRisk, έτσι ώστε η έμφαση στα πακέτα πολιτικής να διαμορφώνεται με βάση τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας. Η ταξινόμηση αυτή υποδηλώνει τη διαδικασία καθορισμού ομοιογενών ομάδων με βάση κάποιους δείκτες. Σκοπός της ταξινόμησης των περιφερειών της Ευρώπης είναι να καταστεί δυνατή η εξέταση

των χαρακτηριστικών ενός αριθμού ομάδων περιφερειών οι οποίες θα μπορούν να αναγνωστούν και να διαχειριστούν ευκολότερα.

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι προς ταξινόμηση οντότητες στα πλαίσια του προγράμματος ReRisk, οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν στην ταξινόμηση καθώς και οι πηγές τους. Στο δεύτερο μέρος ακολουθεί η μεθοδολογία ταξινόμησης. Παρουσιάζονται τα στάδια που ακολουθήθηκαν στη συγκεκριμένη εφαρμογή, για τον καθορισμό των ομάδων/τύπων που υιοθετούνται. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ταξινόμησης στα πλαίσια του προγράμματος ReRisk, ενώ στο τέταρτο μέρος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που αφορούν τα αποτελέσματα της ταξινόμησης.

2. Δεδομένα

Η ταξινόμηση που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος ReRisk αφορά την τυπολόγηση των 287 Περιφερειών της Ευρώπης. Τα δεδομένα αναφέρονται χωρικά στο επίπεδο διοικητικής διαίρεσης των χωρών της Ευρώπης NUTS II όπως αυτό διαμορφώνεται το 2006. Τα αρχικά δεδομένα περιελάμβαναν δεκάδες μεταβλητές οι οποίες εμπίπτουν στις κατηγορίες: (α) κλιματικά δεδομένα, (β) οικονομική δομή, (γ) ενεργειακή εξάρτηση στον τομέα των μεταφορών, (δ) κοινωνική διάσταση, (ε) ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, (στ) φυσικά χαρακτηριστικά (μέγεθος / επιφάνεια περιφερειών) όπως φαίνεται στην πρώτη στήλη του Πίνακα 1. Οι περισσότερες μεταβλητές αφορούν μετρήσεις δεδομένων το έτος 2005 ενώ τα κλιματικά δεδομένα αφορούν μέσες ετήσιες και μηνιαίες τιμές για την περίοδο 1994 – 2008. Σε κάποιες άλλες μεταβλητές που δε παρουσιάζονται εδώ (όπως η μέση ηλικία αυτοκινήτων) τα δεδομένα μπορεί να αφορούν διαφορετικά έτη για κάθε χώρα. Σε γενικές γραμμές όλα τα δεδομένα αφορούν τα μέσα της δεκαετίας του 2000.

Κύρια πηγή των δεδομένων είναι η Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία (Eurostat 2007, 2009, 2010) και την Ευρωπαϊκή Διεύθυνση Περιφερειακής Ανάπτυξης (DG Regio, 2008). Πηγή των κλιματικών δεδομένων είναι το Κέντρο Κοινών Ερευνών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (JRC - European Commission). Τα δεδομένα που αφορούν την δυνατότητα παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές προέρχονται από τη Μονάδα Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας του Κέντρου Κοινών Ερευνών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (JRC Renewable Energies Unit European Commission) και το Ευρωπαϊκό Κέντρο Ερευνών για την Ατμοσφαιρική και Κλιματική αλλαγή (European Topic Centre on Air and Climate Change - ETC/ACC). Τέλος, υπάρχουν μεταβλητές που προέκυψαν από προηγούμενα έργα ESPON.

3. Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία ταξινόμησης που εφαρμόστηκε στα πλαίσια του προγράμματος ReRisk που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο περιλαμβάνει μια σειρά από διαδοχικά βήματα το διάγραμμα ροής των οποίων παρουσιάζεται στο Σχήμα 1 που ακολουθεί. Η τεχνική ταξινόμησης που ακολουθήθηκε στο τελικό στάδιο είναι η k-means (Hartigan, 1975).

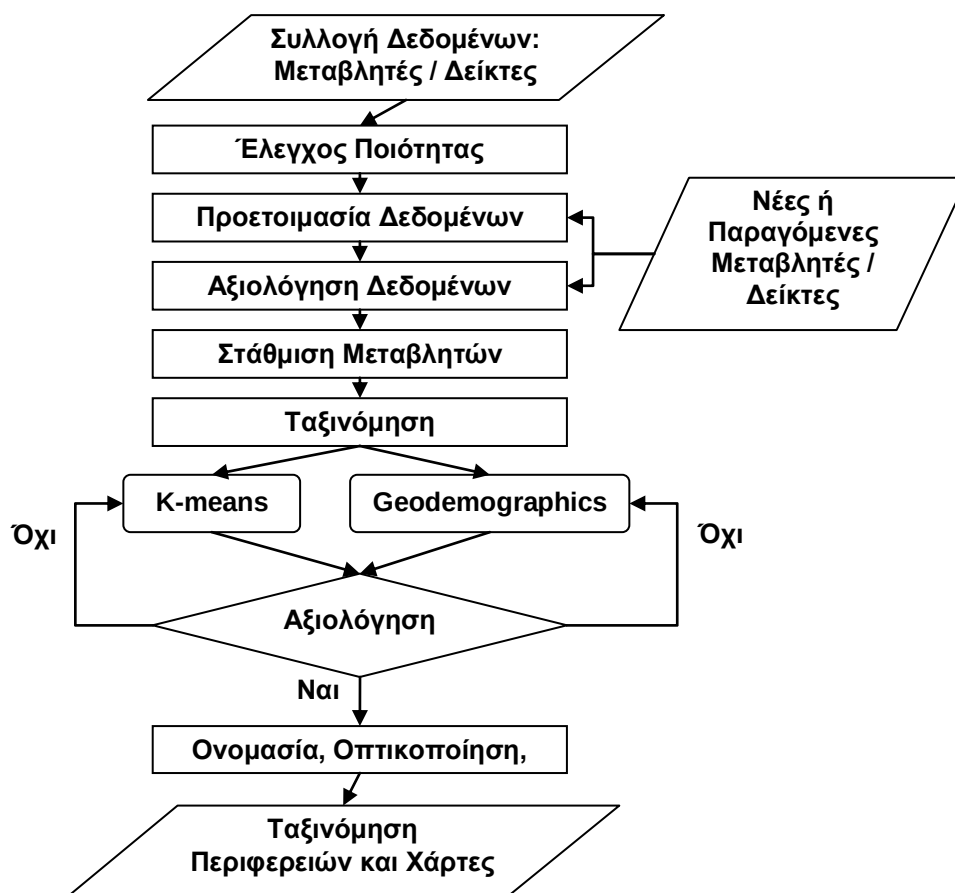
3.1 Επεξεργασία Δεδομένων

Στο αρχικό στάδιο γίνεται η συλλογή δεδομένων και ο έλεγχος της ποιότητάς τους όπως η αδυναμία εξεύρεσης τιμών για κάποιες μεταβλητές, ο λανθασμένος τύπος δεδομένων, τα πιθανά σφάλματα μέτρησης και οι πηγές δεδομένων. Ακολουθώντας, τα δεδομένα προετοιμάζονται για να μπορούν να εισαχθούν σε αλγόριθμο ομαδοποίησης με βάση τις προδιαγραφές για τη μορφή και τον τύπο δεδομένων που απαιτούνται από τον αλγόριθμο αυτό.

3.2 Αξιολόγηση Δεδομένων

Στο δεύτερο στάδιο γίνεται εξερευνητική ανάλυση των δεδομένων με τη βοήθεια της περιγραφικής στατιστικής. Οι διαθέσιμες μεταβλητές εξετάζονται ως προς την καταλληλότητά τους ώστε να συμπεριληφθούν ή όχι στην ταξινόμηση και συγκεκριμένα για: (α) μικρό μέγεθος ή λίγες παρατηρήσεις, (β) ισχυρή συσχέτιση με άλλη μεταβλητή, (γ) ύπαρξη ακραίων τιμών και (δ) πολύ ασύμμετρη κατανομή (much skewed). Αν διαπιστωθεί κάποιο από τα παραπάνω προβλήματα σε κάποια μεταβλητή, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί

είτε με περαιτέρω επεξεργασία των δεδομένων είτε με αποκλεισμό της μεταβλητής (εκτός και αν παρέχει πολύτιμες πληροφορίες).

Σχήμα 1. Διάγραμμα ροής σταδίων μεθοδολογίας ταξινόμησης περιφερειών στο πρόγραμμα ReRisk (Kalogirou, 2009)

3.3 Στάθμιση Μεταβλητών

Σε κάθε περίπτωση ομαδοποίησης είναι αναμενόμενο ότι κάθε μεταβλητή δεν θα έχει την ίδια επιρροή στη διαδικασία της ομαδοποίησης. Με βάση τη θεωρία (όπως Milligan and Cooper, 1988) αλλά και την ουσία του ερευνητικού ερωτήματος που έχει τεθεί για να απαντήσει η ομαδοποίηση, κάποια κριτήρια θα πρέπει να σταθμιστούν με μεγαλύτερα βάρη σε σχέση με κάποια άλλα. Η στάθμιση των μεταβλητών βοηθά επίσης στην αντιμετώπιση προβλημάτων ποιότητας δεδομένων δίδοντας μικρό βάρος σε μεταβλητές χαμηλής ποιότητας.

3.4 Αλγόριθμος Ταξινόμησης

Η φιλοσοφία της ταξινόμησης βασίζεται στο ότι υπάρχουν ομάδες ομοειδών οντοτήτων που μπορεί να μελετηθούν ενιαία, κάνοντας πάντα τις απαραίτητες υποθέσεις. Ανάλογα με το σκοπό της κάθε μελέτης, είναι δυνατόν να εφαρμοστούν πολλές και διαφορετικές μέθοδοι ταξινόμησης. Ο σκοπός της κάθε διαδικασίας ταξινόμησης είναι να δώσει το πλέον κατάλληλο σύνολο ομάδων για τις ανάγκες της συγκεκριμένης μελέτης. Πρωτίστως βέβαια θα πρέπει να καθοριστούν τα κριτήρια που θα ληφθούν υπ' όψιν για την εν λόγω ταξινόμηση και ακολούθως η τοποθέτηση των οντοτήτων σε ομάδες (Johnson, 1976).

Για την εφαρμογή της μεθόδου ταξινόμησης υπάρχουν δύο κύριες κατηγορίες αλγορίθμων:

- Stepwise, top-down methods: στην κατηγορία αυτή ο αλγόριθμος εξετάζει όλους τους πιθανούς συνδυασμούς χωρικών οντοτήτων σε ομάδες και συγκλίνει σε έναν σταθερό αριθμό ομάδων οι οποίες ακολούθως ερμηνεύονται.
- Iterative location – reallocation methods: όπου ο αριθμός των ομάδων έχει οριστεί εκ των προτέρων και ο αλγόριθμος κατανέμει όλες τις χωρικές οντότητες εξασφαλίζοντας ότι η διακύμανση εντός μιας ομάδας ελαχιστοποιείται.

Ο πιο διαδεδομένος αλγόριθμος της δεύτερης κατηγορίας αφορά την τεχνική ταξινόμησης k-means (Hartigan, 1975), ο οποίος και χρησιμοποιήθηκε για την ταξινόμηση των Ευρωπαϊκών περιφερειών του RERISK (Kalogirou, 2009) που παρουσιάζονται σε αυτό το άρθρο.

Ο αλγόριθμος ταξινόμησης k-means προσπαθεί να δημιουργήσει σχετικά ομοιογενείς ομάδες περιφερειών με βάση τα χαρακτηριστικά που περιλαμβάνουν οι επιλεγμένες μεταβλητές που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1. Ο αλγόριθμος προσπαθεί να δημιουργήσει ομάδες που διαφέρουν μεταξύ τους. Από την πληθώρα τεχνικών ταξινόμησης που παρουσιάζονται στη ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία (όπως Καμαριανάκης και Πραστάκος 2001, Καμαριανάκης και Κοντός 2004, Barbakh et al. 2009, Batagelj et al. 2006, Harris et al. 2005) η τεχνική ταξινόμησης k-means επιλέχθηκε επειδή μπορεί με εύκολο, γρήγορο και κατανοητό τρόπο να δημιουργήσει ομάδες περιφερειών που μπορούν να περιγραφούν και να χαρτογραφηθούν (Kalogirou, 2003). Είναι μια αρκετά διαδεδομένη τεχνική που υποστηρίζεται από τα περισσότερα εμπορικά και ανοιχτά λογισμικά στατιστικής και χωρικής ανάλυσης και έχει πολλές εφαρμογές στη σύγχρονη βιβλιογραφία ταξινόμησης (όπως για παράδειγμα Vickers and Rees, 2007) και γεωδημογραφικών συστημάτων (Harris et al., 2005). Περισσότερες λεπτομέρειες για τον αλγόριθμο παρουσιάζονται από τον Hartigan και άλλους (Hartigan, 1975, Hartigan and Wong, 1979, Everitt et al., 2001).

3.5 Οπτικοποίηση των Αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα της τυπολόγησης παρουσιάζονται με γραφήματα (κέντρα των τιμών των μεταβλητών για κάθε ομάδα) και με χαρτογράφηση των ομάδων στις οποίες εντάσσονται οι περιφέρειες με τη χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών.

3.6 Στάδια Ταξινόμησης στο πρόγραμμα ReRisk

Στο πρώτο στάδιο εξετάστηκαν συνολικά είκοσι μεταβλητές. Στο δεύτερο στάδιο η κάθε μεταβλητή εξετάστηκε ως προς τον αριθμό των παρατηρήσεων και την ύπαρξη ακραίων τιμών σε αυτήν. Ακολούθως εξετάστηκαν όλες οι μεταβλητές ως προς το βαθμό συσχέτισής τους και την κατανομή τους (ώστε να αποφευχθεί μια πολύ ασύμμετρη κατανομή). Μετά την αξιολόγηση της καταλληλότητας του συνόλου των διαθέσιμων μεταβλητών και λαμβάνοντας υπόψη τα κριτήρια της ταξινόμησης k-means, επιλέχθηκαν συνολικά εννέα μεταβλητές σε πέντε ομάδες όπως φαίνεται στην πρώτη στήλη του Πίνακα 1. Οι μεταβλητές αυτές θεωρήθηκαν κατάλληλες για την ταξινόμηση των περιφερειών.

Στο τρίτο στάδιο οι τιμές των μεταβλητών κανονικοποιήθηκαν. Υπολογίστηκε το q-score (Milligan and Cooper, 1988) για κάθε τιμή κάθε μεταβλητής. Τα q-scores ακολούθως πολλαπλασιάστηκαν με τα ανάλογα βάρη (δεύτερη στήλη του Πίνακα 1) και προέκυψαν οι τελικές μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν στην ταξινόμηση.

Ο τύπος για τον υπολογισμό του q_i score (το Z_6 που προτείνονται από τους Milligan και Cooper) για την x_i τιμή μιας μεταβλητής X είναι:

$$q_i = \frac{x_i}{\sum_{i=1}^N x_i}$$

Το q-score διασφαλίζει ότι οι μεταβλητές θα έχουν ίση επιρροή στην ομαδοποίηση ανεξάρτητα από την κλίμακα των δεδομένων. Αυτό επιτρέπει την εύκολη χρήση συντελεστών στάθμισης (βαρών) των μεταβλητών.

Η τελική επιλογή των μεταβλητών και η επιλογή των βαρών βασίστηκε τόσο στα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας του συνόλου των μεταβλητών που εκπονήθηκε

από την ερευνητική ομάδα του προγράμματος, καθώς και στη γνώμη των ειδικών επιστημόνων του ενεργειακού τομέα οι οποίοι κλήθηκαν για το λόγο αυτό στο Workshop III του προγράμματος RERISK στο Μπιλμπάο τον Οκτώβριο του 2009 (Kalogirou, 2009). Οι 14 ειδικοί επιστήμονες με γνώσεις στην ενέργεια κλήθηκαν να δώσουν μια τιμή από 1 (λιγότερο κατάλληλη) ως 3 (περισσότερο κατάλληλη) σε κάθε μεταβλητή. Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί παρουσιάζονται οι τελικές μεταβλητές που αξιολογήθηκαν από τους ειδικούς και τα βάρη που προέκυψαν ως μέσος όρος της βαθμολόγησης των ειδικών ως προς την καταλληλότητα κάθε μεταβλητής για την ταξινόμηση των περιφερειών της Ευρώπης με βάση το ερευνητικό ερώτημα του προγράμματος ReRisk.

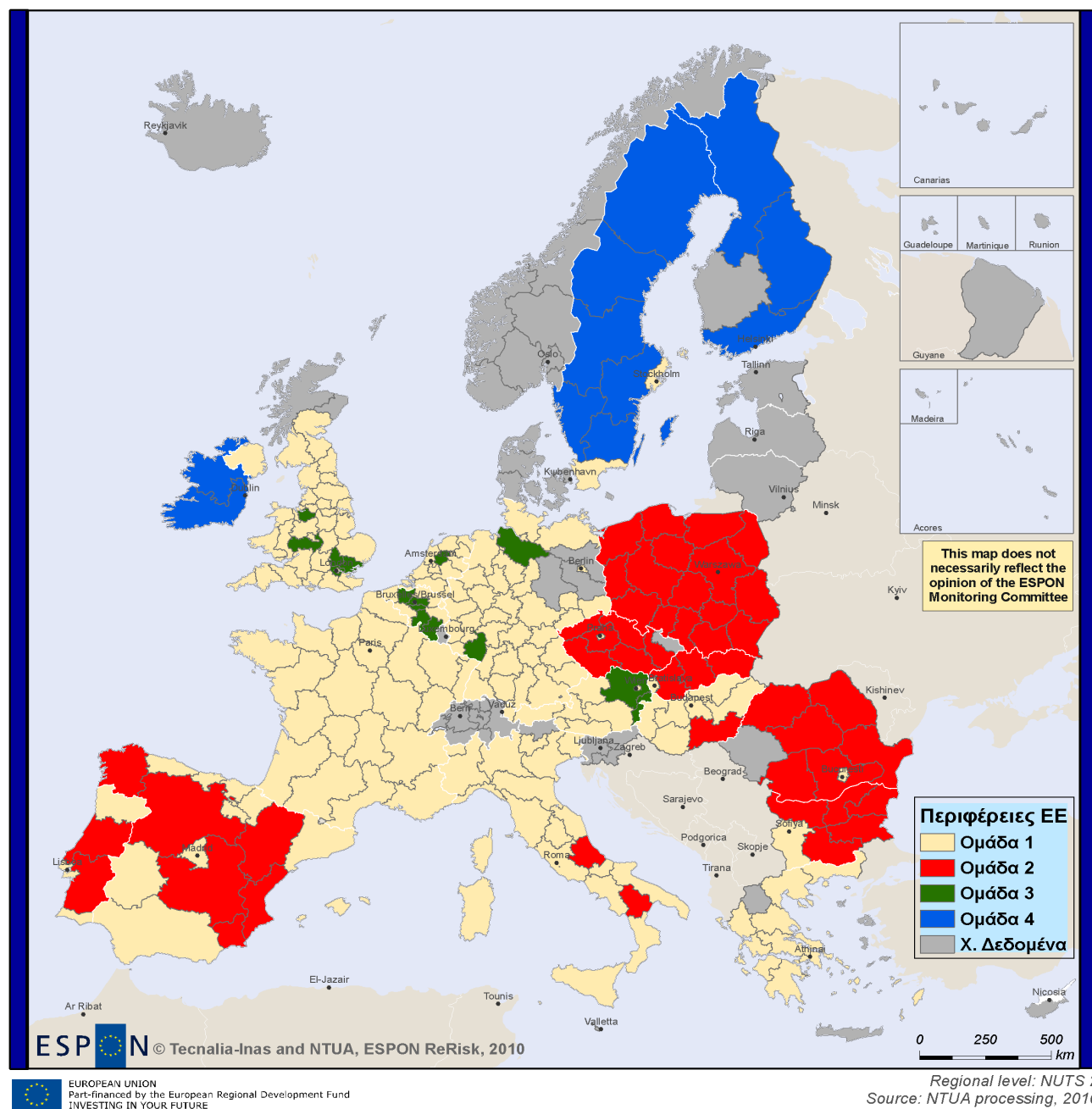
Πίνακας 1. Πίνακας μεταβλητών ταξινόμησης και συντελεστών στάθμισης (βάρη)

Μεταβλητή	Βάρος
Κλιματικά Δεδομένα	
Μέση μέγιστη θερμοκρασία Ιουλίου	1.86
Μέση ελάχιστη θερμοκρασία Ιανουαρίου	2.00
Οικονομική Δομή	
Ποσοστό απασχόλησης σε βιομηχανίες με υψηλό κόστος ενέργειας	5.00
Ενεργειακή εξάρτηση στον τομέα των μεταφορών	
Κόστος καυσίμων μεταφοράς εμπορευμάτων	2.43
Ποσοστό πληθυσμού που μετακινείται σε άλλη περιοχή για λόγους εργασίας	2.21
Κοινωνική Διάσταση	
Δείκτης μακροχρόνιας ανεργίας	2.64
Κατά κεφαλήν διαθέσιμο εισόδημα στα νοικοκυριά	2.36
Δυνητική Παραγωγή Ενέργειας από Α.Π.Ε.	
Αιολικό δυναμικό (Αιολική ενέργεια)	1.86
Δυναμικό φωτοβολταϊκών συστημάτων	2.14

Στο τέταρτο στάδιο, πραγματοποιήθηκε η ταξινόμηση των περιφερειών χρησιμοποιώντας τον αλγόριθμο k-means και επιλέγοντας τέσσερις ομάδες περιφερειών. Από την ταξινόμηση αποκλείστηκαν 50 περιφέρειες στις οποίες έλλειπε μια τιμή σε έστω και μία από τις εννέα μεταβλητές. Στο πέμπτο στάδιο της ταξινόμησης υπολογίστηκαν τα περιγραφικά στατιστικά των μεταβλητών για κάθε ομάδα (Πίνακας 2) και χαρτογραφήθηκαν οι ομάδες με βάση το πρότυπο χαρτών του προγράμματος ESPON (Σχήμα 2).

Πίνακας 2. Περιγραφικά στατιστικά μεταβλητών ταξινόμησης συνολικά και ανά ομάδα

Μεταβλητές	Ομάδα 1	Ομάδα 2	Ομάδα 3	Ομάδα 4	Μέσος
Μέση μέγιστη θερμοκρασία Ιουλίου	31.61	33.70	30.46	26.17	31.70
Μέση ελάχιστη θερμοκρασία Ιανουαρίου	-6.81	-11.80	-6.81	-17.59	-8.30
Ποσοστό απασχόλησης σε βιομηχανίες με υψηλό κόστος ενέργειας	4.22	5.28	3.60	6.14	4.48
Κόστος καυσίμων μεταφοράς εμπορευμάτων	1.91	5.23	1.73	2.37	2.58
Ποσοστό πληθυσμού που μετακινείται σε άλλη περιοχή για λόγους εργασίας	8.48	3.54	48.70	3.67	9.82
Δείκτης μακροχρόνιας ανεργίας	38.19	48.44	36.51	18.75	39.22
Κατά κεφαλήν διαθέσιμο εισόδημα στα νοικοκυριά	14974.32	7144.57	16917.15	12631.45	13435.81
Αιολικό δυναμικό (Αιολική ενέργεια)	90759.83	153859.09	65568.82	843163.27	136600.50
Δυναμικό φωτοβολταϊκών συστημάτων	989.98	1041.70	857.19	833.83	984.58
Αριθμός περιφερειών	164	47	15	11	237

Σχήμα 2. Αποτελέσματα ταξινόμησης των Περιφερειών της Ευρώπης σε τέσσερις ομάδες

4. Αποτελέσματα

Στην ταξινόμηση που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος RERISK και η οποία αφορά στην τυπολόγηση των Περιφερειών της Ευρώπης σε επίπεδο διοικητικής διαίρεσης NUTS II επιλέχθηκαν τέσσερις ομάδες. Τα χωρικά πρότυπα των ομάδων αυτών παρουσιάζονται στο χάρτη του Σχήματος 2. Λόγω των αποτελεσμάτων της ταξινόμησης είναι δύσκολη η ονοματολογία κάθε ομάδας μιας δε ξεχωρίζει κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Η Ομάδα 1 περιλαμβάνει την πλειονότητα των Περιφερειών που συμμετείχαν στην ταξινόμηση. Στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος ReRisk, η Ομάδα 1 διαίρεθηκε σε δύο υποομάδες με επαναταξινόμηση των περιφερειών της ομάδας αυτής χρησιμοποιώντας το ίδια κριτήρια. Η επιλογή αυτή έγινε λόγω του μεγάλου αριθμού περιφερειών που ταξινομήθηκαν στην Ομάδα 1 κάτι όμως που δεν εξηγείται επαρκώς επιστημονικά και γι αυτόν τον λόγο τα σχετικά αποτελέσματα δεν παρουσιάζεται στον παρόν άρθρο.

Τα κύρια χαρακτηριστικά των τεσσάρων αυτών διαφορετικών ομάδων με βάση τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των μεταβλητών της ομαδοποίησης είναι:

- Ομάδα 1: σε αυτή ανήκουν 164 Ευρωπαϊκές περιφέρειες που είναι σχεδόν τα τρία τέταρτα των ομαδοποιημένων περιφερειών. Η ομάδα αυτή αντιπροσωπεύει τη μέση περιφέρεια της Ευρώπης μιας και για την πλειονότητα των μεταβλητών ο μέσος όρος των τιμών για τις περιφέρειες της Ομάδας 1 είναι παραπλήσιος του μέσου όρου των τιμών για όλες της περιφέρειες της Ευρώπης. Παρουσιάζονται μικρές διαφορές στις μεταβλητές που αφορούν στο αιολικό δυναμικό, όπου φαίνονται χαμηλές οι δυνατότητες παραγωγής ενέργειας από τον άνεμο, το εισόδημα που είναι σχετικά υψηλότερο και την ενεργειακή εξάρτηση στον τομέα των μεταφορών η οποία είναι χαμηλότερη.
- Ομάδα 2: η ομάδα αυτή αποτελείται από περιφέρειες αρκετά ευάλωτες σε περίπτωση ενεργειακής κρίσης. Χαρακτηρίζεται από πολύ χαμηλά εισοδήματα και μεγάλη ενεργειακή εξάρτηση στον τομέα των μεταφορών και της θέρμανσης. Τα χαμηλά εισοδήματα σε συνδυασμό με τη υψηλή μακροχρόνια ανεργία συνθέτουν μια ομάδα λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών. Ωστόσο υπάρχουν μεγάλες δυνατότητας ανάπτυξης της πράσινης οικονομίας από την εκμετάλλευση του μεγάλου δυναμικού για παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές που θα μπορούσε να μειώσει και την εξάρτηση των τοπικών οικονομιών από ορυκτά καύσιμα. Οι περιφέρειες της ομάδας αυτής είναι κυρίως στην Ανατολική Ευρώπη, την Ισπανία και Νότια Ιταλία.
- Ομάδα 3: οι περιοχές που εντάσσονται στη συγκεκριμένη ομάδα είναι κυρίως περιφέρειες της κεντρικής Ευρώπης οι οποίες έχουν κατακτήσει ένα σημαντικό επίπεδο ανάπτυξης. Χαρακτηρίζονται από υψηλό εισόδημα, πολύ υψηλό ποσοστό μετακίνησης προς την εργασία, χαμηλότερη ικανότητα παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, χαμηλό ποσοστό απασχόλησης σε βιομηχανίες με υψηλό κόστος ενέργειας και χαμηλό κόστος καυσίμων μεταφοράς. Οι περιοχές αυτές έχουν σχετικά χαμηλή εξάρτηση από ορυκτά καύσιμα και οι κάτοικοί τους έχουν την οικονομική δυνατότητα να αντεπεξέλθουν σε πιθανή αύξηση της τιμής τους.
- Ομάδα 4: περιλαμβάνει μόλις 11 περιφέρειες που βρίσκονται στις Σκανδιναβική χερσόνησο χωρών και την Ιρλανδία. Η διαφορά των περιφερειών αυτών σε σχέση με τη μέση Περιφέρεια της Ευρώπης είναι ότι παρουσιάζουν αρκετά μικρότερες μέσες θερμοκρασίες Ιανουαρίου, πολύ μικρότερη μετακίνηση του πληθυσμού για λόγους εργασίας, μικρότερη δυνητικότητα στην παραγωγή ενέργειας από φωτοβολταϊκά συστήματα και τεράστια εν δυνάμει παραγωγή αιολικής ενέργειας. Η μεγαλύτερη ανάγκη για ενέργεια αφορά τη θέρμανση και ως εκ τούτου ενδέχεται να είναι μεγάλη η εξάρτηση από φυσικό αέριο.

Εξετάζοντας τα χαρακτηριστικά των μεταβλητών των παραπάνω Ομάδων προκύπτει πως η πλέον ευάλωτη ομάδα περιφερειών σε περίπτωση ενεργειακής κρίσης (μεγάλη αύξηση της τιμής των ορυκτών καυσίμων) είναι η Ομάδα 2.

5. Συμπεράσματα

Στο άρθρο αυτό παρουσιάστηκαν η διαδικασία και τα αποτελέσματα της ταξινόμησης των περιφερειών της Ευρώπης σε τέσσερις ομάδες. Η ταξινόμηση αυτή των περιφερειών αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο στη μελέτη των επιπτώσεων από την αύξηση των τιμών της ενέργειας που παράγεται από ορυκτά καύσιμα στην αναπτυξιακή δυναμική των περιφερειών της Ευρώπης. Μπορεί να βοηθήσει τα κέντρα λήψης αποφάσεων να κατανοήσουν την εικόνα των Περιφερειών της Ευρώπης σε θέματα ανάπτυξης και ενεργειακής εξάρτησης ώστε να υποστηριχθεί η χάραξη των κατάλληλων πολιτικών δράσεων για τη θωράκισή τους σε μελλοντικές ενεργειακές κρίσεις.

Η εμπειρία της έρευνας στα πλαίσια του προγράμματος ReRisk έδειξε ότι τα αποτελέσματα της ταξινόμησης είναι ευαίσθητα σε αλλαγές των δεδομένων των μεταβλητών (Kalogirou 2009). Παρατηρείται επίσης ότι υπάρχουν περιφέρειες που είναι πολύ ανόμοιες

μεταξύ τους με βάση συγκεκριμένους δείκτες, όπως η εν δυνάμει παραγωγή της αιολικής ενέργειας (Βόρεια Ευρώπη), οι μετακινήσεις προς την εργασία (Κεντρική Ευρώπη) και η κοινωνική διάσταση (Νότια και Ανατολική Ευρώπη) οι οποίες αλλάζουν ομάδα όταν αλλάζει το σύνολο μεταβλητών σε μια ταξινόμηση. Η ταξινόμηση που παρουσιάζεται είναι μία από τις πολλές περιπτώσεις ταξινόμησης του ReRisk. Η συγκεκριμένη ταξινόμηση επιτρέπει την όσο το δυνατό καλύτερη εκτίμηση του κινδύνου της φτώχειας σε περίπτωση ενεργειακής κρίσης σε επίπεδο περιφερειών της Ευρώπης. Στα πλαίσια της συγκεκριμένης ταξινόμησης, η ομάδα που αναμένεται να παρουσιάσει το μεγαλύτερο κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας είναι η Ομάδα 2.

Ωστόσο, η ταξινόμηση που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο θα πρέπει να θεωρηθεί σαν εργαλείο για την κατανόηση των επιδόσεων και της αναπτυξιακής δυναμικής της κάθε περιοχής βάσει των διαφορετικών κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν και κυρίως αυτών που αφορούν την ενέργεια. Το είδος της έρευνας αυτής αποτελεί μια συνεχή διαδικασία. Μελλοντικές προσπάθειες ταξινόμησης θα πρέπει να συμπεριλάβουν περισσότερους δείκτες και μεγαλύτερη γεωγραφική λεπτομέρεια όπως για παράδειγμα το επίπεδο διοικητικών ορίων NUTS III της Ευρώπης. Η έρευνα αυτή θα μπορούσε να εφαρμοστεί στην Ελλάδα είτε σε επίπεδο νομών είτε σε επίπεδο δήμων Καλλικράτη σε συνέχεια παρόμοιων εργασιών που αφορούν κυρίως το γενικό κοινωνικοοικονομικό προφίλ των νομών και δήμων της Ελλάδας (όπως Καμαριανάκης και Κοντός, 2004).

6. Βιβλιογραφία

1. Καμαριανάκης Γ. και Κοντός Δ., 2004: Ταξινόμηση των δήμων της Ελλάδας σύμφωνα με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά τους όπως προκύπτουν από την Απογραφή του 2001, *Αειχώρος*, 3 (2): 154 – 171.
2. Καμαριανάκης Γ. και Πραστάκος Π., 2001: "Ταξινόμηση των δήμων της Ελλάδας σύμφωνα με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά τους (Απογραφή 1991)", στο Κοτζαμάνης Β. και Β. Παππάς (επ.) *Οι Χωρικές Διαστάσεις των Δημογραφικών Φαινομένων*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 187 – 208.
3. Barbakh W.A, Wu Y. and Fyfe C., 2009: *Non-Standard Parameter Adaptation for Exploratory Data Analysis*. Springer-Verlag, Berlin.
4. Batagelj V., Bock H.-H., Ferligoj A., Žiberna A., 2006: *Data Science and Classification*. Springer-Verlag, Berlin.
5. Beale E.M.L., 1969: *Cluster analysis*. Scientific Control Systems Ltd., London.
6. DG Regio, 2008: *Regions 2020. An Assessment of Future Challenges for EU Regions*, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/regions2020/pdf/regions2020_en.pdf
7. EUROSTAT, 2007: *Energy, Transport and Environment Indicators*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-DK-07-001/EN/KS-DK-07-001-EN.PDF
8. EUROSTAT, 2009: *European Business: Facts and figures*. European Commission. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/european_business/publications/facts_figures
9. EUROSTAT, 2010: *Statistics in Focus 38/2010* http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-038/EN/KS-SF-10-038-EN.PDF
10. Everitt B., 1974: *Cluster Analysis*. Hienemann, London.
11. Everitt B. S., Landau S. and Leese M., 2001: *Cluster Analysis*, 4th edn. Arnold, London.
12. Harris R., Sleight P., Webber R., 2005: *Geodemographics, GIS and Neighbourhood Targeting*. Wiley, London.
13. Hartigan J.A., 1975: *Clustering Algorithms*. Wiley, New York.
14. Hartigan J.A., and Wong, M.A., 1979: A K-means clustering algorithm, *Applied Statistics*, 28, 100 – 108.
15. Johnston R.J., 1976: *Classification in Geography*. Concepts and techniques in modern geography 6. Norwich.

16. Kalogirou S., 2003: The Statistical Analysis and Modelling of Internal Migration Flows Within England And Wales, PhD Thesis. School of Geography, Politics and Sociology, University of Newcastle upon Tyne, UK.
17. Kalogirou S., 2009: Updated Interim Report: Area Typologies – Clustering, ReRisk Regions at Risk of Energy Poverty, Applied Research Project 2013/1/5. Bilbao: ESPON & Innobasque.
18. Milligan G.W., and Cooper M.C., 1988: A Study of Standardization of Variables in Cluster Analysis, *Journal of Classification*, 5, 181 – 204.
19. Vickers D. and Rees P., 2007: Creating the UK National Statistics 2001 output area classification, *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 170 (2), 379 – 403.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΧΩΡΟ

Δρ Ηλίας Γραμματικογιάννης
Τ.Γ.&Π.Σ. Σ.Α.Τ.Μ. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Δρ. Μαρία Γιαουτζή
Καθηγήτρια, Τ.Γ.&Π.Σ. Σ.Α.Τ.Μ. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Περίληψη:

Τα τελευταία χρόνια, η παγκόσμια κοινότητα ανέλαβε σειρά πρωτοβουλιών για την προώθηση της λήψης αποφάσεων με την εμπλοκή ευρύτερων κοινωνικών ομάδων, εισάγοντας παράλληλα την έννοια της αστικής διακυβέρνησης. Η προσέγγιση αυτή αποσκοπεί στην επίτευξη αντιπροσωπευτικής εμπλοκής των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στην εξασφάλιση της μέγιστης δυνατής συναίνεσης στις σχεδιαζόμενες παρεμβάσεις.

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει: α) τα είδη της αστικής διακυβέρνησης, β) το ρόλο των νέων τεχνολογιών στο μετασχηματισμό της αστικής διακυβέρνησης σε ηλεκτρονική διακυβέρνηση (e-governance) και γ) παραδείγματα εφαρμογών της αστικής διακυβέρνησης στον Ευρωπαϊκό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό η εργασία διαρθρώνεται ως ακολούθως:

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η έννοια και τα είδη της αστικής διακυβέρνησης, ενώ το δεύτερο εστιάζει στο ζήτημα της συμμετοχικότητας στην αστική διακυβέρνηση.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται νέες τεχνολογίες, οι οποίες μπορεί εν δυνάμει να προωθήσουν την έννοια της συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης, μετασχηματίζοντάς την σε ηλεκτρονική διακυβέρνηση.

Στη συνέχεια το τέταρτο κεφάλαιο περιλαμβάνει μια γενικευμένη παρουσίαση (state of the art) προσεγγίσεων συμμετοχικής και ηλεκτρονικής αστικής διακυβέρνησης, όπως αυτές έχουν εφαρμοστεί στον Ευρωπαϊκό χώρο.

Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση συμπερασμάτων για τις δυνατότητες της αστικής διακυβέρνησης και του ρόλου της στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή των διαδικασιών λήψης αποφάσεων.

Λέξεις-Κλειδιά Ηλεκτρονική διακυβέρνηση, συμμετοχική αστική διακυβέρνηση.

1. Αστική διακυβέρνηση

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζεται η έννοια της αστικής διακυβέρνησης, όπως επίσης και οι διάφορες μορφές που αυτή μπορεί να πάρει κατά την εφαρμογή της. Αναλύονται επίσης οι διαστάσεις της αστικής διακυβέρνησης και γίνεται μία προσέγγιση των συντελεστών (actors) που δύνανται να μετάσχουν στις διαδικασίες της αστικής διακυβέρνησης.

1.1. Η προσέγγιση της αστικής διακυβέρνησης

Η αστική διακυβέρνηση (urban governance) είναι μια προσέγγιση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, στην οποία σύμφωνα με τον Pieterse (2000, p.12): '[...] σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η φύση, η ποιότητα και ο σκοπός των σχέσεων που αναπτύσσονται στις αστικές περιοχές και συνδέουν διαφορετικές θεσμικές σφαίρες επιρροής, όπως η Πολιτεία, η κοινωνία και ο ιδιωτικός τομέας'.

Στη βάση της προηγούμενης προσέγγισης, κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνιστούν οι έννοιες της φύσης (*nature*), της ποιότητας (*quality*) και του σκοπού (*purpose*) των σχέσεων που αναπτύσσονται στις αστικές περιοχές. Στο πλαίσιο αυτό, τα εν λόγω στοιχεία αναλύονται ως εξής (Pieterse, 2000):

- **Φύση των σχέσεων**

Η φύση των σχέσεων που αναπτύσσονται σε αστικές περιοχές περιγράφει το βάθος και το βαθμό πολυπλοκότητας των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ διαφορετικών θεσμικών σφαιρών επιρροής.

- **Ποιότητα των σχέσεων**

Η ποιότητα είναι ένα στοιχείο που περιγράφει σχέσεις οι οποίες διακρίνονται από χαρακτηριστικά όπως αμοιβαιότητα, εμπιστοσύνη και αξιοπιστία. Τα χαρακτηριστικά αυτά, ενισχύονται σε μια διαδικασία από την εφαρμογή μηχανισμών που διευκολύνουν την ουσιαστική αλληλεπίδραση των εμπλεκόμενων ομάδων.

- **Σκοπός των σχέσεων**

Ο σκοπός των σχέσεων που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της αστικής διακυβέρνησης υποδηλώνει το βαθμό στον οποίο οι σχέσεις διαρκώς εμβαθύνουν μέσα από πνεύμα συνεργασίας προκειμένου να επιτευχθούν κοινοί κοινωνικοί στόχοι. Επιπρόσθετα, εκφράζεται η ισχυρή δέσμευση σε περιοχές ύπαρξης διαφωνιών, να υπάρξει προσπάθεια με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για την επίτευξη στόχων υψηλά στην κλίμακα της ιεραρχίας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η αστική διακυβέρνηση ανάλογα με τον τρόπο και τα μέσα που χρησιμοποιεί κατά την εφαρμογή της διακρίνεται σε διάφορες μορφές. Οι σημαντικότερες μορφές της αστικής διακυβέρνησης είναι η συμμετοχική αστική διακυβέρνηση (*participatory urban governance*) και η ηλεκτρονική διακυβέρνηση (*urban e-governance*). Σε επόμενη ενότητα της παρούσας εργασίας ακολουθεί λεπτομερής αναφορά των χαρακτηριστικών των διαφόρων προσεγγίσεων αστικής διακυβέρνησης.

1.2. Διαστάσεις Αστικής Διακυβέρνησης

Έχοντας οριστεί η έννοια της αστικής διακυβέρνησης, ακολουθεί η παρουσίαση των διαστάσεων της, οι οποίες αφορούν τις διάφορες πτυχές της. Σύμφωνα με τον Boeninger (1991), οι διαστάσεις της αστικής διακυβέρνησης είναι η πολιτική (*political*), η τεχνική (*technical*) και η θεσμική (*institutional*). Συγκεκριμένα οι διαστάσεις της αστικής διακυβέρνησης αφορούν τα ακόλουθα (Boeninger, 1991):

- **Πολιτική διάσταση**

Στο πλαίσιο του σχεδιασμού, ο προσδιορισμός στόχων και η άσκηση πολιτικής εντάσσεται προφανώς στην πολιτική διάσταση της αστικής διακυβέρνησης.

- **Τεχνική διάσταση**

Κατά τη διαδικασία επίλυσης προβλημάτων υπάρχουν περιορισμοί οι οποίοι αφορούν τις φυσικές πηγές, το επίπεδο εκπαίδευσης, την παραγωγικότητα της εργασίας κ.α.. Αυτού του είδους οι περιορισμοί που τίθενται από τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε εξεταζόμενου προβλήματος, προσδιορίζουν την τεχνική διάσταση της αστικής διακυβέρνησης.

- **Θεσμική διάσταση**

Τέλος, η θεσμική διάσταση στην αστική διακυβέρνηση εκφράζει την ικανότητα διεύθετης των προς επίλυση προβλημάτων.

1.3. Βασικές Αρχές Αστικής Διακυβέρνησης

Η επιτυχημένη εφαρμογή των διαδικασιών της αστικής διακυβέρνησης συντελείται στη βάση συγκεκριμένων αρχών. Οι αρχές αυτές είναι η συμμετοχή (*participation*), το κράτος δικαίου (*rule of law*), η διαφάνεια (*transparency*), η ανταπόκριση (*responsiveness*), ο προσανατολισμός στη συναίνεση (*consensus oriented*), η ισότητα και η συμπερίληψη (*equity*)

and inclusiveness), η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα (effectiveness and efficiency) και η υπευθυνότητα (accountability) (UNESCAP, 2011).

Ακολούθως παρουσιάζονται συνοπτικά οι βασικές αρχές (UNESCAP, 2011):

- **Συμμετοχή**

Σημαντικό στοιχείο για την επιτυχή αστική διακυβέρνηση αποτελεί η συμμετοχή των πολιτών χωρίς διακρίσεις στις διαδικασίες σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων. Η πολίτες μπορούν είτε να μετέχουν οι ίδιοι στις διαδικασίες σχεδιασμού, είτε μέσω ανθρώπων και ομάδων που τους εκπροσωπούν.

- **Κράτος δικαίου**

Η σωστή εφαρμογή της αστικής διακυβέρνησης απαιτεί δίκαιο νομοθετικό πλαίσιο το οποίο εφαρμόζεται αμερόληπτα. Επίσης, προϋποθέτει το σεβασμό και την πλήρη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ειδικότερα για τις ομάδες του πληθυσμού που αποτελούν μειονότητες.

- **Διαφάνεια**

Η διαφάνεια χαρακτηρίζει διαδικασίες λήψης αποφάσεων οι οποίες τηρούν τους κανόνες και τους κανονισμούς που έχουν τεθεί. Παράλληλα, η πρόσβαση στην πληροφόρηση σχετικά με το εξεταζόμενο θέμα, είναι ελεύθερη για τους πολίτες που επηρεάζονται από τις αποφάσεις.

- **Ανταπόκριση**

Η ανταπόκριση στο πλαίσιο της αστικής διακυβέρνησης, εκφράζει το βαθμό στον οποίο έχει προσφερθεί στους πολίτες επαρκής χρόνος για τη συμμετοχή τους στη διαδικασία.

- **Προσανατολισμός στη συναίνεση**

Στην κοινωνία είναι αναμενόμενο να υπάρχουν διαφορετικές οπτικές για τα εξεταζόμενα προβλήματα. Απαραίτητο χαρακτηριστικό μιας επιτυχημένης αστικής διακυβέρνησης είναι να υπάρχει σύγκλιση των διαφορετικών απόψεων προκειμένου να επιτευχθεί συναίνεση των εμπλεκόμενων. Στόχος είναι να βρεθεί η βέλτιστη λύση του εξεταζόμενου προβλήματος, όπως επίσης και ο τρόπος με τον οποίο αυτή θα εφαρμοστεί. Κάτι τέτοιο, μπορεί να γίνει εφικτό μέσα από την κατανόηση του ιστορικού, πολιτισμικού και κοινωνικού υποβάθρου της εκάστοτε κοινότητας.

- **Ισότητα και συμπερίληψη**

Όλοι οι πολίτες πρέπει να έχουν την αίσθηση ότι μπορούν να συμβάλλουν στην βελτίωση της ευημερίας της κοινωνίας και της δική τους. Συνεπώς, όλες οι κοινωνικές ομάδες και ειδικότερα οι περισσότεροι ευάλωτες, πρέπει να έχουν ευκαιρίες για τη βελτίωση ή τη διατήρηση της ευημερίας τους.

- **Αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα**

Τα εν λόγω στοιχεία χαρακτηρίζουν αποφάσεις που λαμβάνονται με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες της κοινωνίας με την καλύτερη δυνατή χρήση των διαθέσιμων πηγών. Η έννοια της αποδοτικότητας στο πλαίσιο της αστικής διακυβέρνησης, περιγράφει την βιώσιμη χρήση των φυσικών πηγών και της προστασίας του περιβάλλοντος.

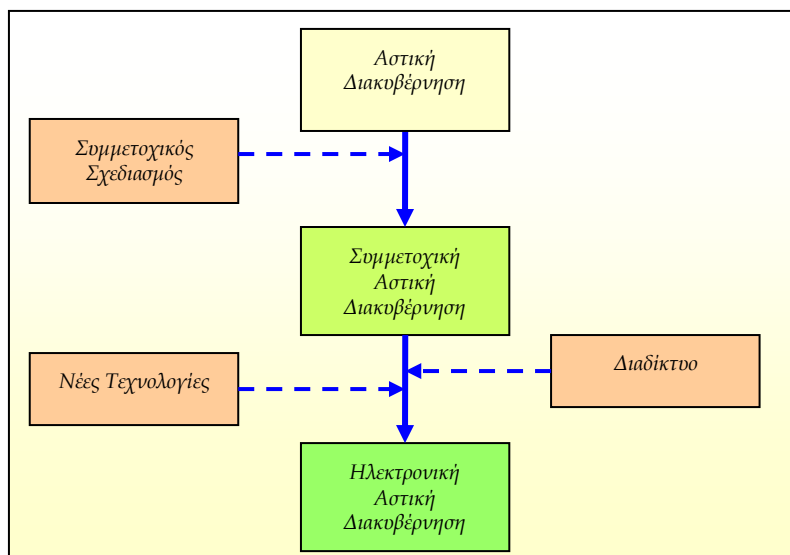
- **Υπευθυνότητα**

Πολύ σημαντικό στοιχείο στην ορθή εφαρμογή της αστικής διακυβέρνησης αποτελεί και η υπευθυνότητα που διακατέχει τα κέντρα άσκησης πολιτικής, τους διάφορους κοινωνικού οργανισμούς και τον ιδιωτικό τομέα, απέναντι στο κοινό.

2. Συμμετοχικότητα στην αστική διακυβέρνηση

Η συμμετοχικότητα ως έννοια διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην αστική διακυβέρνηση καθώς αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της. Στην Εικόνα 1 παρουσιάζεται ο μετασχηματισμός της αστικής διακυβέρνησης σε ηλεκτρονική.

Εικόνα 1: Μετασχηματισμός Αστικής Διακυβέρνησης

Ακολουθώς, περιγράφονται οι έννοιες της συμμετοχικής και της ηλεκτρονικής αστικής διακυβέρνησης.

2.1. Συμμετοχική αστική διακυβέρνηση (participatory urban governance)

Σύμφωνα με τον Pieterse (2000), προέκταση της αστικής διακυβέρνησης αποτελεί η συμμετοχική αστική διακυβέρνηση (participatory urban governance), η οποία είναι μια ολοκληρωμένη διαδικασία λήψης αποφάσεων στην οποία συνδυάζονται η ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική δικαιοσύνη, η οπτική των κέντρων λήψης αποφάσεων και η πολιτισμική ελευθερία.

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά της συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης αυτά προσδιορίζονται ως (Pieterse, 2000):

- Υψηλό επίπεδο εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας μεταξύ των εμπλεκόμενων της αστικής διακυβέρνησης, τα οποία εκφράζονται μέσω ενός ‘πολιτικού συμβολαίου’ που ενσωματώνει πολιτική ισότητα, ανοχή και συμπερίληψη.
- Ουσιαστική λογοδοσία των κέντρων λήψης αποφάσεων η οποία εκφράζεται μέσω της ενεργούς επιρροής και εποπτείας των διαδικασιών από τους πολίτες, της διαφάνειας στη λήψη των αποφάσεων κ.α.
- Εμπλοκή ενεργών πολιτών οι οποίοι δραστηριοποιούνται στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων με συλλογικά ή ατομικά μέσα, ανεξαρτήτου φύλου, εθνικότητας και πλούτου.

2.1.1. Παράγοντες επιτυχούς συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης

Στο σημείο αυτό ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στο γεγονός ότι ένα καλό επίπεδο συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων πολλές φορές δεν αρκεί για την επιτυχή εφαρμογή της συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης. Αυτό διότι στο χώρο σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι κοινωνικές ‘συγκρούσεις’ για τον έλεγχο των πόρων, την επικυριαρχία της μίας ομάδας έναντι της άλλης κ.α.. Συνεπώς, για την επιτυχή αστική διακυβέρνηση ιδιαίτερη

σημασία έχει η αναζήτηση εργαλείων και πολιτικών που αναγνωρίζουν το συσχετισμό δυνάμεων εντός της κοινωνίας και προωθούν περαιτέρω τη συνεργατική δράση. Στο πλαίσιο αυτό, για την ομαλή άσκηση της συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης πρέπει να προωθηθούν έννοιες, όπως το κοινωνικό κεφάλαιο (social capital), η συνέργεια (synergy), η ενεργοποίηση των πολιτών (enablement) και η ενδυνάμωση της φωνής του (empowerment) (Pieterse, 2000).

- **Κοινωνικό κεφάλαιο**

Με την έννοια κοινωνικό κεφάλαιο νοείται το δίκτυο εκείνο των δεσμών μεταξύ διαφορετικών ατόμων και ομάδων οι οποίες δραστηριοποιούνται πέρα από τη σφαίρα της οικονομίας και των αγορών. Στο πλαίσιο διαδικασιών λήψης αποφάσεων αξιοποιείται το κοινωνικό κεφάλαιο και παρέχεται η δυνατότητα στους εμπλεκόμενους να έρθουν πιο κοντά, να επεκτείνουν και να αναπτύξουν νέους δεσμούς μεταξύ τους. Έτσι επιτυγχάνεται αφενός η περαιτέρω σύνδεση ομάδων με όμοιους κοινωνικού δεσμούς (bonding) και αφετέρου η γεφύρωση των αντιθέσεων μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (bridging) (UNDESA, 2008).

- **Συνέργεια**

Η συνέργεια αφορά το γεγονός ότι η εμπλοκή των πολιτών οδηγεί στην ενίσχυση των θεσμών του κράτους και της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης. Παράλληλα η εμπλοκή των πολιτών συμβάλλει με πολύτιμες πληροφορίες τις δημόσιες υπηρεσίες και οδηγεί στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή του δημόσιου σχεδιασμού (Pieterse, 2000).

- **Ενεργοποίηση και ενδυνάμωση των πολιτών**

Στις συνθήκες συνθήκες όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται μεταξύ ενός στενού κύκλου ανθρώπων, όπως πολιτικών, γραφειοκρατών και τεχνοκρατών, οι πολίτες εμφανίζονται ανίσχυροι να επηρεάσουν αποφάσεις που συχνά έχουν συνέπειες στη ζωή τους. Στο πλαίσιο αυτό κρίνεται απαραίτητη η ενεργοποίηση και η ενδυνάμωση της φωνής των πολιτών προκειμένου να καταστεί η εμπλοκή των λιγότερο ισχυρών κοινωνικά ομάδων, περισσότερο ουσιαστική (UNDESA, 2008).

2.2. Ηλεκτρονική αστική διακυβέρνηση (urban electronic governance)

Προέκταση της συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης και κατ' επέκταση της αστικής διακυβέρνησης αποτελεί η ηλεκτρονική αστική διακυβέρνηση. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, η ηλεκτρονική διακυβέρνηση αναφέρεται στη χρήση από τις υπηρεσίες των αρμοδίων αρχών, τεχνολογιών πληροφορικής (διαδίκτυο, δίκτυα ευρείας περιοχής (WAN-Wide Area Networks) κ.α), οι οποίες τεχνολογίες έχουν τη δυνατότητα να μετασχηματίζουν τις σχέσεις μεταξύ, πολιτών, επιχειρήσεων και άλλων υπηρεσιών της δημόσιας διοίκησης (web.worldbank.org).

Στο σημείο αυτό αξίζει να παρουσιαστεί ένας αντιπροσωπευτικός ορισμός της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης όπως παρέχεται από τους Schedler και Scharf (2001, p. 776):

‘Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση είναι μια μορφή οργάνωσης η οποία ολοκληρώνει τις αλληλεπιδράσεις και τις διασυνδέσεις μεταξύ κέντρων λήψης αποφάσεων και πολιτικών, εταιρειών, πελατών και δημοσίων οργανισμών μέσα από την εφαρμογή σύγχρονων τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφορικής’.

Όπως έχει ήδη αρχίζει να διαφαίνεται από τον προσδιορισμό της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, υπάρχουν πάρα πολλά οφέλη που μπορούν να υπάρξουν για τους εμπλεκόμενους από την εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στο πλαίσιο της συμμετοχικής αστικής διακυβέρνησης. Επιγραμματικά παρουσιάζονται ακολούθως μέρος από τα εν λόγω οφέλη (web.worldbank.org):

- καλύτερες υπηρεσίες από τη δημόσια διοίκηση στους πολίτες,
- ενδυνάμωση (empowerment) της φωνής των πολιτών μέσω της πρόσβασης στην πληροφόρηση,

- αποδοτικότερη διαχείριση του έργου που έχει να επιτελέσει η δημόσια διοίκηση,
- μείωση της διαφθοράς και επίτευξη διαφάνειας στις σχέσεις των εμπλεκόμενων (πολιτών-επιχειρήσεων-κέντρων λήψης αποφάσεων),
- μείωση του κόστους των παρεχόμενων υπηρεσιών και αύξηση των εσόδων.

2.2.1. Είδη-Τομείς Ηλεκτρονικής Αστικής Διακυβέρνησης

Η αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτών, επιχειρήσεων και κέντρων λήψης αποφάσεων διαμορφώνει διαφορετικές μορφές ηλεκτρονικής διακυβέρνησης για την προώθηση των σχέσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων. Έτσι, η ηλεκτρονική διακυβέρνηση δύναται να προωθήσει τη σχέση μεταξύ κέντρων λήψης αποφάσεων και πολιτών (Government to Citizens – G2C), κέντρων λήψης αποφάσεων και επιχειρήσεων (Government to Business – G2B) και μεταξύ κέντρων λήψης αποφάσεων (Government to Government – G2G). Η εφαρμογή της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης δημιουργεί σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων περισσότερο φιλικές, συμβατές μεταξύ τους, διάφανες και χαμηλού κόστους (web.worldbank.org).

• Government to Citizens (G2C)

Ο σχεδιασμός της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης στην κατεύθυνση του G2C αποβλέπει στη διευκόλυνση της αλληλεπίδρασης των πολιτών με τη δημόσια διοίκηση, όπου για αρκετούς μελετητές θεωρείται ο πρωταρχικός στόχος της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Συνεπώς, στο πλαίσιο του G2C οι πολίτες δύνανται να φέρουν εις πέρας τις υποχρεώσεις τους που σχετίζονται με το κράτος, όπως π.χ. η καταβολή φόρων, ανανέωση πάσης φύσεως αδειών, η πρόσβαση στην πληροφόρηση για θέματα τοπικού ενδιαφέροντος κ.α.. Απώτερος στόχος, η μείωση του φόρτου εργασίας και η προσφορά οικονομικών και υψηλής ποιότητας υπηρεσιών (Seifert, 2003).

• Government to Business (G2B)

Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση στην κατεύθυνση του G2B αφορά τόσο την πώληση αγαθών της κρατικής διοίκησης που βρίσκονται σε πλεόνασμα, όσο και τη βελτίωση του τρόπου προμηθειών του δημόσιου τομέα. Στη συγκεκριμένη κατηγορία ηλεκτρονικής διακυβέρνησης έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή, γεγονός που οφείλεται στη μεγάλη ανταπόκριση που έχει λάβει από τις επιχειρήσεις. Παράλληλα, παρέχεται η δυνατότητα βελτιωμένων προσφορών κατά την κατάθεση προσφορών για προμήθεια της δημόσιας διοίκησης λόγω του ανταγωνισμού που αναπτύσσεται μεταξύ των επιχειρήσεων (Seifert, 2003).

• Government to Government (G2G)

Όπως αναφέρει ο Seifert (2003), η προσέγγιση G2G αποτελεί πολύ σημαντικό κρίκο της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση σε ομοσπονδιακό επίπεδο (federal), κρατικό (state) ή τοπικό (local), πρέπει πρώτα να ενισχύσει τα εσωτερικά συστήματα λειτουργίας, προτού εφαρμόσει την ηλεκτρονική διακυβέρνηση με επιχειρήσεις (G2B) και πολίτες (G2C). Συγκεκριμένα η προσέγγιση G2G περιλαμβάνει την κοινή πρόσβαση σε πληροφορίες μεταξύ των συντελεστών της κρατικής διοίκησης. Συνεπώς στο πλαίσιο της G2G νοείται η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ της ίδιας υπηρεσίας, αλλά και δια-υπηρεσιακά, σε επίπεδο ομοσπονδιακό, κρατικό και τοπικό.

3. Νέες τεχνολογίες στην αστική διακυβέρνηση

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κατεύθυνση G2C και συγκεκριμένα στην προσέγγιση που αφορά τις πρωτοβουλίες που λαμβάνονται για την προώθηση της συμμετοχής των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Η συμμετοχή αυτή εξασφαλίζεται μέσα από τη χρήση καινοτόμων ηλεκτρονικών υπηρεσιών που επιτρέπουν την κατάργηση των γεωγραφικών και χρονικών περιορισμών των συμμετεχόντων. Ως αποτέλεσμα επιτυγχάνεται η αλληλεπίδραση των πολιτών μεταξύ τους και η ενεργός συμμετοχή τους στη λήψη των αποφάσεων.

3.1. Συνεργατικό λογισμικό (Groupware)

Στη βάση του στόχου για προώθηση της αστικής διακυβέρνησης με τη χρήση νέων τεχνολογιών, παρουσιάζεται ακολούθως η έννοια της Συμμετοχικής Εργασίας με την Υποστήριξη Υπολογιστικών Συστημάτων (Computer-Supported Co-operative Works – CSWS), γνωστή και ως συνεργατικό λογισμικό (groupware) (Laurini, 2001).

3.1.1. Έννοια Συνεργατικού Λογισμικού

Η έννοια του συνεργατικού λογισμικού αναπτύχθηκε διότι παρέστη η ανάγκη οι πολίτες να αλληλεπιδρούν από απόσταση στο πλαίσιο της εργασίας τους, προς διεκπεραίωση των καθηκόντων τους. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην ανάπτυξη υπολογιστικών εργαλείων που ξεπερνούν τις δυσκολίες της απόστασης ή ακόμη και του χρόνου στη συνεργασία των εργαζομένων (Laurini, 2001). 220

Σύμφωνα με τους Ellis et al. (1991, p. 40) η έννοια του συνεργατικού λογισμικού περιλαμβάνει:

‘Υπολογιστικά συστήματα τα οποία προορίζονται για την υποστήριξη ομάδων ανθρώπων οι οποίες εμπλέκονται σε δραστηριότητες με κοινούς στόχους και τους παρέχουν ένα κοινό υπολογιστικό περιβάλλον’.

Παράλληλα ο Μαργαρίτης (2006, p. 5) σημειώνει:

‘Συστήματα αυτού του τύπου μπορεί να είναι είτε γενικού σκοπού, όπως ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, chat, συστήματα τηλεδιάσκεψης, φόρουμ συζητήσεων, wiki κλπ., είτε ειδικά λογισμικά που έχουν κατασκευαστεί για να υποστηρίζουν τη συνεργασία και κάποιες συνεργατικές δραστηριότητες στο χώρο εργασίας ή μάθησης.’.

Τα συστήματα που αποτελούν το συνεργατικό λογισμικό και αναφέρθηκαν προηγουμένως, εξελίσσονται διαρκώς παράλληλα με τη ραγδαία εξέλιξη των νέων τεχνολογιών. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να προστεθούν στο συνεργατικό λογισμικό, προγράμματα που αναπτύσσονται και στρέφονται γύρω από την έννοια της γεω-οπτικοποίησης, όπως επίσης και οι ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης που ενσωματώνουν τη φιλοσοφία των κοινωνικών δικτύων εφαρμόζοντάς την μέσω του διαδικτύου.

3.1.2. Κατηγοριοποίηση Συνεργατικού Λογισμικού

Σύμφωνα με τους Ellis et al. (1991) το συνεργατικό λογισμικό μπορεί να κατηγοριοποιηθεί είτε με κριτήριο το χρόνο είτε έχοντας ως κριτήριο την τοποθεσία των χρηστών. Στη βάση αυτή, παρουσιάζεται στη συνέχεια ο πίνακας κατηγοριοποίησης του συνεργατικού λογισμικού.

Πίνακας 1: Κατηγοριοποίηση Συνεργατικού Λογισμικού

(αλληλεπίδραση)	Ίδια Χρονική Στιγμή	Διαφορετική Χρονική Στιγμή
Ίδια Τοποθεσία	ενώπιος ενωπίω	ασύγχρονη
Διαφορετική Τοποθεσία	συγχρονισμένη διανεμόμενη	ασύγχρονη διανεμόμενη

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 1. μπορεί οι συμμετέχοντες στην κατεύθυνση G2C της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, να αλληλεπιδρούν με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους οι οποίοι καθορίζουν και το είδος της τεχνολογίας που δύναται να χρησιμοποιηθεί. Ακολούθως, παρουσιάζονται ενδεικτικά παραδείγματα νέων τεχνολογιών για κάθε μία από τις προηγούμενες κατηγορίες, με σκοπό να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο ταξινομούνται οι νέες τεχνολογίες στο πλαίσιο κυρίως της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης.

- **Ίδια τοποθεσία και χρονική στιγμή**

Στην εν λόγω περίπτωση οι τεχνολογίες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν πρέπει να εμπλέκουν ταυτόχρονα τους συμμετέχοντες στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, με τη χρήση υπολογιστικών συστημάτων που βρίσκονται στον ίδιο χώρο. Τέτοια υπολογιστικά συστήματα μπορούν να είναι υπολογιστές συνδεδεμένοι σε τοπικό δίκτυο ή και στο διαδίκτυο, που ωστόσο βρίσκονται στον ίδιο χώρο.

- **Ίδια τοποθεσία και διαφορετική χρονική στιγμή**

Μια αντιπροσωπευτική τεχνολογία που έχει αναπτυχθεί είναι κατασκευή των 'kiosk', όπου πρόκειται για συστήματα που τοποθετούνται σε εσωτερικά ή εξωτερικά σημεία και φέρουν ειδικό λογισμικό ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες. Ένα τέτοιο σύστημα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για λόγους πληροφόρησης των πολιτών σχετικά με σημεία ενδιαφέροντος της πόλης. Μια εξίσου σημαντική ιδιότητα είναι το γεγονός ότι μπορεί με κατάλληλη προσαρμογή να χρησιμοποιηθεί ως σημείο συλλογής σχολίων των πολιτών για θέματα σχεδιασμού. Συνεπώς, μέσω του εν λόγω συστήματος, οι πολίτες που εισέρχονται από ένα συγκεκριμένο σημείο διαφορετικές χρονικές στιγμές δύνανται να αλληλεπιδράσουν με τις δημόσιες υπηρεσίες στο πλαίσιο ζητημάτων σχεδιασμού.

- **Ίδια χρονική στιγμή και διαφορετική τοποθεσία**

Αρκετές τεχνολογίες έχουν αναπτυχθεί για να οικοδομήσουν επικοινωνία μεταξύ εμπλεκόμενων οι οποίοι βρίσκονται σε απόσταση, αλλά είναι διατεθειμένοι να αλληλεπιδράσουν την ίδια χρονική στιγμή. Τέτοιες τεχνολογίες είναι κυρίως διαδικτυακές (web) και αφορούν υπηρεσίες τηλεδιάσκεψης (video/audio conferences), υπηρεσίες ανταλλαγής γραπτών μηνυμάτων (chats), πλατφόρμες εξ' αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning platforms) κ.α. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι μπορεί να υπάρξει συνδυασμός των προηγούμενων υπηρεσιών, όπως οι υπηρεσίες ανταλλαγής μηνυμάτων, με νέες τεχνολογίες όπως οι ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης (social networks), η διαδικτυακή τηλεόραση και ραδιόφωνο (web tv/radio). Το γεγονός αυτό οδηγεί στην κατάργηση των χωρικών περιορισμών και στην επίτευξη πολύ σημαντικής προόδου στις διαδικασίες συμμετοχικής λήψης αποφάσεων, στην κατεύθυνση G2C.

- **Διαφορετική τοποθεσία και διαφορετική χρονική στιγμή**

Η αλληλεπίδραση των πολιτών, δύναται να συμβεί σε διαφορετικό χρόνο και από διαφορετικά σημεία. Πρόκειται για την πλέον ευέλικτη κατηγορία συνεργατικού λογισμικού όπου οι εμπλεκόμενοι συνδέονται στην πλατφόρμα επικοινωνίας τη χρονική στιγμή που επιθυμούν, από το σημείο στο οποίο έχουν ευκολότερη πρόσβαση. Τέτοιες τεχνολογίες, που δεν απαιτούν ταυτόχρονη παρουσία των χρηστών, αποτελούν τα blogs ή τα διάφορα web forums που γνωρίζουν θεαματικής αποδοχής από τους πολίτες. Στο ίδιο πλαίσιο μπορούν να ενταχθούν οι ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης, όπως επίσης και τα διαδικτυακά ερωτηματολόγια (web questionnaires), καθώς παρέχουν τη δυνατότητα στους χρήστες να καταθέτουν την άποψή τους, την οποία διαβάζουν οι υπόλοιποι εμπλεκόμενοι σε ύστερο χρόνο.

4. Αστική διακυβέρνηση στον Ευρωπαϊκό χώρο

Η παρούσα ενότητα περιλαμβάνει χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής της συμμετοχικής και ηλεκτρονικής αστικής διακυβέρνησης στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι εν λόγω εφαρμογές αφορούν ζητήματα σχεδιασμού του χώρου, αλλά και άλλες διαστάσεις της κατεύθυνσης governance to citizens (G2C). Στη συνέχεια παρουσιάζεται ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης στα πλαίσια του χωρικού σχεδιασμού, ενώ στη συνέχεια ακολουθούν εφαρμογές της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης στον ευρωπαϊκό χώρο σε ευρύτερα πεδία.

4.1. Μελλοντική ανάπτυξη του Slaithwaite

Το Slaithwaite είναι ένα χωριό στα δυτικά της πόλης Yorkshire, στη Μεγάλη Βρετανία. Η περιοχή αυτή παρουσιάζεται στην Εικόνα 2.

Εικόνα 2: Η περιοχή του Slaithwaite

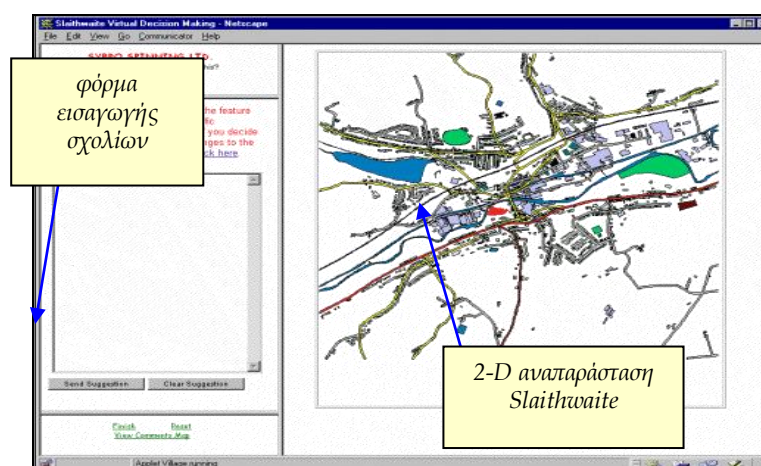
- **Πρόβλημα και σχεδιαζόμενη παρέμβαση στο χώρο**

Στην περιοχή του Slaithwaite επιχειρήθηκε από τις τοπικές αρχές και από ενεργούς πολίτες, να συλλεχθούν οι γνώμες του κοινού σχετικά με τη μελλοντική ανάπτυξη της περιοχής. Στόχος της προσπάθειας αυτής ήταν οι κάτοικοι της περιοχής να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με τον τρόπο που διαβιούν, αλλά και τι επιθυμούν να αλλάξει στο μέλλον, ούτως ώστε οι απόψεις τους να αξιοποιηθούν από τα κέντρα λήψης αποφάσεων (Kingston et al., 1998).

- **Εφαρμογή νέων τεχνολογιών**

Για την επίτευξη των στόχων που είχαν τεθεί, επιστρατεύθηκε η χρήση των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών μέσω του διαδικτύου.

Εικόνα 3: Web based πλατφόρμα 'Virtual Slaithwaite'

Πηγή: www.ccg.leeds.ac.uk/slaithwaite/ppgis.html

Στη συγκεκριμένη περίπτωση το εργαλείο που αναπτύχθηκε, ονομάστηκε εικονικό Slaithwaite (virtual Slaithwaite) και πρόκειται για μία web based πλατφόρμα ενημέρωσης του κοινού και καταγραφής των σχολίων τους. Η πλατφόρμα αυτή παρουσιάζει το χωριό Slaithwaite σε δισδιάστατη μορφή και στη συνέχεια παρέχει τη δυνατότητα στο χρήστη να επιλέγει ένα αντικείμενο (ένα κτήριο, δρόμο κλπ) και να λαμβάνει πληροφορίες για το αντικείμενο αυτό. Παράλληλα, σε μία φόρμα εισαγωγής κειμένου εκφράζει την άποψή του για την οντότητα που επέλεξε, η οποία και αποθηκεύεται για να δοθεί στα κέντρα λήψης αποφάσεων για περαιτέρω επεξεργασία (Laurini, 2001).

- **Αποτελέσματα της διαδικασίας**

Η χρήση της web based πλατφόρμας κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής διαδικασίας, αξιολογήθηκε θετικά. Στο γεγονός αυτό συμβάλλει η δυνατότητα μετάδοσης πληροφοριών από τα κέντρα λήψης αποφάσεων προς τους πολίτες μέσω της χρήσης των web based GIS, αλλά και το αντίστροφο με τα σχόλια των πολιτών. Μάλιστα αυτή η δυνατότητα αμφίδρομης πληροφόρησης, παρέχεται μέσω του διαδικτύου καταρρίπτοντας το εμπόδιο της φυσικής παρουσίας στη διαδικασία. Συνεπώς, η συγκεκριμένη προσέγγιση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης χρησιμοποιεί τεχνολογίες για την εμπλοκή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε διαφορετικό χρόνο και από οποιοδήποτε σημείο.

Τέλος, πρόκληση θεωρείται η αύξηση της συμμετοχής και η εμπλοκή ενός ευρύτερου κοινού στο μέλλον. Παρατηρήθηκε ότι στις ηλικίες των 20 με 30, το ενδιαφέρον για συμμετοχή στη διαδικασία ήταν μικρό και θεωρείται ότι η ανάπτυξη web based εφαρμογών μπορεί να αυξήσει τη συμμετοχή στις ηλικίες αυτές, οι οποίες είναι εξοικειωμένες με τη χρήση των νέων τεχνολογιών (Kingston et al., 1998).

4.2. Πλατφόρμα Ηλεκτρονικής Ψηφοφορίας στη Γενεύη

Μια πολύ ενδιαφέρουσα εφαρμογή ηλεκτρονικής διακυβέρνησης έχει πραγματοποιηθεί στην Γενεύη της Ελβετίας, όπου έχει κατοχυρωθεί συνταγματικά η ηλεκτρονική ψηφοφορία. Πρόκειται για μία καινοτόμο εφαρμογή στην οποία οι πολίτες με τον προσωπικό τους κωδικό ψηφοφορίας μετέχουν στις αποφάσεις με μορφή δημοψηφισμάτων.

Εικόνα 4: Ταυτοποίηση Ψηφοφόρου

www.ge.ch/evoting/english/welcome.asp

Εικόνα 5: Διενέργεια Ψηφοφορίας

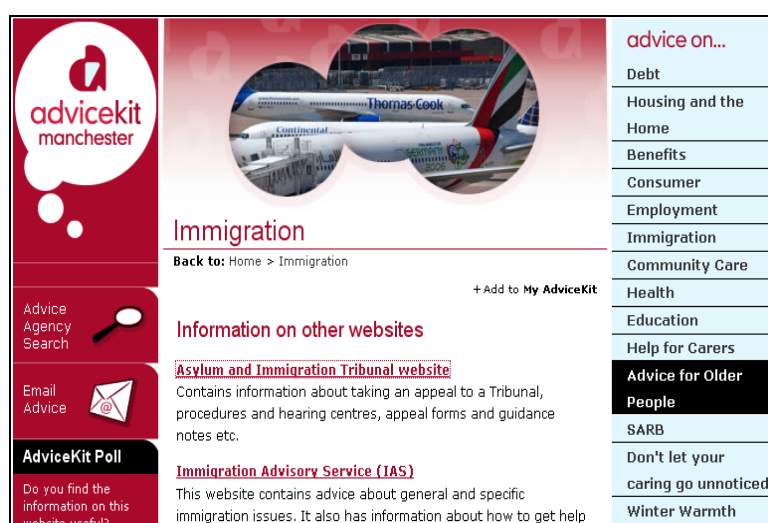
www.ge.ch/evoting/english/welcome.asp

Στις Εικόνες 5 και 6 που προηγήθηκαν παρουσιάστηκε η μορφή της σχετικής ιστοσελίδας, όσον αφορά στην ηλεκτρολόγηση του προσωπικού κωδικού και στην διενέργεια της ψηφοφορίας.

4.3. Κοινωνικές Υπηρεσίες στο Μάντσεστερ

Προκείμενου να αποτυπωθεί η δυνατότητα που έχει η ηλεκτρονική διακυβέρνηση να διεισδύσει σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής, παρουσιάζεται μια εφαρμογή στην οποία η δημόσια διοίκηση του Μάντσεστερ προσφέρει ουσιαστικές κοινωνικές υπηρεσίες στους κατοίκους της πόλης. Σε ένα ευρύ φάσμα των εκφάνσεων της κοινωνικής ζωής, όπως η υγεία, η παιδεία, η εργασία, η μετανάστευση κ.α., οι πολίτες μπορούν να ενημερώνονται από εξειδικευμένο προσωπικό.

Εικόνα 6: Εφαρμογή παροχής κοινωνικών υπηρεσιών στο Μαντζεστερ

<http://www.advicekit.info/advicekit/Immigration/Default.aspx>

5. Συμπεράσματα και ερευνητικές προοπτικές

Η αστική διακυβέρνηση αποτελεί μια διαδικασία η οποία προωθείται με ταχύτατους ρυθμούς στη σύγχρονη εποχή. Μάλιστα, το γεγονός αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη καταλυτική δράση που προσέφερε στην αστική διακυβέρνηση η ενσωμάτωση του θεωρητικού πλαισίου που παρέχει ο συμμετοχικός σχεδιασμός (participatory urban governance), αλλά και η χρήση νέων τεχνολογιών που γνωρίζουν θεαματικής εξέλιξης σήμερα (urban electronic governance).

Η συμμετοχική και ηλεκτρονική αστική διακυβέρνηση έχει τη δυνατότητα να εφαρμοστεί σε ένα ευρύ πεδίο κοινωνικών δραστηριοτήτων, προωθώντας σε μεγάλο βαθμό αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες. Η τάση αυτή αναμένεται να συνεχιστεί ακόμη περισσότερο στο μέλλον, γεγονός που απορρέει από τη σύνδεση της αστικής διακυβέρνησης με τη χρήση νέων τεχνολογιών που διαρκώς εξελίσσονται.

Είναι φανερό, η αστική διακυβέρνηση έχει συμβάλει σε πολύ μεγάλο βαθμό στη βελτίωση της ποιότητας της δημοκρατίας στον Ευρωπαϊκό χώρο. Ωστόσο, ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στη βελτίωση του τρόπου χρήσης των νέων τεχνολογιών. Αυτό διότι, σε περίπτωση που δεν ληφθεί υπ' όψιν η φιλικότητα των νέων τεχνολογιών στο πλαίσιο της αστικής διακυβέρνησης, υπάρχει σοβαρός κίνδυνος να δημιουργηθούν κοινωνικοί αποκλεισμοί και η αστική διακυβέρνηση να μην επιτύχει τους αντικειμενικούς της στόχους. Οι αποκλεισμοί αυτοί θα πλήξουν ομάδες που είτε δεν έχουν πρόσβαση, είτε συναντούν δυσκολίες στην εξοικείωση τους με την τεχνολογία.

6. Βιβλιογραφία

6.1 Ξενόγλωσση

1. Boeninger, E. (1991), «Governance and development», In *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics*, World Bank, Washington, DC.
www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1999/10/07/000178830_98101911514471/Rendered/PDF/multi_page.pdf
2. Ellis, A., J. Gibbs and L. Rein (1991), «Groupware: Some Issues and Experiences, *Communications of the ACM*», vol. 34, 1 (January 1991) table of Pages: 39 – 58.
<http://delivery.acm.org/10.1145/100000/99987/p39-ellis.pdf?key1=99987&key2=0658522921&coll=DL&dl=ACM&CFID=2051921&CFTOKEN=32298426>
3. Kingston, R., S. Carver, A. Evans and I. Turton (1998), «Virtual Decision Making in Spatial Planning: Web based Geographical Information System for Public Participation in Environmental Decision Making», *Proceedings of the Workshop of the International Association for Public Participation, SPICE '98*, Tempe Arizona, October 3-7.
<http://www.geog.leeds.ac.uk/papers/99-9/> (επεργό 11/2010)
4. Laurini, R. (2001), «*Information Systems for Urban Planning. A Hypermedia Co-Operative Approach*», Published by Taylor & Francis, London and New York.
5. Seifert, J. (2003), «A Primer on E-Government: Sectors, Stages, Opportunities, and Challenges of Online Governance», CRS Report RL31057.
<http://www.fas.org/sgp/crs/RL31057.pdf>
6. Schedler, K. and Scharf, M.C., «Exploring the Interrelations Between Electronic Government And The New Public Management», *Towards the E-Society. E-Commerce, E-Business, and E-Government*. Boston: Kluwer, 2001, 775 – 788.
7. UN Department of Economic and Social Affairs (DESA), (2008), «*Participatory Governance and the Millennium Development Goals (MDGs)*», United Nations: New York.
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan028359.pdf>
8. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP), 2011, Official Web Site
www.unescap.org/pdd/prs/ProjectActivities/Ongoing/gg/governance.asp
9. World Bank's e-Government website
<http://go.worldbank.org/M1JHE0Z280>

6.2 Ελληνόγλωσση

1. Μαργαρίτης, Μ. (2006), «Ανάλυση και Υποστήριξη της Συνεργασίας Μικρών Ομάδων με Χρήση Διαγραμματικών Αναπαραστάσεων», *Διδακτορική Διατριβή*, Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Τεχνολογίας Υπολογιστών.
http://nemertes.lis.upatras.gr/dspace/bitstream/123456789/1343/1/Nimertis_Margaritis%28el%29.pdf

Η ΝΕΑ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ - ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΩΝ ΕΥΡΕΣΙΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Λεάνδρος Κ. Λεφάκης

Τμήμα Περιφερειακής και Οικονομικής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Στερεάς Ελλάδος

Περίληψη:

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εγκαινιάζοντας τη στρατηγική «Ευρώπη 2020» με στόχο την προετοιμασία της οικονομίας της ΕΕ για την επόμενη δεκαετία, κατέστησε την προσπάθεια ανάπτυξης επί της καινοτόμου δράσεως ως βασική προτεραιότητα σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο και προέταξε τη σύμπραξη των ενδιαφερομένων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η νέα στρατηγική αναμένεται να αντικαταστήσει την στρατηγική της Λισσαβώνας, η οποία υποκίνησε οικονομικές μεταρρυθμίσεις στα κράτη-μέλη και επέφερε αύξηση στην απασχόληση. Κατ' αρχήν, η περιφερειακή διάσταση της νέας στρατηγικής μπορεί να συνδεθεί άμεσα με την πολιτική της έρευνας και της ανάπτυξης, καθώς και αυτή την καινοτόμου δράσης, ιδίως σε τεχνολογίες αιχμής, με ταυτόχρονη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ επιστημονικής γνώσης και αγοράς, ούτως ώστε η καινοτομία να μετατρέπεται σε κάθε μορφής ανταγωνιστικό προϊόν. Ιδιαίτερα, το από πολλά έτη συζητούμενο κοινοτικό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας θα επέτρεπε στις επιχειρήσεις να εξοικονομήσουν σημαντικά ποσά ετησίως, ενώ η ενιαία νομική του ισχύ σε όλη την ΕΕ θα συνέβαλε σημαντικά στη μείωση του κόστους απόκτησης δικαιωμάτων διανοητικής (βιομηχανικής) ιδιοκτησίας. Γενικώς, τα δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας ως κομμάτι των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας έχουν σημαντικές κοινωνικές και τεχνολογικές πτυχές, οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν στη διαμόρφωση συνεπούς περιφερειακής πολιτικής. Για τον λόγο αυτόν, οι νομοθετικές ρυθμίσεις οφείλουν να συνεχίσουν την επιδιωκόμενη εναρμόνιση, προκειμένου να εξασφαλίσουν στους ενδιαφερόμενους ενιαίους κανόνες προστασίας. Όσον δε αφορά τους τομείς εκείνους όπου η έλλειψη νομικής ασφάλειας δημιουργεί κινδύνους αποτροπής της εκμετάλλευσης (σήματα, ευρεσιτεχνίες) δημιουργούνται ανάγκες προσαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας στα νέα δεδομένα που θέτει η τεχνολογική εξέλιξη και η κοινωνία της πληροφορίας.

Λέξεις κλειδιά: διανοητική και βιομηχανική ιδιοκτησία, καινοτομία, ανταγωνιστικότητα, έρευνα και ανάπτυξη, ευρεσιτεχνία, τεχνολογία

1.Οριοθέτηση του ζητήματος

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εγκαινιάζοντας τη στρατηγική «Ευρώπη 2020» με στόχο την προετοιμασία της οικονομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επόμενη δεκαετία (εφ' εξής «νέα στρατηγική»), κατέστησε την προσπάθεια ανάπτυξης επί κάθε καινοτόμου δράσης ως βασική προτεραιότητα σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο και προέταξε τη σύμπραξη όλων των ενδιαφερομένων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η νέα στρατηγική αναμένεται να αντικαταστήσει την Στρατηγική της Λισσαβώνας, η οποία -παρά την κατά πολλούς αποτυχία της- είναι γεγονός ότι υποκίνησε οικονομικές μεταρρυθμίσεις στα κράτη - μέλη και επέφερε αύξηση στην απασχόληση. Σύμφωνα με τη Στρατηγική της Λισσαβώνας «...η έρευνα, η καινοτομία και η εκπαίδευση που αποκαλούνται το τρίγωνο της γνώσης, ανάγονται σε κύριους παράγοντες μεγέθυνσης της ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας...» [1]. Επίσης, με τις ορισθείσες «δράσεις ψηλής προστιθέμενης Ευρωπαϊκής αξίας», οι οποίες συγκρότησαν την Κοινοτική Πολιτική Έρευνας και Καινοτομίας, επιδιώχθηκε –μεταξύ

άλλων- η χρηματοδοτική αύξηση της έρευνας διά της μεγέθυνσης του επιπέδου δημόσιας χρηματοδότησης για ερευνητικούς σκοπούς και την υλοποίηση του στόχου επένδυσης (3% του ΑΕΠ) στην έρευνα και την καινοτομία έως το 2010, σε συνδυασμό με τη χρηματοδοτική ενίσχυση της έρευνας μέσω των Προγραμμάτων Πλαισίων και των ταμείων Περιφερειακής πολιτικής [2].

Σήμερα, μπορεί να λεχθεί ότι η περιφερειακή διάσταση της «νέας στρατηγικής» συνδέεται άμεσα με την πολιτική της έρευνας και της ανάπτυξης, καθώς και της καινοτομίας δράσης, ιδίως σε τεχνολογίες αιχμής. Σκοπός και ζητούμενο κάθε δράσης είναι γεφύρωση του κενού μεταξύ επιστημονικής γνώσης και αγοράς, ούτως ώστε η καινοτομία να μετατρέπεται στο επιζητούμενο κάθε φορά ανταγωνιστικό προϊόν. Όμως, ουσιώδη ρόλο στη «νέα στρατηγική» έχει η εξασφάλιση μιας συμπαγούς πορείας προόδου όλων των κρατών – μελών, η οποία θα στηρίζεται στην προώθηση της έρευνας και της καινοτομίας σε πανευρωπαϊκή κλίμακα, στη δημιουργία περιφερειακών δικτύων ενημέρωσης και υποστήριξης, στη θέσπιση ενός λειτουργικού και οικονομικά προσιτού νομοθετικού πλαισίου διανοητικής και δη βιομηχανικής ιδιοκτησίας (ιδίως όπως θα δούμε διά ενός κοινοτικού διπλώματος ευρεσιτεχνίας) και στην εγκαθίδρυση μιας κοινής ευρωπαϊκής αγοράς της έρευνας, της καινοτομίας δράσης και των συνεργαζόμενων επιστημών και ερευνητικών ιδρυμάτων [3] που σκοπό θα έχει την καλύτερη εκμετάλλευση των παραγόμενων ερευνητικών προϊόντων.

Α. Ο «κομβικός» ρόλος της βιομηχανικής ιδιοκτησίας στην ανάπτυξη της έρευνας και της καινοτομίας

1. Βιομηχανική ιδιοκτησία – Οι αδυναμίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Η προστασία της διανοητικής και εν προκειμένω της βιομηχανικής ιδιοκτησίας στην οποία εστιάζεται η παρούσα εργασία, καθώς και η επιζητούμενη ενιαία αγορά ήταν και παραμένει ατελής στην Ευρώπη. Στον τομέα των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, επί παραδείγματι, η Ευρώπη δεν έχει κατορθώσει να δημιουργήσει ένα ενιαίο και προσιτό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες των νομοθετών και τις εκκλήσεις αρχηγών ηγετών και κυβερνήσεων. Οι παράλληλες προσπάθειες που ανελήφθησαν σε πολιτικό επίπεδο με στόχο τη βελτίωση του ισχύοντος συστήματος, δηλαδή του ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Γραφείου Ευρεσιτεχνιών, έχουν σημαντικά καθυστερήσει. Έτσι, η κατακερματισμένη ενιαία αγορά για τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας έχει σοβαρές συνέπειες για την ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης, σε σχέση με τις προκλήσεις που προέρχονται από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ), την Ιαπωνία και τις αναδύμενες οικονομικές δυνάμεις, όπως η Κίνα. Πράγματι, η ΕΕ υστερεί έναντι των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας από πλευράς δραστηριότητας σε διπλώματα ευρεσιτεχνίας. Ακόμη και στο Ευρωπαϊκό Γραφείο, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία κατοχυρώνουν περισσότερα διπλώματα ευρεσιτεχνίας σε σχέση με τα κράτη – μέλη της ΕΕ. Ειδικότερα, όπως φαίνεται από τον Ευρωπαϊκό Πίνακα Αποτελεσμάτων Καινοτομίας μόνον 137 διπλώματα ευρεσιτεχνίας ανά εκατομμύριο πληθυσμού προέρχονται από την ΕΕ, έναντι 143 διπλωμάτων από τις ΗΠΑ και 174 από την Ιαπωνία [4].

Προς τούτο, βασικό στοιχείο της ανανεωμένης στρατηγικής της Λισσαβόνας για την ανάπτυξη και την απασχόληση είναι η βελτίωση του τρόπου με τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζονται τα δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας στην Ευρώπη, καθώς τα δικαιώματα αυτά, συνδέονται με την έρευνα, αλλά και καινοτομία η οποία -με τη σειρά της- συμβάλλει σημαντικά στην ανταγωνιστικότητα. Ειδικά, τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας αποτελούν κινητήρια δύναμη για την προώθηση της καινοτομίας, της ανάπτυξης και της ανταγωνιστικότητας. Σε πρόσφατη μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αξία των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας προέκυψε ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της χρήσης των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας και των καλών επιδόσεων από πλευράς καινοτομίας. Σύμφωνα με την παραδοχή αυτή, χώρες με υψηλές επιδόσεις στον τομέα της καινοτομίας χαρακτηρίζονται γενικώς από υψηλά επίπεδα κατοχύρωσης μέσω διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας και από τη χρήση άλλων δικαιωμάτων, όπως των δικαιωμάτων επί σχεδίων και προτύπων και

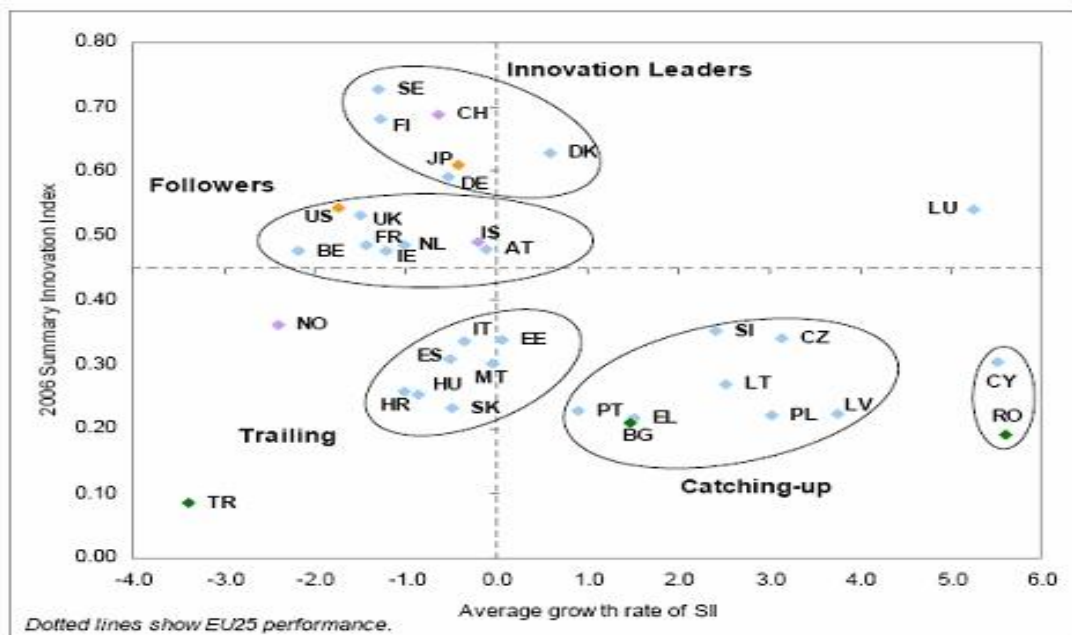
των δικαιωμάτων επί σημάτων. Η συσχέτιση αυτή επιβεβαιώνεται σε τομεακό επίπεδο, με τους τομείς στους οποίους εκδίδονται περισσότερα διπλώματα ευρεσιτεχνίας να τείνουν να είναι περισσότερο καινοτόμοι [5].

2. Έρευνα και η καινοτομία

Στη νομοθεσία της ΕΕ διακρίνονται δύο είδη έρευνας, ήτοι η βασική έρευνα και η βιομηχανική έρευνα. Ως βασική έρευνα μπορούμε να ορίσουμε την πειραματική ή/και θεωρητική έρευνα και εργασία που πρωταρχικό σκοπό έχει την προαγωγή της γνώσης, χωρίς να επιδιώκονται άμεσες πρακτικές εφαρμογές ή χρήσης [6]. Με άλλα λόγια, στη βασική έρευνα στόχος είναι η νέα γνώση, ανεξαρτήτως της δυνατότητας βιομηχανικής ή εμπορικής εφαρμογής. Όσον αφορά δε στη βιομηχανική έρευνα, έννοια ευρύτερη της αντίστοιχης βασικής, αυτή ορίζεται ως η σχεδιασμένη ερευνητική δραστηριότητα που αποσκοπεί στην απόκτηση νέων γνώσεων σχετικά με την ανάπτυξη νέων προϊόντων και διαδικασιών, καθώς και στη βελτίωση ήδη υφισταμένων προϊόντων και υπηρεσιών. Συνεπώς, η βιομηχανική έρευνα εμπεριέχει την έννοια της βιομηχανικής ή εμπορικής εκμετάλλευσης της νέας γνώσης και κατ' επέκτασιν τη διάσταση της διάχυσης αυτής της γνώσης στο κοινωνικό σύνολο, με επακόλουθο την οικονομική αξιοποίηση του αντίστοιχου ερευνητικού αποτελέσματος.

Η διενέργεια καινοτόμου έρευνας δεν είναι κάτι αυτονόητο το οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί από τον οιονδήποτε και υπό οιοσδήποτε συνθήκες, δεδομένου ότι στην παραγωγή καινοτομίας εμπλέκεται μία σειρά παραγόντων, όπως επί παραδείγματι τα ανώτατα και τεχνολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα ερευνητικά κέντρα, οι επιχειρήσεις και οι ανεξάρτητοι ερευνητές. Εν πάση όμως περιπτώσει απαιτούνται ερευνητές υψηλού επιπέδου, αλλά και δημόσιες ή ιδιωτικές επενδύσεις, η προσέλκυση των οποίων θα επιτευχθεί μόνον με το άνοιγμα των αγορών και την εγκαθίδρυση ενός ευνοϊκού κανονιστικού πλαισίου λειτουργίας. Με άλλα λόγια, η επίτευξη της καινοτόμου έρευνας, ως προϋπόθεση της «νέας στρατηγικής» μπορεί να συνδεθεί με τη δημιουργία ενιαίων κανονιστικών προτύπων το οποίο θα συμβάλει στην ενίσχυση του υπάρχοντος πεδίου καινοτομίας.

Βάσει των αποτελεσμάτων του λεγομένου «δείκτη καινοτομίας» και του ρυθμού αύξησής του, οι ευρωπαϊκές χώρες είναι δυνατόν να διαιρεθούν σε τέσσερις ομάδες ή κατηγορίες. Διαπιστώνεται ότι η Ελβετία, η Φινλανδία, η Σουηδία, η Δανία και η Γερμανία συνθέτουν την ομάδα των πρωτοπόρων της καινοτομίας (*innovation leaders*). Η Γαλλία, η Ιρλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, οι Κάτω Χώρες, το Βέλγιο, η Αυστρία και η Ισλανδία είναι όλες χώρες που ακολουθούν (*innovation followers*). Χώρες που συγκλίνουν (*catching up*) είναι η Σλοβενία, η Πορτογαλία, η Τσεχική Δημοκρατία, η Λιθουανία, η Λετονία, η Ελλάδα, η Πολωνία και η Βουλγαρία. Χώρες με υστέρηση (*trailing*) είναι η Εσθονία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Μάλτα, η Ουγγαρία, η Κροατία και η Σλοβακία. Η Κύπρος και η Ρουμανία αποτελούν μια πέμπτη χωριστή κατηγορία ταχώς αναπτυσσόμενων χωρών οι οποίες καλύπτουν το χάσμα. Δεν θεωρείται πραγματική κατηγορία δεδομένου ότι η Κύπρος είναι μία από τις μικρότερες χώρες της ΕΕ και η Ρουμανία αρχίζει από ένα πολύ χαμηλό επίπεδο επιδόσεων καινοτομίας. Το Λουξεμβούργο, η Νορβηγία και η Τουρκία δεν εντάσσονται σε καμία από τις ομάδες αυτές.

Πηγή: Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο Ενίσχυση του συστήματος των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη

Β. Τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας

1. Οριοθέτηση και χρησιμότητα

Το δικαίωμα ευρεσιτεχνίας δημιουργείται με τη χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας. Πρόκειται για δικαίωμα ιδιωτικό, απόλυτο, χρονικά περιορισμένο, το οποίο ως αντικείμενο έχει το άυλο αγαθό της εφεύρεσης [7]. Σύμφωνα με τη λεγόμενη «θεωρία της χρησιμότητας» η οποία λογίζεται παγκοσμίως ως η πιο σημαντική και νομικά άρτια για τη θεωρητική θεμελίωση του δικαίου ευρεσιτεχνίας [8] το Κράτος παρέχει στον εφευρέτη τα απαραίτητα κίνητρα προκειμένου αυτός να πράξει ότι απαιτείται στο πεδίο της έρευνας και της ανάπτυξης, αποσκοπώντας στην επίτευξη της επιδιωκόμενης υπέρβασης της τεχνικής. Σημαντικό δέλεαρ σε κάθε περίπτωση αποτελεί η προσδοκία οικονομικής ανταμοιβής για τα κεφάλαια τα οποία αυτός επένδυσε, αμέσως ή εμμέσως. Άλλως, η οποιαδήποτε ερευνητική δραστηριότητα δεν θα ήταν επαρκώς ελκυστική και η σχετική στάθμη της τεχνικής θα παρέμενε περιορισμένη. Επιπροσθέτως, το σύστημα ευρεσιτεχνίας παροτρύνει τους εφευρέτες, διά των χορηγούμενων κινήτρων, να περιγράψουν και να αποκαλύψουν το προϊόν της εφευρετικής τους δραστηριότητας. Αποτρέπεται, δηλαδή, η μυστικότητα, η οποία δεν προάγει την επιστήμη ιδιαίτερα στα πλαίσια των νέων τεχνολογιών και των εξ αυτών ειδικών αναγκών προστασίας. Έτσι, μετά τη λήξη της περιόδου για την οποία χορηγείται το δίπλωμα στον δικαιούχο, αυτό καθίσταται κτήμα της επιστημονικής κοινότητας προς αρωγή της περαιτέρω ερευνητικής ανάπτυξης και προόδου [9].

Όπως ορθά παρατηρείται, για να είναι πειστική η εφαρμογή της θεωρίας της χρησιμότητας ιδιαίτερα στο επίπεδο του σύγχρονου εφευρετικού πεδίου, η τήρηση τριών προϋποθέσεων πρέπει να διαγνωσθεί. Πρέπει να βεβαιωθεί ότι: α) το σύστημα ευρεσιτεχνίας διεγείρει την εφευρετική και καινοτόμο δραστηριότητα, β) δεν υφίσταται καλύτερος τρόπος προκειμένου να επιτευχθεί η δραστηριότητα αυτή, και γ) η προαγωγή της εφευρετικής και καινοτόμου δραστηριότητας μπορεί να στηριχθεί σε λειτουργικά ερείσματα χρησιμότητας [10]. Να σημειωθεί ότι η κοινωνική αξία μιας εφεύρεσης δεν συνέχεται αποκλειστικά με τη χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας. Ομοίως, όπως είναι αποδεκτό, η ενδεχόμενη χορήγηση σχετικού διπλώματος δεν συνέχεται με την εμπορική επιτυχία. Έτσι και στο πεδίο των οιασδήποτε φύσεως εφευρέσεων, η αξία της προστασίας του δικαίου ευρεσιτεχνίας είναι σημαντική, όχι όμως και *sine qua non* για την πρόοδο της επιστήμης. Αυτό στο οποίο, εν προκειμένω, συμβάλλει η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας είναι η ευθυγράμμιση της ατομικής αξίας της εφεύρεσης και εν γένει της καινοτόμου ιδέας με την κοινωνική αξία της

αποδοχής της και της παρακίνησης περαιτέρω επιστημονικής δραστηριότητας. Η καλύτερη προστασία θα βοηθήσει όχι τόσο στο πεδίο της πρωτογενούς σύλληψης της εφευρετικής ιδέας, αλλά στο πεδίο της εφαρμογής της και στα επόμενα στάδια αυτής (εμπορική προώθηση, έκδοση αδειών εκμετάλλευσης).

2. Η προβληματική

Η προστασία της διανοητικής ιδιοκτησίας εν γένει αποτελεί τη βασική ευρύτερη προϋπόθεση για την καινοτομία διότι τονώνει τις επενδύσεις σε έρευνα και ανάπτυξη και τη μεταφορά των γνώσεων από το εργαστήριο στην αγορά. Η δε χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας συντείνει στην προστασία των άυλων περιουσιακών αγαθών και αποτελεί αποκλειστικό δικαίωμα περιορισμένου χρόνου, το οποίο χορηγείται στον εφευρέτη ως αντάλλαγμα για την δημοσιοποίηση τεχνικών πληροφοριών για την εφεύρεση. Η επιβράβευση αυτή του εφευρέτη διά του σχετικού διπλώματος συμβάλει στη διέγερση της ερευνητικής και καινοτόμου δραστηριότητας και επιτάσσει την ανταγωνιστικότητα αφού παροτρύνει τους εφευρέτες να περιγράψουν και αποκαλύψουν το προϊόν της εφευρετικής τους δραστηριότητας [11].

Παρά ταύτα, σήμερα στην ΕΕ σε πλείστες περιπτώσεις παραβίασης δικαιωμάτων, που σχετίζονται θέματα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, η επίλυση διαφορών είναι εξαιρετικά επαχθής για τα εμπλεκόμενα μέρη. Το πρόβλημα αυτό δεν είναι τόσο σοβαρό για τις μεγάλες επιχειρήσεις όσο για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, για τις οποίες το κόστος επίλυσης διαφορών είναι συνήθως απαγορευτικό. Σημειώνεται ότι ειδικά οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις αντιπροσωπεύουν το 99% του συνόλου των επιχειρήσεων στην ΕΕ και απασχολούν 85 εκατομμύρια εργαζομένους [12]. Το κόστος αυτό ποικίλλει σημαντικά ανάλογα με το είδος των διαδικασιών, την πολυπλοκότητα της υπόθεσης, το τεχνικό πεδίο και τα επίδικα ποσά και περιλαμβάνει τις δικαστικές δαπάνες, τις αμοιβές των δικηγόρων, των αντικλήτων δικηγόρων ή των εμπειρογνομόνων που είναι ειδικευμένοι σε θέματα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, τα έξοδα για τους μάρτυρες, τις τεχνικές έρευνες και το κόστος για τις εφέσεις. Αυτός είναι ο λόγος που η Επιτροπή αναγνώρισε την ανάγκη εξεύρεσης λύσεων οι οποίες θα εστιάζονται σε ειδικά θέματα νομικού χαρακτήρα τα οποία θα πρέπει να αντιμετωπιστούν κατάλληλα. Βεβαίως, η τελική δομή και οι λεπτομερείς διευθετήσεις οποιασδήποτε λύσης οφείλουν να είναι σε πλήρη συμμόρφωση με το κοινοτικό δίκαιο.

Επιπλέον, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι σε πρωτογενές επίπεδο προστασίας, μια εταιρία που παράγει καινοτόμα προϊόντα με εξαγωγικές δυνατότητες αδυνατεί να προστατεύει τις εφευρέσεις της σε όλη την Ευρώπη, παρά μόνον αν προβεί σε πολυδάπανες διαδικασίες κατοχυρώνοντας την εφεύρεση σε κάθε χώρα χωριστά, έστω και αν χρησιμοποιεί τον κεντρικό μηχανισμό του Ευρωπαϊκού Γραφείου Ευρεσιτεχνιών. Το ίδιο ισχύει και για τους ερευνητές των ερευνητικών κέντρων και των ανώτατων και τεχνολογικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Η πρακτική αυτή πλήττει αναγκαστικά την πολιτική των χωρών της περιφερειακής Ευρώπης, αφού δεν μπορούν να συντονίσουν τον ρυθμό τους με τις πλέον ανεπτυγμένες και να ενταχθούν στη σύγχρονη οικονομία της γνώσης, πολιτική που είναι η μόνη διέξοδος για την επιβίωση στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον.

2. Ευρωπαϊκές εξελίξεις σε επίπεδο διπλώματος ευρεσιτεχνίας

α. Το ζήτημα του ενιαίου δικαιοδοτικού οργάνου

Από το 1999, ομάδα εργασίας των κρατών που έχουν υπογράψει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ευρεσιτεχνίας (European Patent Convention) ασχολείται με την εκπόνηση του σχεδίου σχετικά με το λεγόμενο ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας (EPLA) και την πρόταση για τη δημιουργία ενός νέου διεθνούς οργανισμού, το οποίο θα έχει χαρακτήρα δικαστικού σώματος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας (European Patent Judiciary) [13]. Βεβαίως, ορισμένα κράτη - μέλη προέκριναν τη δημιουργία μίας ενοποιημένης δικαστικής διάρθρωσης, η οποία θα ασχολείται με επίλυση διαφορών τόσο για τα ευρωπαϊκά όσο και για τα μελλοντικά κοινοτικά διπλώματα ευρεσιτεχνίας διά της σύστασης ενός ειδικού κοινοτικού δικαιοδοτικού

οργάνου για την επίλυση διαφορών επί ανάλογων θεμάτων, χρησιμοποιώντας τις δικαιοδοτικές ρυθμίσεις που αναφέρονται τη Συνθήκη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της πρότασης αυτής, η δημιουργία μιας τέτοιας δικαιοδοσίας θα καταστήσει δυνατή την τήρηση των αρχών της κοινοτικής έννομης τάξης σε θέματα διαφορών που αφορούν στην εγκυρότητα και την προσβολή ευρωπαϊκών διπλωμάτων. Επ' αυτής της προτάσεως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκρινε ότι θα μπορούσε να προκύψει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση η οποία να συνδυάζει στοιχεία τόσο της δικαιοδοσίας του υπάρχοντος ευρωπαϊκού διπλώματος όσο και μιας κοινοτικής δικαιοδοσίας, όπως είχε αρχικά προταθεί από την Επιτροπή. Για τη δημιουργία, πάντως, ενός κοινοτικού διπλώματος ευρεσιτεχνίας δεν θα πρέπει να τεθεί ζήτημα επικάλυψης με δύο ανταγωνιζόμενες δικαιοδοσίες για την επίλυση διαφορών επί διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη. Η προτεινόμενη αυτή οδός θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία ενός ενιαίου δικαστικού συστήματος το οποίο να διαπνέεται από τις αρχές στις οποίες στηρίζεται η συναίνεση και να αντιμετωπίζει τα σημεία που προβληματίζουν αντίστοιχα τα κράτη μέλη και τους ενδιαφερόμενους παράγοντες

β. Η χορήγηση ευρεσιτεχνιών «υψηλής ποιότητας»

Η Ευρώπη δεν αποτελεί εξαίρεση στην παγκόσμια τάση να αυξάνεται ο αριθμός των αιτήσεων για διπλώματα ευρεσιτεχνίας. Το έτος 2006 ο αριθμός των αιτήσεων για διπλώματα που υποβλήθηκαν στο Ευρωπαϊκό Γραφείο Ευρεσιτεχνίας υπερέβη τις 200.000 (αύξηση κατά 5,6%), μολονότι η Ελλάδα κατέλαβε μια από τις τελευταίες θέσεις με αιτήσεις να καλύπτουν μόλις το 0,05% του συνολικού αριθμού [14]. Είναι αλήθεια ότι οι αιτήσεις συν τω χρόνω γίνονται πιο ογκώδεις, ο δε αριθμός των αξιώσεων και οι σελίδες των αιτήσεων διπλασιάστηκαν κατά την τελευταία εικοσαετία. Έτσι, αναπόφευκτα, η αύξηση του όγκου και η πολυπλοκότητα των αιτήσεων διεθνώς οδηγεί σε αύξηση των καθυστερήσεων εξέτασης των εκκρεμών αιτήσεων, εντείνοντας την αβεβαιότητα στην αγορά και την επιζητούμενη ανταγωνιστικότητα. Επομένως, εύκολα μπορεί να λεχθεί ότι είναι πλέον ζωτικής σημασίας να χορηγούνται διπλώματα ευρεσιτεχνίας *μόνον* όταν υπάρχει πραγματική εφευρετική συνεισφορά. Η χορήγηση δικαιωμάτων ευρεσιτεχνίας χαμηλής ποιότητας έχει αρνητικό αποτέλεσμα, συμβάλλοντας στη δημιουργία οικονομικής και νομικής αβεβαιότητας. Το Ευρωπαϊκό Γραφείο επιχειρεί για τον λόγο αυτό να «ανεβάσει τον πήχη» στο πλαίσιο στρατηγικής που αφορά τον μελλοντικό φόρτο εργασίας του, τα δε περιφερειακά γραφεία διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη θα πρέπει να συνεργασθούν (με αμοιβαία εκμετάλλευση του έργου τους), προκειμένου να διατηρήσουν δικαιώματα υψηλής ποιότητας και να αποφύγουν τη χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε πεδία που δεν είναι επιδεκτικά διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας [15].

Τα ανωτέρω βρίσκουν ιδανική πρακτική εφαρμογή στο πεδίο των διπλωμάτων που αφορούν σε εφευρέσεις με αντικείμενο γενετικό υλικό (όπως εφευρέσεις που αφορούν σε γονίδια, αλληλουχίες γονιδίων ή τμήματα αυτών). Η χορήγηση αυτή εγείρει νομικά και ηθικά ζητήματα και αναδεικνύει τις περίπλοκες σχέσεις του δικαίου με τους τομείς της επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης. Το ζήτημα της κατοχύρωσης γενετικού υλικού συνδέεται, επίσης, με την ένταξη της γενετικής στην ανταγωνιστική αγορά και το οικονομικό δυναμικό των προϊόντων της στους τομείς της έρευνας και της βιομηχανίας. Ειδικότερα, αν και η εν λόγω χορήγηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας σε γενετικό υλικό στηρίχθηκε στις προϋποθέσεις του γενικού δικαίου της ευρεσιτεχνίας (νέο, εφευρετικότητα, βιομηχανική εφαρμογή, περιγραφή της εφεύρεσης) και εμφανίσθηκε χρονικά προτού οι επιστήμονες αποκτήσουν σε βάθος γνώση για τη λειτουργία του, δημιουργήθηκε ένα κενό μεταξύ της νομικής και της τεχνικής γνώσης, γεγονός που οδήγησε όχι μόνο σε σφάλματα κατοχύρωσης, αλλά και στη δημιουργία λανθασμένων εκτιμήσεων για το τι συνιστά αντικείμενο προστασίας με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας και τι όχι.

3. Προϋποθέσεις ανάπτυξης υπό το πρίσμα του συστήματος χορήγησης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας

Η ύπαρξη νομοθεσίας υψηλής εξειδίκευσης αποτελεί αναγκαία -αλλά όχι επαρκή προϋπόθεση- για ένα σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας το οποίο να λειτουργεί σωστά. Παράλληλα, με τη σημασία της ποιότητας και της εξειδίκευσης, απαιτείται να βελτιωθεί η στρατηγική χρησιμοποίηση και η επιβολή των δικαιωμάτων εκ μέρους των επιχειρήσεων. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων προέκυψαν αρκετά ερωτήματα για την αντιμετώπιση των οποίων, εκτός από τις νομοθετικές πρωτοβουλίες, πρέπει να αναληφθούν ή να ενταθούν συντονισμένες μη νομοθετικές δράσεις προκειμένου να σημειωθεί πρόοδος στη στρατηγική της Λισσαβώνας. Πράγματι, σήμερα, πολλές εταιρίες εξακολουθούν να μην αξιοποιούν πλήρως τις υφιστάμενες δυνατότητες προστασίας της βιομηχανικής τους ιδιοκτησίας, γεγονός το οποίο μπορεί να εμποδίσει την περαιτέρω πρόοδο προς μια οικονομία βασισμένη στη γνώση. Οι μικρές και μεσαίες εταιρίες (ΜΜΕ) και τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν γνωρίζουν συχνά πώς να αξιοποιήσουν με τον καλύτερο τρόπο τα δικαιώματά που προκύπτουν από διπλώματα ευρεσιτεχνίας, προκειμένου να προστατεύσουν και να εκμεταλλευθούν τις εφευρέσεις τους. Για το λόγο αυτό, είναι πολύ σημαντικό να ληφθούν μέτρα για τη στήριξη της χρήσης των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, παράλληλα με την προσιτή και αποτελεσματική εφαρμογή τους. Μόνον στην περίπτωση αυτή το σύστημα των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας θα μπορεί να παράσχει τον βαθμό προστασίας που απαιτείται για τη βελτιστοποίηση των επενδύσεων στην καινοτομία.

Μάλιστα, ορισμένα μέτρα στήριξης μελετώνται λεπτομερώς στην ανακοίνωση της Επιτροπής για τη στρατηγική στον τομέα της καινοτομίας [16]. Πάντως, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι κυριαρχεί η άποψη ότι η Ευρώπη υστερεί και πρέπει να βελτιώσει τις επιδόσεις της από πλευράς μεταφοράς γνώσης. Ειδικότερα, πρέπει να βελτιωθεί η μεταφορά γνώσης μεταξύ εταιριών σε διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες και η μεταφορά γνώσης μεταξύ της δημόσιας ερευνητικής βάσης της ΕΕ (π.χ. ανώτατα και τεχνολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα) και της βιομηχανίας [17]. Μάλιστα, η Επιτροπή παρουσίασε ανακοίνωση και συνοδευτικές (προαιρετικές) κατευθυντήριες γραμμές ορθής πρακτικής για τη βελτίωση της μεταφοράς γνώσεων μεταξύ δημόσιων ερευνητικών κέντρων και βιομηχανίας σε ολόκληρη την Ευρώπη [18]. Η σχετική ανακοίνωση επιχειρεί να συμβάλει στην άρση των υφιστάμενων διοικητικών φραγμών και παράσχει καθοδήγηση για το πώς μπορούν να συνδυαστούν η βιομηχανική ιδιοκτησία και η εκμετάλλευση των αποτελεσμάτων έρευνας και τεχνολογίας και των συναφών δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας με τους θεμελιώδεις στόχους των δημόσιων ερευνητικών οργανισμών. Ειδικότερα, προτείνεται αυξημένη διάδραση μεταξύ ερευνητών του δημόσιου τομέα και της βιομηχανίας και καλύτερη ποιότητα υπηρεσιών μεταφοράς γνώσης στην Ευρώπη.

Σε επίπεδο διεθνών συναλλαγών, η επιβολή των δικαιωμάτων από διπλώματα ευρεσιτεχνίας εξακολουθεί να αποτελεί σοβαρό ζήτημα. Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα μελέτης που εκπονήθηκε από τον ΟΟΣΑ δείχνουν ότι η αξία των διεθνών συναλλαγών εμπορευμάτων που αποτελούν αντικείμενο παραποίησης και πειρατείας ανήλθε το 2004 σε 140 δισεκατομμύρια ευρώ [19]. Μολονότι έχουν καταβληθεί σημαντικές προσπάθειες για να καταστούν αυστηρότερα τα διεθνή πρότυπα και να πλησιάσουν εκείνα που ισχύουν στην ΕΕ, η Επιτροπή προτίθεται να εξακολουθήσει να επικεντρώνει τις δράσεις προτεραιότητας στην προστασία των κατόχων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των κατόχων διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, σε χώρες εκτός της ΕΕ.

4. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Με την στρατηγική «Ευρώπη 2020» που θέτει ως στόχο την έξοδο από την κρίση και την προετοιμασία της οικονομίας της ΕΕ για την επόμενη δεκαετία, η Ευρώπη καλείται να αντλήσει διδάγματα από την παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση. Οι οικονομίες των κρατών - μελών είναι πλέον αλληλένδετες κατά τρόπο αναπόδραστο. Κανένα μέλος δεν μπορεί να αντεπεξέλθει αποτελεσματικά στις παγκόσμιες προκλήσεις με μεμονωμένες ενέργειες, αλλά οφείλονται από κοινού προσπάθειες και, για τον λόγο αυτό, η επιτυχής έξοδος από την κρίση εξαρτάται από τον στενό συντονισμό των οικονομικών πολιτικών. Σε αντίθετη περίπτωση, το αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι μια «χαμένη

δεκαετία», που θα χαρακτηρίζεται από σχετικά φθίνουσα πορεία, μονίμως χωλαίνουσα ανάπτυξη και διαρθρωτικά υψηλή ανεργία. Η στρατηγική «Ευρώπη 2020» καθορίζει, επομένως, ένα όραμα για μια κοινωνική οικονομία της αγοράς στην Ευρώπη κατά την επόμενη δεκαετία και βασίζεται σε τρεις συναρθρωμένους και αλληλένδετα ενισχυόμενους τομείς προτεραιότητας με γνώμονα την έξυπνη ανάπτυξη, τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς. Οι τομείς αυτοί θα συμβάλουν στη θεμελίωση της οικονομίας στη γνώση, την έρευνα και την καινοτομία, καθώς και την προώθηση μιας ανταγωνιστικής οικονομίας η οποία θα προάγει μια οικονομία υψηλής απασχόλησης και θα οδηγεί σε κοινωνική και γεωγραφική συνοχή. Με την υιοθέτηση πολιτικής συμφωνίας για το κοινοτικό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ανοίγει ο δρόμος για την εφαρμογή της κοινής αγοράς στη διανοητική και δη τη βιομηχανική ιδιοκτησία. Μια ελληνική εταιρία που παράγει καινοτόμα προϊόντα με εξαγωγικές δυνατότητες θα μπορεί να προστατεύει τις εφευρέσεις της σε όλη σχεδόν την Ευρώπη με το μισό κόστος απ' ό,τι μπορεί να το κάνει σήμερα κατοχυρώνοντας την εφεύρεση σε κάθε χώρα χωριστά, διά του κεντρικού μηχανισμού του Ευρωπαϊκού Γραφείου Ευρεσιτεχνιών. Το ίδιο ισχύει και για τους ερευνητές των ερευνητικών κέντρων και των ανώτατων και τεχνολογικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Η εξέλιξη αυτή εξυπηρετεί ιδιαίτερα την πολιτική της Ελλάδας για ένταξη της χώρας στην σύγχρονη οικονομία της γνώσης, πολιτική που αποτελεί τη βασική διέξοδο για την επιβίωση της χώρας στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον. Εξυπηρετεί επίσης την ΕΕ ως την πλέον ανταγωνιστική περιφέρεια του κόσμου, γιατί την καθιστά ελκυστική στους εγχώριους και παγκόσμιους επενδυτές.

Διά της παρούσης υποστηρίζεται ότι η ύπαρξη ενός βελτιωμένου συστήματος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση προκειμένου η Ευρώπη να αξιοποιήσει τις δυνατότητες καινοτομίας που διαθέτει. Για το σκοπό αυτό, πρέπει να σημειωθεί πρόοδος στον τομέα της μεταρρύθμισης του συστήματος διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη και να προταθούν ενισχυτικά μέτρα για το όλο πλέγμα των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας και δη διά της εισαγωγής ενός κοινοτικού διπλώματος. Επιβάλλεται να αναζωογονηθούν οι συζητήσεις για το κοινοτικό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη, ώστε να ενθαρρυνθούν τα κράτη - μέλη να εργαστούν προς την εξεύρεση συναίνεσης και την πραγματοποίηση ουσιαστικής προόδου στον τομέα αυτό. Εφ' όσον καταστεί πραγματικότητα το κοινοτικό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας και βελτιωθεί παράλληλα το κατακερματισμένο σύστημα επίλυσης διαφορών για τα υφιστάμενα διπλώματα ευρεσιτεχνίας, το σύστημα θα γίνει πολύ πιο προσπελάσιμο και θα επέλθει εξοικονόμηση κόστους για όλους εκείνους οι οποίοι θα επωφελούνται καθ' οιονδήποτε τρόπο. Παράλληλα, με τη θέσπιση μέτρων ενίσχυσης για τη διατήρηση και, εφόσον είναι αναγκαίο, τη βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας του σημερινού συστήματος, μαζί με μέτρα για τη βελτίωση της πρόσβασης των μικρών και μεσαίων εταιριών, το ευρωπαϊκό σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας θα συμβάλει στην τόνωση της καινοτομίας και της ανταγωνιστικότητας στην περιφερειακή Ευρώπη. Προς τούτο, η ΕΕ πρέπει να αναλάβει ενεργό ρόλο μαζί με τους διεθνείς εταίρους της προκειμένου να αυξηθεί η ευαισθητοποίηση στα θέματα δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας και της κατάλληλης και ισόρροπης επιβολής τους. Παρέχοντας δε στα κράτη - μέλη μια βάση συμφωνίας για συγκεκριμένες δράσεις, θα δημιουργηθεί ένα σταθερό πλαίσιο προόδου της μεταρρύθμισης των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε άλλα πεδία, καθιστώντας το όλο πλέγμα δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας ιδιαίτερος σημαντικός για την έξοδο της περιφερειακής Ευρώπης από την κρίση.

Παραπομπές

1. Βλ. σχετ. Έκθεση Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για την καινοτομία σε μία οικονομία της γνώσης, COM (2000) 567 – C5-0740/2000 – 2000/2336, 25.6.2001.
2. *Παναγιωτίδου Ευ.*, Έρευνα – Καινοτομία, Η στρατηγική της Λισαβόνας και η υλοποίησή της στην ΕΕ και στην Ελλάδα – Εταιρίες Spin – off/ Τεχνοβλαστοί, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, 7.
3. Πρβλ. και *Λεφάκη Α.Κ.*, Πανεπιστημιακές εταιρίες τεχνοβλαστοί – Συμβολή στην ανάπτυξη της περιφέρειας, Κείμενα Περιφερειακής Ανάπτυξης, Ελληνική έκδοση, τόμ. 1, αρ. 91.
4. Βλ. MERIT και JRC, Ευρωπαϊκός Πίνακας Αποτελεσμάτων Καινοτομίας 2006, συγκριτική ανάλυση επιδόσεων στον τομέα της καινοτομίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2006, 35.
5. *Gambardellea et al.*, Study on patents: "What are patents actually worth? - The value of patents for today's economy and society", εις http://ec.europa.eu/internal_market/indprop/docs/patent/studies/final_report_lot2_en.pdf
6. Πρβλ. και Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Κοινοτικό πλαίσιο σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις για την έρευνα και την ανάπτυξη και την καινοτομία, 2006/C ΕΕ 323/01, 30.12.2006, σημείο 2.2., Ορισμοί.
7. Λιακόπουλος Θ., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, έκδοση ε', Αθήνα 2000, 190.
8. Στην πραγματικότητα η θεωρία αυτή αποτελεί συνδυασμό: α) της θεωρίας του εφευρετικού κινήτρου, και β) της θεωρίας του κινήτρου για την αποκάλυψη της εφεύρεσης. Βλ. David P.A., Intellectual Property Institutions. Patents, Copyrights and Trade Secrets in Economic Theory and History, σε *Wallerstein M.B., Mogge M.E., Shoen R.A. (eds.)* Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology, National Academy Press, Washington D.C., 1993, 20.
9. Βλ. Merges R.P., Nelson R.R., On the Complex Economics of Patent Scope, [1990] vol. 90 no. 4 Columbia Law Review, 878, *Kitch E.W.*, Patents, σε *Newman P. (ed.)*, The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law, Vol. III, Macmillan, London, 1998, 14, *Eisenberg R.S.*, Patents and the Progress of Science: Exclusive Rights and Experimental Use, [1989] vol. 56 University of Chicago Law Review, 1031 και ιδίως υποσημείωση 58.
10. Βλ. *Svatos M.*, Patents and Morality. A Philosophical Commentary on the Conference «Biotechnology, Patents and Morality», σε *Biotechnology Patents and Morality, Sterckx S. (ed.)*, 2nd edition, Ashgate, Publications, Aldershot, 2000, 349 επ.
11. Βλ. *Λιακόπουλο Θ.*, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, ό.π., 12 επ., καθώς και *Λεφάκη Α.Κ.*, Βιοτεχνολογικές εφευρέσεις, Έννομη προστασία και χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, 40-41.
12. Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Μια στρατηγική για την Ευρώπη στον τομέα των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας, Βρυξέλλες 16.7.2008, COM (2008), 465 τελικό, 12.
13. Βλ. σχετ. <http://www.european-patent-office.org/epo/epl/index.htm>.
14. European Patent Office, Annual Report, 2006, εις <http://www.epo.org/about-us/office/annualreports/2006.htm>
15. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Ενίσχυση του συστήματος των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη, Βρυξέλλες 3.4.2007, COM (2007), 165 τελικό, 7-8.
16. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Ενίσχυση του συστήματος των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη, Βρυξέλλες 3.4.2007, COM (2007), 165 τελικό, 13.
17. Οι δημόσιοι ερευνητικοί οργανισμοί αντιπροσωπεύουν περίπου το ένα τρίτο της συνολικής δραστηριότητας Ε&Α στην Ευρώπη. Πριν από τη διεύρυνση του 2004, το 80% της δημόσιας έρευνας και ανάπτυξης επικεντρωνόταν σε 1500 ερευνητικά πανεπιστήμια σε κράτη μέλη (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001), «Benchmarking Industry-Science Relations – The Role of Framework conditions», Τελική έκθεση, Vienna/Mannheim.
18. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών -

Βελτίωση της μεταφοράς γνώσης μεταξύ ερευνητικών οργανισμών και επιχειρήσεων σε όλη την Ευρώπη: υιοθέτηση της ανοιχτής καινοτομίας, COM (2007)182.

19. Πρβλ. και την Έκθεση του John Dryden, υποδιευθυντή έρευνας, τεχνολογίας και βιομηχανίας του ΟΟΣΑ, στο Τρίτο Διεθνές Συμπόσιο για την καταπολέμηση της παραποίησης και της πειρατείας, Γενεύη, 30 Ιανουαρίου 2007. Τα αρχικά αριθμητικά στοιχεία ανέφεραν ποσό 176 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ.

5.Βιβλιογραφία

1. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Ενίσχυση του συστήματος των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην Ευρώπη, Βρυξέλλες 3.4.2007, COM (2007), 165 τελικό.
2. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών - Βελτίωση της μεταφοράς γνώσης μεταξύ ερευνητικών οργανισμών και επιχειρήσεων σε όλη την Ευρώπη: υιοθέτηση της ανοιχτής καινοτομίας, COM (2007)182.
3. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Μια στρατηγική για την Ευρώπη στον τομέα των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας, Βρυξέλλες 16.7.2008, COM (2008), 465 τελικό.
4. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Έκθεση Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για την καινοτομία σε μία οικονομία της γνώσης, COM (2000) 567 – C5-0740/2000 – 2000/2336, 25.6.2001.
5. Λεφάκης Α.Κ., Πανεπιστημιακές εταιρίες τεχνολογίας – Συμβολή στην ανάπτυξη της περιφέρειας, Κείμενα Περιφερειακής Ανάπτυξης, Ελληνική έκδοση, τόμ. 1, αρ. 1, 91 επ.
6. Λεφάκης Α.Κ., Βιοτεχνολογικές εφευρέσεις, Έννομη προστασία και χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004.
7. Λιακόπουλος Θ., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, έκδοση ε', εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλα, 2000.
8. Παναγιωτίδου Ευ., Έρευνα – Καινοτομία, Η στρατηγική της Λισαβόνας και η υλοποίησή της στην ΕΕ και στην Ελλάδα – Εταιρίες Spin – off/ Τεχνολογικοί, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008.
9. David P.A., Intellectual Property Institutions. Patents, Copyrights and Trade Secrets in Economic Theory and History, σε Wallerstein M.B., Mogge M.E., Shoen R.A. (eds.), Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology, National Academy Press, Washington D.C., 1993, 20.
10. Eisenberg R.S., Patents and the Progress of Science: Exclusive Rights and Experimental Use, [1989] vol. 56 University of Chicago Law Review, 1031.
11. Gambardella et al., Study on patents: "What are patents actually worth? - The value of patents for today's economy and society", εις http://ec.europa.eu/internal_market/indprop/docs/patent/studies/final_report_lot2_en.pdf
12. Kitch E.W., Patents, σε Newman P. (ed.), The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law, Vol. III, Macmillan, London, 1998, 14.
13. Merges R.P., Nelson R.R., On the Complex Economics of Patent Scope, [1990] vol. 90 no. 4 Columbia Law Review, 878.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ: ΜΙΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Δρ. Σπύρος Αναγνώστου
Δρ. Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη:

Στο άρθρο γίνεται μια επισκόπηση των σύγχρονων χαρακτηριστικών και εξελίξεων της κινητικότητας και του κεντρικού ρόλου της στην διαμόρφωση των ευρύτερων αστικών περιοχών. Ειδικότερη αναφορά γίνεται σε δυο μηχανισμούς που έχουν καθοριστικά επηρεάσει τις εξελίξεις στην ημερήσια κινητικότητα, και που είναι, αφ' ενός η αύξηση του ελεύθερου χρόνου και η όσμωση του με τον χρόνο εργασίας, και αφ' ετέρου η διαρκής αύξηση της ταχύτητας των μετακινήσεων. Επίσης, γίνεται μια επισκόπηση των προτύπων των Ημερήσιων Αστικών Συστημάτων, οι εξελίξεις των οποίων, τείνουν να ευνοήσουν το Αποκεντρωμένο Πρότυπο, που συνδέεται με την δημιουργία ευρύτερων αστικών περιοχών με πολυκεντρικά χαρακτηριστικά. Στο τρίτο και τέταρτο μέρος, γίνεται μια πολύ συνοπτική επισκόπηση των σημαντικών εξελίξεων που σημειώνονται στα χαρακτηριστικά της διαμονητικής κινητικότητας και στην σύνδεση τους με τις εξελίξεις της ημερήσιας κινητικότητας. Τέλος, στα συμπεράσματα, γίνεται κυρίως αναφορά στην αδυναμία των παραδοσιακών μοντέλων να περιγράψουν τις σύγχρονες εξελίξεις στους μηχανισμούς και στα χαρακτηριστικά μιας νέας κινητικότητας, όλο και πιο σύνθετης, η οποία διαμορφώνεται σε έναν όλο και μεγαλύτερο βαθμό από τις κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις της μεταβιομηχανικής εποχής.

Λέξεις Κλειδιά: Κινητικότητα, αστικές περιοχές, αστικά συστήματα, μεταβιομηχανική

1.Εισαγωγή

Στο πολυκεντρικό μοντέλο των σύγχρονων αστικών περιοχών κατά μείζονα λόγο, αλλά και στο μονοκεντρικό, σε έναν μικρότερο βαθμό, ισχυρές και αμφίδρομες διασυνδέσεις, ροές και αλληλεξαρτήσεις αναπτύσσονται ανάμεσα στις διάφορες χωρικές υπο-ενότητες οι οποίες συνθέτουν την ευρύτερη αστική περιοχή –που, με βάση την μίξη των αστικών και αγροτικών μορφολογικών χαρακτηριστικών σε αυτήν, περιγράφεται συχνά ως ένα «αστικό/αγροτικό μίγμα» (*urban-rural compound*).

Παρ' ότι, οι διασυνδέσεις πλέον δεν αφορούν αποκλειστικά φυσικές ροές αλλά –σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό- ενσωματώνουν τις ροές στον ηλεκτρονικό χώρο, τον σημαντικότερο ρόλο ανάμεσα στις διαφόρων τύπων διασυνδέσεις και ροές συνεχίζει να κατέχει η κινητικότητα των ανθρώπων. Είναι τέτοιος ο ρόλος της μάλιστα ώστε, θα μπορούσε κανείς να πει ότι –όπως έχει επισημάνει ο François Ascher (1995) αναφερόμενος ειδικότερα στις «μεταπόλεις», δηλαδή τις σύγχρονες μητροπόλεις- η κινητικότητα είναι μια αρχή που βρίσκεται στην καρδιά της διαδικασίας της δημιουργίας των αστικών περιοχών και όχι απλά ένα αποτέλεσμα αυτών.

2. Η ημερήσια κινητικότητα γενικά

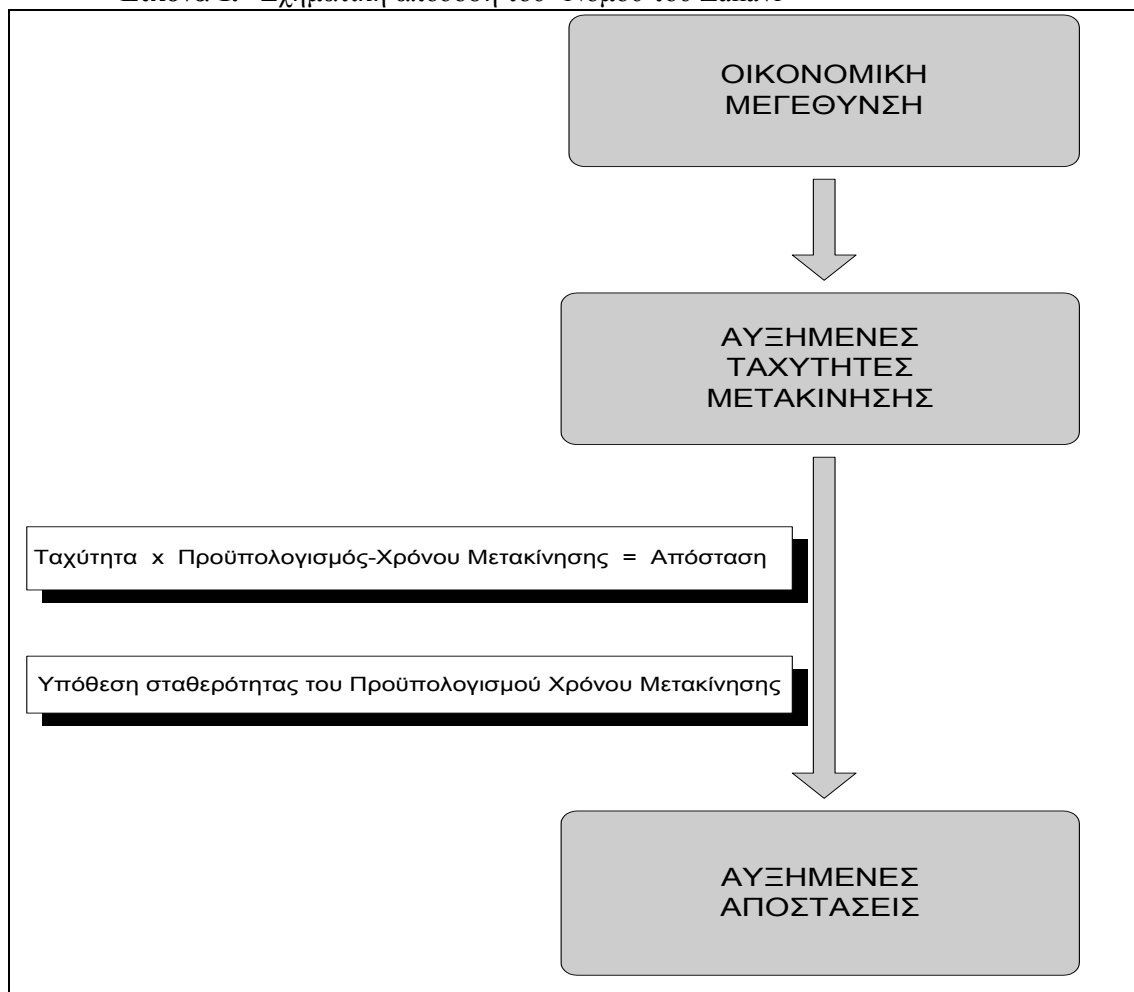
Η ημερήσια κινητικότητα δημιουργεί διασυνδέσεις ανάμεσα στις υπο-ενότητες της αστικής περιοχής, οι οποίες δεν εκφράζονται πλέον μόνο στον δίπολο κατοικία–εργασία, αλλά επεκτείνονται όλο και περισσότερο σε τομείς όπως η σχολική παρακολούθηση, οι εμπορικές δραστηριότητες, οι δραστηριότητες αναψυχής και άθλησης -και σε όλο το φάσμα γενικά της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Κατά τον Ascher πάντα, όλες αυτές οι δραστηριότητες συγκροτούν μια ενότητα που θα μπορούσε να ονομαστεί «μεταπολιτικός τρίτος-χρόνος». Η

εξέλιξη αυτή οφείλεται οπωσδήποτε σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι, κατά τον τελευταίο μισό αιώνα, ο χρόνος εργασίας σημείωσε μεγάλη μείωση σε ολόκληρο τον κόσμο –και ιδιαίτερα στην Ευρώπη, όπου αυτή η μείωση υπολογίζεται στο 45% (Potier, 2007).

Ειδικότερα, οι (αυξημένοι) ελεύθεροι χρόνοι λειτουργούν ως «οργανωτές του χώρου», μέσα από την αύξηση των τυχαίων κινητικότητων, τις οποίες ευνοούν. Και κατά τον Jean Viard (2002) επίσης, η διαλεκτική σχέση κατοικία-εργασία έχει αντικατασταθεί από ένα τρίπτυχο, «οικογενειακή ζωή - δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου - εργασία», δημιουργώντας έτσι μια νέα δυναμική που αποδομεί τις παλιές χωρο-κοινωνικές συνοχές. Αλλά ταυτόχρονα, πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι στην πραγματικότητα «έχει συντελεστεί μία αυξημένη όσμωση ανάμεσα στον χρόνο αναψυχής και στον χρόνο εργασίας, ή ανάμεσα στην ιδιωτική σφαίρα και στην επαγγελματική σφαίρα, ανάμεσα στο καθημερινό και στο μη-καθημερινό». Έτσι, οι χρόνοι και οι σφαίρες της κινητικότητας συγκροτούν πλέον ολότητες που είναι αδύνατον να αναλυθούν ξεχωριστά. Η διαρκής αύξηση της μέσης ταχύτητας των μετακινήσεων διεθνώς, είναι επίσης μια ιδιαίτερα σημαντική εξέλιξη μεταξύ αυτών που αφορούν την αστική κινητικότητα, αφού ο ρόλος της είναι καθοριστικός, όπως έχει αποδειχθεί για την εμβέλεια των ημερησίων μετακινήσεων και επομένως για την διαμόρφωση των συνεχώς διευρυνόμενων ορίων των αστικών περιοχών.

Οι σημαντικότερες και πλέον ολοκληρωμένες εργασίες για την συσχέτιση της ταχύτητας των μετακινήσεων με την μορφολογία –και ειδικότερα με την τάση για χωρική εξάπλωση- των αστικών περιοχών, έχουν γίνει από τον οικονομολόγο της Παγκόσμιας Τράπεζας Yakov Zahavi, ο οποίος στα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχε προτείνει το σχετικό μοντέλο που διέπει την σχέση αυτή και το οποίο ονόμασε «Ενοποιημένο Μηχανισμό των Μετακινήσεων»² (*Unified Mechanism of Transport – UMOT*).

² Στην εργασία του ο Zahavi, προσπάθησε να συνδέσει την επιστημονική με την πρακτική διάσταση του μοντέλου. Έτσι, παράλληλα με την διατύπωση του θεωρητικού μοντέλου, πρότεινε ένα ολοκληρωμένο πρακτικό εργαλείο: Το 'UMOT Process' αξιοποιεί τις αρχές και τις σχέσεις που περιγράφει το θεωρητικό μοντέλο, για να συνδέσει τις παρατηρούμενες παραμέτρους και να καθορίσει τα χαρακτηριστικά της κινητικότητας.

Εικόνα 1. Σχηματική απόδοση του ‘Νόμου του Zahavi’

Πηγή: Zahavi, 1979. Δική μας επεξεργασία

Το μοντέλο του αυτό, είναι βασισμένο πάνω στις αρχές της Μικρο-οικονομίας³ και επιχειρεί να τυποποιήσει τις υπάρχουσες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις τρεις διαστάσεις της μετακίνησης (Zahavi, 1979). Στη βάση του μοντέλου βρίσκεται ο ‘Νόμος του Zahavi’, ο οποίος με τη σειρά του στηρίζεται στην βασική υπόθεση σύμφωνα με την οποία, ο Προϋπολογισμός-Χρόνου Μετακίνησης⁴ (*Travel Time Budget - TTB*) των ανθρώπων είναι σταθερός⁵ (στον χώρο και στον χρόνο). Με την υπόθεση της σταθερότητας του

³ Οι ατομικές επιλογές, επί παραδείγματι, αναπαριστούνται με την βοήθεια του οικονομικού μοντέλου του καταναλωτή.

⁴ Στο μοντέλο του Zahavi, ο μέσος Προϋπολογισμός-Χρόνου Μετακίνησης για μια αστική περιοχή, υπολογίζεται πάνω στη βάση της μέσης ατομικής ημερήσιας διάρκειας μετακίνησης για ολόκληρο τον (ημερήσιο) μετακινούμενο πληθυσμό.

⁵ Δεκαπέντε χρόνια μετά από την εργασία του Zahavi, ο Ιταλός φυσικός Cesare Marchetti (1994), μέσα από μια ανθρωπολογική προσέγγιση, επιβεβαίωσε εμπειρικά την δική του -σχετική- θεωρία, σύμφωνα με την οποία η υπόθεση του Zahavi έχει ιστορική-διαχρονική ισχύ για το ανθρώπινο είδος (και προέρχεται από τον περιορισμό που είχε θέσει ο άνθρωπος στον «χρόνο έκθεσης» στους κινδύνους μακριά από το καταφύγιο του, από την Νεολιθική ήδη εποχή). Κατά τον συγγραφέα, σε όλες τις εποχές και τις κοινωνίες, οι άνθρωποι προσαρμόζουν τις ζωές τους στις εκάστοτε συνθήκες διατηρώντας όμως πάντοτε τον μέσο ημερήσιο χρόνο που αφιερώνουν στην μετακίνηση (περίπου) σταθερό –παρ’ όλο που η απόσταση μπορεί να αυξάνεται λόγω της εξέλιξης των μέσων και της τεχνολογίας. Ο χρόνος αυτός, που ονομάζεται και ‘Σταθερά του Marchetti’, είναι κατά μέσο όρο περίπου μία ώρα (όσο δηλαδή τον είχε προσδιορίσει και ο Zahavi στη δική του εργασία). Τα βασικά συμπεράσματα τόσο του Zahavi όσο και του Marchetti, αποδέχεται και ο συγκοινωνιολόγος David Metz, στο πολύ σημαντικό βιβλίο του, ‘*The Limits to Travel*’ (2008).

Προϋπολογισμού-Χρόνου Μετακίνησης, οι εξοικονομήσεις χρόνου μετακίνησης επανεπενδύονται συστηματικά, με αποτέλεσμα –μεταξύ άλλων- να αυξάνονται και οι αποστάσεις μετακίνησης (Εικόνα 1). Στην πραγματικότητα, επιλέγοντας να επανεπενδύσει όλον τον εξοικονομημένο χρόνο μετακίνησης σε πρόσθετη μετακίνηση, ο κάτοικος της αστικής περιοχής επιλέγει να επεκτείνει το χωρο-χρονικό πρίσμα των δραστηριοτήτων του. Η επέκταση αυτή αντιστοιχεί είτε στην εκτέλεση των ιδίων δραστηριοτήτων συχνότερα, ή σε μακρινότερες τοποθεσίες (καθώς η αύξηση της ταχύτητας δημιουργεί κάθε φορά νέες «προσπελασιμότητες») είτε προσθέτοντας νέες δραστηριότητες στο πρόγραμμα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, το άτομο μετακινείται ημερησίως σε μεγαλύτερη απόσταση. Βέβαια, και κατά τον Zahavi, η επανεπένδυση των οικονομικών χρόνου μετακίνησης εξηγεί μερικώς μόνο τις επιλογές μετακίνησης, αφού η πλήρης κατανόηση αυτών των τελευταίων προϋποθέτει να λαμβάνεται υπόψη ο μεγάλος αριθμός παραμέτρων που αλληλεπιδρούν στην λειτουργία μιας αστικής περιοχής. Παρ' όλα αυτά, όπως παρατηρούν και οι Yves Crozet και Iragael Joly (2006) στα συμπεράσματα της πολύ σημαντικής εργασίας τους για την σημασία του 'Νόμου του Zahavi' στην κατανόηση αυτού που ονομάζουν «διαστολή των χωρο-χρόνων της πόλης», «όλα συμβαίνουν ως εάν το σύνολο των εξελίξεων των άλλων παραμέτρων δεν αποτελούσαν παρά μια προσαρμογή, προκειμένου να επαληθευτεί η υπόθεση του Zahavi».

Ο «Νόμος του Zahavi» επιτρέπει να εξηγηθεί η οικουμενική τάση για επιμήκυνση της (μέσης) απόστασης των ημερήσιων μετακινήσεων κάθε φορά που επιτυγχάνεται αύξηση της μέσης ταχύτητας –κυρίως χάρη στην αύξηση των μέσων αυτοκίνησης. Αυτό σημαίνει ότι, οι κάτοικοι πραγματοποιούν ένα μέρος των δραστηριοτήτων τους σε όλο και πιο απομακρυσμένους προορισμούς αλλά και ότι τείνουν να επιλέγουν περιοχές κατοικίας ολοένα και πιο μακρινές από τον τόπο της εργασίας και των άλλων καθημερινών δραστηριοτήτων τους (σπουδών κ.λ.π.). Καθώς όμως υφίσταται μια στενή, αμφίδρομη, σχέση ανάμεσα στις εξελίξεις στην κινητικότητα και σε αυτές που αφορούν τις χρήσεις γης, η επιμήκυνση της εμβέλειας των μετακινήσεων με την σειρά της, μεταφράζεται σε αστική διάχυση, φαινόμενο που ευνοείται και από το γεγονός ότι η αυτοκίνηση επιτρέπει την πρόσβαση σε (σχεδόν) όλα τα σημεία του χώρου. Έτσι, μπορεί να ειπωθεί ότι οι εξελίξεις στην κινητικότητα δεν συνέβαλαν απλά στην αναδιάταξη της δομής των αστικών περιοχών, αλλά εισήγαγαν σε αυτές νέες (διευρυμένες) κλίμακες.

Αν και η λειτουργία του μηχανισμού αυτού είναι, όπως επισημάνθηκε, οικουμενική, οι ποσοτικές αναλύσεις που έκαναν στις εργασίες τους οι Crozet και Joly (2006), κατέδειξαν ότι υπάρχουν δύο διακριτοί τύποι αστικών δομών –και επί μέρους μοντέλων αντίστοιχα: Από την μια πλευρά υπάρχει το εκτενές αστικό μοντέλο (της Βόρειας Αμερικής και Ωκεανίας) που χαρακτηρίζεται από υψηλή κατανάλωση των χρονικών και χωρικών πόρων και ένα σύστημα αστικών μετακινήσεων βασισμένο στην αυτοκίνηση, ενώ από την άλλη πλευρά, υπάρχει το εντατικό αστικό μοντέλο (των δυτικοευρωπαϊκών και ασιατικών πόλεων) με υψηλές αστικές πυκνότητες, χαμηλή χρονική και χωρική κατανάλωση και σπουδαιότερο ρόλο στις δημόσιες συγκοινωνίες. Ιδιαίτερη παράμετρος που επηρεάζει τον τρόπο που εφαρμόζεται ο «Ενοποιημένος Μηχανισμός των Μετακινήσεων» του Zahavi στους δύο αυτούς αστικούς τύπους, δεν είναι μόνο η σημαντική διαφοροποίηση τους ως προς τον ρόλο της αυτοκίνησης αλλά, εξίσου, και η διαφορετική μορφολογία τους –ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το διαφορετικό πρότυπο στην διάταξη και πυκνότητα του οδικού δικτύου: Οι μετακινήσεις στις αστικές περιοχές της πρώτης κατηγορίας, (όπου το οδικό δίκτυο είναι κατά κανόνα πιο αραιό αλλά ευνοεί τις υψηλές ταχύτητες) χαρακτηρίζονται από υψηλές τιμές της «μέσης περιπορείας»⁶ (συνήα μεγαλύτερες από 30%), στοιχείο που ευνοεί ιδιαίτερα την επέκταση της εμβέλειας των μετακινήσεων, ενώ στις πόλεις της δεύτερης κατηγορίας, το πυκνότερο οδικό δίκτυο επιτρέπει να υπάρχουν τιμές «μέσης περιπορείας» χαμηλότερες και από 20% (Heran, 2003). Το αποτέλεσμα αυτής της διαφοροποίησης είναι ότι στην πρώτη περίπτωση η αύξηση της

⁶ Η «μέση περιπορεία» προκύπτει από τον λόγο ανάμεσα στην οδική απόσταση μεταξύ δύο σημείων και την απόσταση σε ευθεία γραμμή.

ακτίνας των μετακινήσεων –και κατά συνέπεια η διεύρυνση των ορίων της αστικής περιοχής– ακολουθεί ακόμα πιο ραγδαίους ρυθμούς.

Όμως, η διαρκής αύξηση της ταχύτητας των μετακινήσεων, είτε αφορά την αυτοκίνηση (αρτηρίες ταχείας κυκλοφορίας) είτε την ανάπτυξη των μέσων δημοσίων συγκοινωνιών σταθερής τροχιάς, επηρεάζει και με έναν άλλο μηχανισμό την διαμόρφωση των σύγχρονων αστικών περιοχών: Η αύξηση της μέσης ταχύτητας των μετακινήσεων σε μια δεδομένη αστική περιοχή δεν κατανέμεται ομοιόμορφα στον χώρο αλλά αντίθετα, συνοδεύεται από μια ακόμα πιο έντονη αύξηση του χάσματος στις χρονο-αποστάσεις μεταξύ των διαφορετικών προορισμών της συγκεκριμένης αστικής περιοχής. Δηλαδή, η ύπαρξη αξόνων κατά μήκος των οποίων επιτυγχάνονται ταχύτητες πολύ υψηλότερες από αυτές του υπολοίπου χώρου, ευνοεί το λεγόμενο «φαινόμενο του τούνελ», κατά το οποίο, πολύ απομακρυσμένα σημεία της αστικής περιοχής –που αποκτούν σύνδεση με σύγχρονες υποδομές– «συγκλίνουν» μεταξύ τους. Αντίθετα, περιοχές που διασχίζονται από τις σύγχρονες υποδομές χωρίς να εξυπηρετούνται από αυτές, (εξ' αιτίας παραδείγματος χάριν, της απουσίας εξόδου στον αυτοκινητόδρομο ή σταθμού του προαστιακού σιδηροδρόμου) «απομακρύνονται» από την υπόλοιπη αστική περιοχή. Ο ρόλος του μηχανισμού αυτού στην μορφολογία πολλών σύγχρονων αστικών –και περιαστικών– περιοχών είναι κεφαλαιώδης και εξηγεί σε πολύ μεγάλο βαθμό την ύπαρξη της εξαιρετικά ασύμμετρης και διάσπαρτης αστικής διάχυσης –την οποία ο François Ascher (1995) –δανειζόμενος έναν ιατρικό όρο– αποκαλεί «μεταστασική αστικοποίηση». Ανακεφαλαιωτικά, τα χαρακτηριστικά και οι εξελίξεις των κυριότερων παραμέτρων της ημερήσιας κινητικότητας στην Ευρώπη, τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, όπως έχουν επισημανθεί και από τις εργασίες του πολεοδόμου Jean-Pierre Orfeuil (2004), μπορούν να συνοψισθούν στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 1):

Πίνακας 1. Οι εξελίξεις στα βασικότερα χαρακτηριστικά της ημερήσιας κινητικότητας στις ευρωπαϊκές αστικές περιοχές, την τελευταία τριακονταετία

Χαρακτηριστικά κινητικότητας	Εξελίξεις
Ευκολία μετακινήσεων	Αυξημένη (για την πλειονότητα του πληθυσμού)
Αριθμός μετακινήσεων	Σταθερός
Αριθμός δραστηριοτήτων μακριά από την κατοικία	Ελαφριά αύξηση
Χρόνος που διατίθεται στις μετακινήσεις	Σταθερός
Χρόνος που διατίθεται στις μετακινήσεις με αυτοκίνητο	Ελαφριά αύξηση
Αποστάσεις μετακίνησης	Αύξηση που ακολουθεί το ΑΕΠ
Αποστάσεις μετακίνησης με αυτοκίνητο	Ραγδαία αύξηση

Πηγή: Orfeuil, 2004

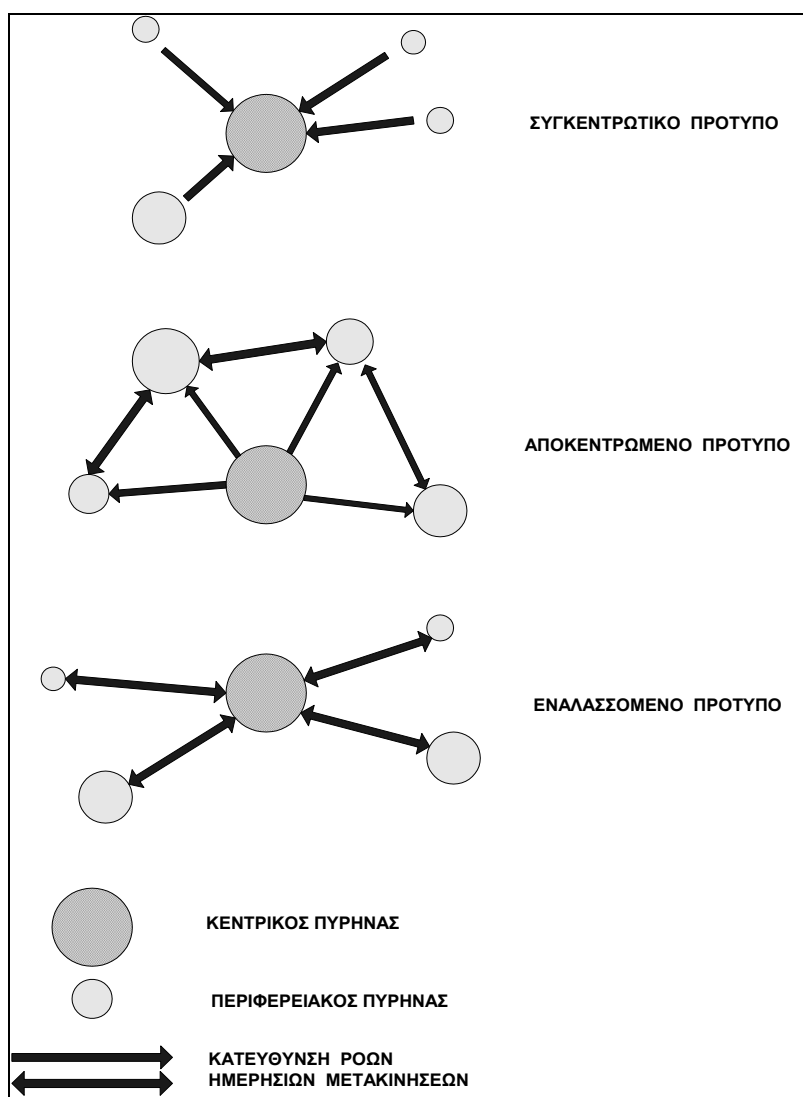
2. Οι ημερήσιες μετακινήσεις για εργασία

Παρά το γεγονός ότι η σύγχρονη ημερήσια κινητικότητα των κατοίκων στις αστικές –και όχι μόνον– περιοχές υπακούει σε όλο και πιο σύνθετα πρότυπα (όπως εκτέθηκε πιο πάνω), οι ημερήσιες μετακινήσεις για εργασία (γνωστές με τους διεθνώς καθιερωμένους αγγλοσαξονικούς όρους *commuting* ή *pendulum mobility*⁷), συνεχίζουν να αποτελούν το σημαντικότερο τμήμα της ημερήσιας κινητικότητας και να αναγνωρίζονται –ιδιαίτερα στην Βόρειο Αμερική και στην Ευρώπη– ως η πλέον βασική και καθοριστική παράμετρος για τον

⁷ Στον γαλλόφωνο κόσμο, είναι σε χρήση οι αντίστοιχοι όροι '*migrations alternantes*' (Γαλλία) και '*navettes quotidiennes de travail*' (γαλλόφωνο Βέλγιο και γαλλόφωνη Ελβετία).

καθορισμό της λειτουργικής δομής και –συνακόλουθα– των λειτουργικών ορίων των αστικών περιοχών. Ο ευρύτερα καθιερωμένος όρος για τα άτομα που συμμετέχουν στην δραστηριότητα αυτή, είναι επίσης ο αγγλοσαξονικός όρος *commuter*⁸.

Εικόνα 2. Τα τρία βασικά πρότυπα Ημερήσιων Αστικών Συστημάτων

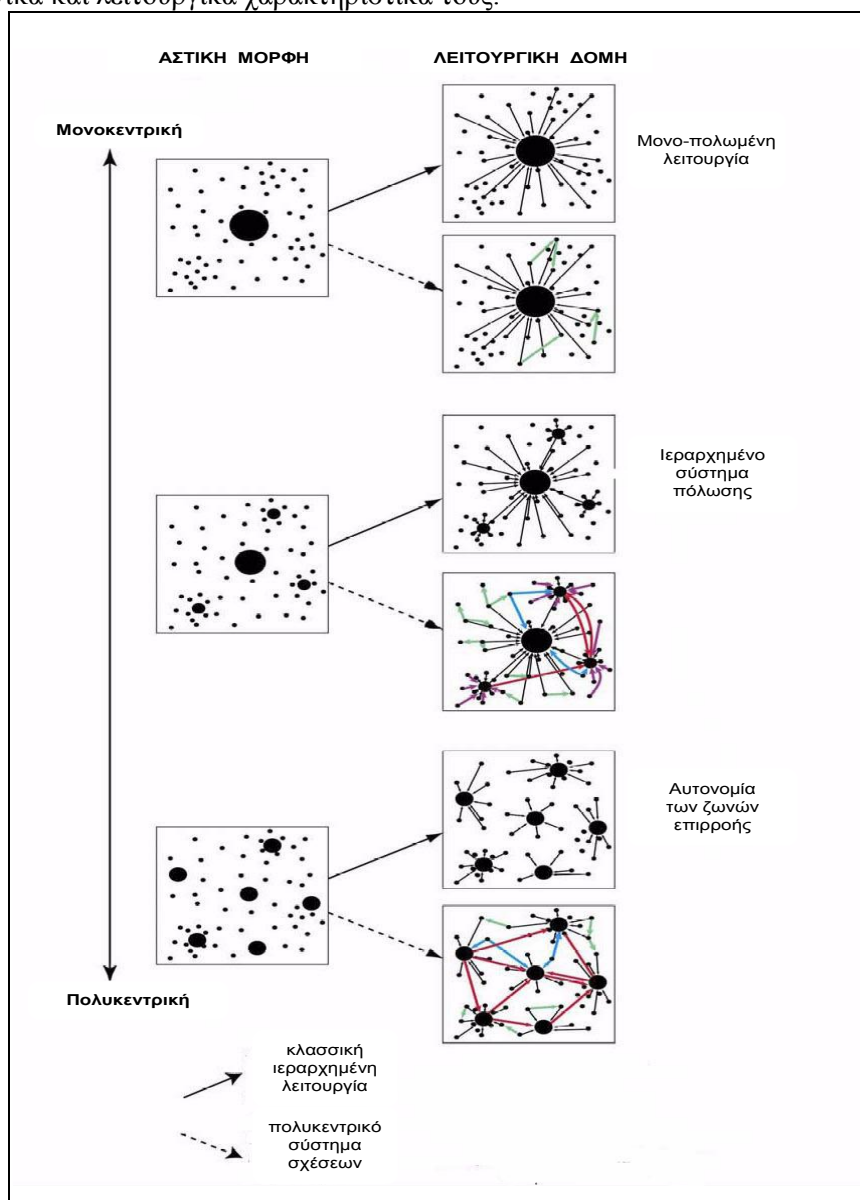
Πηγή: Schwanen et al., 2004

Στις αγγλοσαξονικές χώρες και στην Ολλανδία, οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τον όρο Ημερήσιο Αστικό Σύστημα⁹ (Daily Urban System) όταν αναφέρονται στην λειτουργική δομή που προκύπτει από τον χάρτη των ημερήσιων μετακινήσεων για εργασία, στο εσωτερικό μίας αστικής περιοχής.

⁸ Ωστόσο, η πρώτη εισαγωγή της έννοιας και των αντίστοιχων όρων της, έγινε στην Γερμανία, το 1900, από τον Dr H.J. Losch: Στην έκθεση του για την Απογραφή πληθυσμού στο (τότε) κρατίδιο της Βυρτεμβέργης, ο Losch αναφέρθηκε για πρώτη φορά αναλυτικά στο φαινόμενο, εισάγοντας και τον όρο *pendelwanderer*, -τον πρώτο όρο για τους *commuters* στην διεθνή βιβλιογραφία.

⁹ Ο όρος Ημερήσιο Αστικό Σύστημα συναντάται ωστόσο με αμφίσημο περιεχόμενο στην διεθνή βιβλιογραφία. Ο αγγλο-αμερικανός γεωγράφος Brian Berry, σε συνεργασία με το 'Bureau of Economic Analysis', είχε πρώτος χρησιμοποιήσει τον όρο *Daily Urban System*, από το 1968: Ο όρος αυτός, στην εργασία του Berry, ανταποκρίνεται σε ένα πρότυπο εκτεταμένων Λειτουργικών Αστικών Περιοχών, που βασίζονται σε ένα ευρύ φάσμα λειτουργικών κριτηρίων (πέρα από αυτό των ημερησίων μετακινήσεων) και καλύπτουν το σύνολο του γεωγραφικού χώρου.

Εικόνα 3. Τυπολογία της πολυκεντρικότητας των αστικών περιοχών με βάση τα μορφολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά τους.

Πηγή: Berroir et al., 2004

Ως πλέον βασικοί τύποι Ημερήσιων Αστικών Συστημάτων, (Εικόνα 2) διακρίνονται γενικώς τρεις:

α) το *συγκεντρωτικό Ημερήσιο Αστικό Σύστημα*, που ουσιαστικά αντιστοιχεί στο κλασικό μοντέλο το οποίο είχε κυριαρχήσει στα μισά του προηγούμενου αιώνα και συνδέεται με το μονοκεντρικό πρότυπο,

β) το *αποκεντρωμένο Ημερήσιο Αστικό Σύστημα*, που αποτελεί στην ουσία την αντιστροφή του κλασικού Ημερήσιου Αστικού Συστήματος και στο οποίο οι μεν περιφερειακοί πόλοι χαρακτηρίζονται από πλεόνασμα θέσεων εργασίας, ο δε κεντρικός αστικός πυρήνας από έλλειμμα αντίστοιχα, και

γ) το *εναλλασσόμενο Ημερήσιο Αστικό Σύστημα*, στο οποίο ισχυρές ημερήσιες μετακινήσεις για εργασία σημειώνονται και προς τις δύο κατευθύνσεις.

Αρκετοί συγγραφείς, όπως η Sandrine Berroir στη Γαλλία και άλλοι, έχουν προτείνει σύνθετα και ολοκληρωμένα τυπολογικά σχήματα της πολυκεντρικότητας των αστικών περιοχών, όπως αυτά προκύπτουν από τον συνδυασμό των λειτουργικών προτύπων (που βασίζονται στον τύπο της ημερήσιας κινητικότητας) με την βασική μορφολογική τυπολογία

των αστικών περιοχών (Εικόνα 3). Η πιο χαρακτηριστική εξέλιξη της ημερήσιας κινητικότητας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, στο πολυκεντρικό ιδίως αστικό μοντέλο, είναι η ύπαρξη διασταυρούμενων ημερήσιων μετακινήσεων (*cross-commuting*), δηλαδή αυτό που περιγράψαμε ως ‘εναλλασσόμενο’ πρότυπο Ημερήσιου Αστικού Συστήματος. Οι διασταυρούμενες μετακινήσεις καταγράφονται στα στοιχεία των μέσων μαζικής μεταφοράς αλλά παρατηρούνται με ακόμα χαρακτηριστικότερο τρόπο στην κίνηση των αυτοκινήτων στις βασικές οδικές αρτηρίες με ακτινωτή δομή. Σε αυτές παρατηρείται πλέον ταυτόχρονη κυκλοφοριακή συμφόρηση κατά τις ώρες αιχμής και προς τις δύο κατευθύνσεις (Clark and Kuijpers-Linde, 1994). Αντίθετα, στο κλασικό –μονοκεντρικό– πρότυπο, ως γνωστόν, η κυκλοφοριακή συμφόρηση σημειώνεται στις κατευθύνσεις προς το κέντρο κατά τις πρωινές ώρες αιχμής και στις κατευθύνσεις προς την περιφέρεια κατά τις απογευματινές ώρες.

3. Η διαμονητική κινητικότητα

Ένας επίσης σημαντικός παράγοντας στην διαμόρφωση της μορφολογίας και της επέκτασης των σύγχρονων αστικών περιοχών είναι και αυτός που συνδέεται με τα χαρακτηριστικά και τις εξελίξεις στην ‘διαμονητική κινητικότητα’ του πληθυσμού. Η διαμονητική κινητικότητα είναι άλλωστε άμεσα και πολλαπλά συνδεδεμένη με την ημερήσια κινητικότητα, αφού, παράλληλα με τις εξελίξεις στην τελευταία, καταγράφεται και μια σαφής αύξηση της διαμονητικής κινητικότητας των αστικών πληθυσμών (Bonvalet et Brun, 2002). Και αυτό το φαινόμενο είναι πιο έντονο στις ανεπτυγμένες χώρες -και έχει τον χαρακτήρα, τόσο της σταθερής αύξησης στην συχνότητα αλλαγής κατοικίας όσο και της αύξησης του αριθμού των δευτερευουσών κατοικιών στις ευρύτερες αστικές περιοχές. Αυτές οι τελευταίες, έχουν είτε τον χαρακτήρα της «εξοχικής κατοικίας» (στην ύπαιθρο της περιστατικής περιοχής -ή στην παραλιακή της ζώνη) είτε τον χαρακτήρα της «επαγγελματικής δευτερεύουσας κατοικίας» (κοντά στον χώρο εργασίας). Έξι μεγάλες κατηγορίες διαφορετικών παραμέτρων μπορούν να θεωρηθούν ότι συνδυάζονται στην διαμόρφωση των εξελίξεων της διαμονητικής κινητικότητας (Bonvalet et Brun, 2002 και Dureau et al., 2000):

- *Το καθεστώς διαμονής:*

Αυτό μπορεί να είναι ιδιοκτησία, ιδιωτική ενοικίαση, δημόσια ενοικίαση (κοινωνική ή φοιτητική στέγαση) ή και δωρεάν διαμονή. Μεγάλο ποσοστό της διαμονητικής κινητικότητας επηρεάζεται ή συνδέεται άμεσα με τις αλλαγές στο καθεστώς αυτό.

- *Οι κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες:*

Διεθνώς οι έρευνες δείχνουν ότι η κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία είναι εξαιρετικά καθοριστικός παράγοντας, τόσο για την ημερήσια όσο και για την διαμονητική κινητικότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η υψηλότερη κινητικότητα χαρακτηρίζει τα στελέχη των επιχειρήσεων, μια κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία που παρουσιάζει συνεχή αύξηση τις τελευταίες δεκαετίες (με την τριτογενοποίηση της οικονομίας).

- *Ο τύπος κατοικίας:*

Ο τύπος κατοικίας αφορά τα διάφορα ποιοτικά χαρακτηριστικά της κατοικίας (με σημαντικότερη διάκριση αυτήν μεταξύ πολυκατοικίας και μονοκατοικίας). Η μετάβαση από την συλλογική κατοικία στην μονοκατοικία, είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό συνδεδεμένη με την περιαστικοποίηση.

- *Η τοποθεσία –ή το περιβάλλον– κατοικίας:*

Αυτή η παράμετρος έχει κυρίως σχέση με την ποιότητα του τοπικού περιβάλλοντος (και αυτή αφορά διαφορετικά θέματα, όπως, η ασφάλεια, τα επίπεδα των ρύπων, η ησυχία της γειτονιάς, η ποιότητα του τοπίου κ.λ.π.). Ακόμα, αφορά σε σημαντικό βαθμό την προσπελασιμότητα σε υπηρεσίες πρώτης ανάγκης και γενικότερα σε αστικές υπηρεσίες και υποδομές.

- *Ο κύκλος της ζωής:*

Τα λεγόμενα «οικογενειακά γεγονότα» που αλλάζουν την σύνθεση των νοικοκυριών, έχουν αποκτήσει πολύ πιο σύνθετο χαρακτήρα την σύγχρονη εποχή και επηρεάζουν σημαντικά τις εξελίξεις στην διαμονητική κινητικότητα.

- *Οι κοινωνικό-πολιτιστικές σχέσεις:*

Οι βασικοί παράμετροι αυτής της κατηγορίας είναι αφ’ενός μεν τα δίκτυα των κοινωνικών σχέσεων και αφ’ετέρου οι συναισθηματικοί δεσμοί με τον τόπο, δηλαδή η

χωρική ταυτότητα. Οι κοινωνικές σχέσεις και οι χωρικές ταυτότητες, είναι ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία για την διαμονητική κινητικότητα, που παρουσιάζουν όμως ιδιαίτερες δυσκολίες στο επίπεδο της καταγραφής και της ερμηνείας τους. Το φαινόμενο της διαμονητικής κινητικότητας, αφορά οπωσδήποτε κατά κύριο λόγο μια οικονομική συμπεριφορά των ατόμων και η αύξηση της συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την αύξηση της επαγγελματικής κινητικότητας και τον μεγαλύτερο βαθμό ευελιξίας της απασχόλησης που χαρακτηρίζει τις μεταβιομηχανικές οικονομίες. Παράλληλα, οι διαρκείς μεταβολές στον «χάρτη» της προσπελασιμότητας που επιφέρουν οι συνεχείς εξελίξεις και η ευρύτερη διάχυση των σύγχρονων συγκοινωνιακών και κυκλοφοριακών υποδομών –στις μεγάλες ιδίως μητροπολιτικές περιοχές– λειτουργούν επίσης ως ισχυρός παράγοντας στην κατεύθυνση της αύξησης της διαμονητικής κινητικότητας, καθώς αναπροσανατολίζουν συνεχώς τις επιλογές των νοικοκυριών για την περιοχή κατοικίας.

Όμως πολλοί συγγραφείς έχουν υπογραμμίσει το γεγονός ότι, σε ένα πολύ σημαντικό βαθμό πλέον, η διαμονητική κινητικότητα δεν καθορίζεται από την οικονομική συμπεριφορά των ατόμων αλλά και από την κοινωνική συμπεριφορά τους¹⁰. Ιδιαίτερα σημαντικοί στον τομέα αυτόν, είναι παράγοντες που έχουν να κάνουν με την αύξηση των διαζυγίων, στις χώρες της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης –αλλά και με την συχνότερη αλλαγή συντρόφων/συγκατοίκων, γενικότερα. Επίσης, στους παράγοντες αύξησης της διαμονητικής κινητικότητας που αναφέρονται σε κοινωνικούς πρωτίστως μηχανισμούς, ανήκει το φαινόμενο του *'white flight'*¹¹ που πρωτο-εμφανίστηκε στις μητροπόλεις της Β. Αμερικής, αλλά και που τις τελευταίες δύο δεκαετίες καταγράφεται –με κάποια διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά– και στις πόλεις της Δυτικής Ευρώπης.

4. Η σύνδεση μεταξύ της διαμονητικής και της ημερήσιας κινητικότητας

Όλες οι παραπάνω εξελίξεις στις παραμέτρους της διαμονητικής κινητικότητας, έχουν διαμορφώσει και μια προβληματική σχετικά με την εξέλιξη των σχέσεων και της συνάρτησης μεταξύ της διαμονητικής και της ημερήσιας κινητικότητας. Στην πραγματικότητα, πολλοί είναι οι συγγραφείς που συμφωνούν ότι η εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ των δύο μορφών της αστικής κινητικότητας είναι δύσκολο να προσεγγιστεί, επειδή οι πρόσφατες αλλαγές κοινωνικών συμπεριφορών και τρόπου ζωής –στις οποίες αναφερθήκαμε– έχουν καταστήσει ακατάλληλες πολλές βασικές κλασσικές έννοιες που συνεχίζουν να είναι σε χρήση για την ανάλυση των δύο φαινομένων, όπως είναι αυτές του «νοικοκυριού» ή της «κύριας κατοικίας» (Pinson & Thomann, 2002, Bonvalet, 2004). Οι ίδιοι συγγραφείς, σε σειρά εργασιών τους, έχουν προτείνει την καθιέρωση νέων εννοιών, όπως είναι η έννοια του «διαμονητικού χώρου» ή η έννοια του «διαμονητικού συστήματος», των Bonnin και Villanova (1999). Η έννοια του «διαμονητικού συστήματος» ιδιαίτερα, είναι πιο κατάλληλη και πιο συμβατή (από την έννοια της «κύριας κατοικίας») για την ανάλυση των νέων χαρακτηριστικών της διαμονητικής κινητικότητας –προκειμένου να αναδειχθούν οι σχέσεις αυτής της τελευταίας, τόσο με την ημερήσια κινητικότητα όσο και με το φαινόμενο της αστικής διάχυσης. Και αυτό, επειδή η έννοια του «διαμονητικού συστήματος» επιτρέπει να προσεγγιστούν συγκεκριμένες κατηγορίες διαμονητικών συμπεριφορών που χαρακτηρίζονται

¹⁰ Coleman (1996), Wiel (2000), Champion (2001), Emangard (2001).

¹¹ Ο κοινωνιολογικός και δημογραφικός όρος *'white flight'*, πρωτο-καθιερώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες –πριν μισό σχεδόν αιώνα– για να περιγράψει την μαζική τάση εγκατάλειψης των υποβαθμισμένων αστικών κέντρων από τους λευκούς κατοίκους τους προς όφελος των περιφερειακών ζωνών κατοικίας. Ο πιο σύγχρονος όρος *'flight from blight'*, αναφέρεται σε ένα ευρύτερο πλέγμα αιτιών που περιλαμβάνει, εκτός από την μεγάλη παρουσία φτωχών και μειονοτήτων στα αστικά κέντρα, την υψηλή φορολόγηση, τους υψηλούς δείκτες εγκληματικότητας και την υποβάθμιση των (δημόσιων) σχολείων σε αυτά. Το φαινόμενο αναγνωρίζεται ότι αποτελεί για τις Η.Π.Α., έναν από τους σημαντικότερους μηχανισμούς που ευθύνονται για την εκτεταμένη αστική διάχυση των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας (Mieszkowski & Mills, 1993, Bayoh et al., 2002). Από την δεκαετία του 1990 κυρίως και μετά, ένα αντίστοιχο φαινόμενο (αν και όχι απολύτως ταυτόσημο) εμφανίστηκε και σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις, (ιδιαίτερα σε ορισμένες χώρες, όπως η Μεγάλη Βρετανία και η Ολλανδία) με την μαζική τάση περιελαστικοποίησης των γηγενών κυρίως κατοίκων και την παράλληλη ραγδαία αύξηση των πληθυσμών των μεταναστών στα αστικά κέντρα.

από την ύπαρξη δύο ή περισσότερων τόπων διαμονής (*bi-residentiality* ή *multi-residentiality*) και έχουν γίνει εξαιρετικά διαδεδομένες στην παρούσα φάση¹².

Ως παραδείγματα τέτοιων κατηγοριών, μπορούν να αναφερθούν, παραδείγματος χάριν:

- αυτή των νέων που διαμένουν σε πολλές κατοικίες (γονείς, τόπος σπουδών, κατοικία συντρόφου),
- αυτή των ζευγαριών που, είτε για προσωπικούς είτε για επαγγελματικούς λόγους, ζούνε ως «ημι-συγκάτοικοι»,
- αυτή των παιδιών με διαζευγμένους γονείς που μοιράζονται την στέγη και των δύο, κ.λ.π

5. Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιωτικά, είναι επομένως εμφανές και κυρίαρχο το στοιχείο της αυξημένης κινητικότητας και στα δύο επίπεδα –ή, ορθότερα, και στους δύο χρόνους- της κινητικότητας στις σύγχρονες αστικές περιοχές. Η ιδιαίτερη σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στις δύο εξελίξεις, είναι επίσης αυτονόητη και καθοριστική για τον τρόπο που εξελίσσονται και αναδιαμορφώνονται, στην παρούσα φάση, οι αστικές περιοχές στις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες.

Παράλληλα, γίνεται όλο και πιο προφανής η –αναγνωρισμένη- αδυναμία των οικονομικών μοντέλων να περιγράψουν τόσο τους μηχανισμούς της ημερήσιας κινητικότητας που αποσυνδέονται, όπως είδαμε, όλο και περισσότερο από την κλασσική διαλεκτική εργασία/κατοικία όσο και τα σύγχρονα «διαμονητικά συστήματα». Αντίστροφα, το φαινόμενο εμφανίζεται να έχει μια βαθιά κοινωνική και πολιτισμική διάσταση και φαίνεται να επιβεβαιώνει την γενική διαπίστωση της Catherine Bonvalet (2004) ότι η αστική κινητικότητα (και στα δύο επίπεδα της) δεν αποτελεί, για την σύγχρονη κοινωνία, απλά μια ανάγκη ή μια μόδα αλλά –κυρίως- μια αξία.

Όλες οι παραπάνω διαπιστώσεις, υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα και την αξία που έχει η πολύπλευρη προσέγγιση των ιδιαίτερων, κάθε φορά, χαρακτηριστικών της κινητικότητας για την μελέτη της χωρικής (και όχι μόνο) εξέλιξης των σύγχρονων αστικών περιοχών.

6. Βιβλιογραφία

1. Ascher F., (1995), *Métapolis ou l'avenir des villes*, Editions Odile Jacob, Paris
2. Baccaini B., (1997), “Les navettes des péri-urbains d’Ile de France”, *Population* No 2, INED
3. Baccaini B. Semecurbe F., Thomas G., (2007), “Les déplacements domicile-travail amplifiés par la périurbanisation”, *INSEE Première* N° 1129, mars 2007
4. Bayoh I., Irwin E., Haab T., (2002), “Flight from Blight vs. Natural Evolution: Determinants of Household Residential Location Choice and Suburbanization”, American Agricultural Economics Association Meeting, Long Beach, CA, July 28-31 2002
5. Berroir S., Mathian H., Saint-Julien Th., Sanders L., (2004), *Mobilités et polarisations: vers des métropoles polycentriques. Le cas des métropoles francilienne et méditerranéenne*, Etude réalisée dans le cadre du programme de recherche “Mobilités et territoires urbains”
6. Bonnin P., De Villanova R., (dir.), (1999), *D'une maison l'autre. Parcours et mobilité résidentielle*, Creaphis, Grane
7. Bonvalet C., (2004), “De la résidence principale à la multi-résidence”, Atelier Mobilité et Résidence, 16 & 17 novembre 2004, CEPED, Nogent-sur-Marne

¹² Μία από τις σημαντικότερες επιπτώσεις της γενίκευσης του μοντέλου των πολλαπλών τόπων διαμονής, είναι και η αυξανόμενη δυσκολία της διάκρισης μεταξύ «κύριας» και «δευτερεύουσας» κατοικίας σε πάρα πολλές περιπτώσεις, στα σύνθετα αυτά διαμονητικά συστήματα. (Αλλά ακόμα και στο –συνηθέστερο- μοντέλο του μοναδικού τόπου διαμονής, η σύγχρονη τάση για διαρκή αύξηση της εμβέλειας των ημερησίων μετακινήσεων, ευθύνεται για το φαινόμενο της «μετάπτωσης» μεγάλου αριθμού κατοικιών στην περιφέρεια πολλών αστικών περιοχών, από την κατηγορία των «δευτερευουσών», στην κατηγορία των «κύριων κατοικιών», μια αλλαγή που πολύ δύσκολα καταγράφεται στατιστικά –ή καταγράφεται με σημαντική χρονική υστέρηση.

8. Bonvalet C., Brun J., (2002), "Etat des lieux des recherches sur la mobilité résidentielle en France", in *L'accès à la ville: les mobilités spatiales en question*, L'Harmattan, Paris
9. C.E.R.T.U., (2003), *Etude méthodologique sur la connaissance des déplacements des périurbains*, Tome 2, Lyon
10. Champion T., (2001), "A Changing Demographic Regime and Evolving Polycentric Urban Regions: Consequences for the Size, Composition and Distribution of City Populations", *Urban Studies* Vol. 38 N° 4
11. (pp. 657-677)
12. Chesneaux, (1996), *Habiter le temps*, Ed. Bayard
13. Clark W.A.V. and Kuijpers-Linde M., (1994), "Commuting in restructuring urban regions", *Urban Studies* 31, (pp.465-483)
14. Coleman D. (Ed.), (1996), *Europe's Population in the 1990's*, Oxford University Press, Oxford
15. Corboz A., (2000), "La Suisse comme hyperville", *Le Visiteur*, 6, (pp. 112-129)
16. Crozet Y., Joly I., (2006), *La "loi de Zahavi". Quelle pertinence pour comprendre la construction et la dilatation des espaces-temps de la ville?*, PUCA, Paris
17. Deschamps L., Descours L., Cohen-Solal M., Jacquot A., (1991), "Les migrations alternantes: un Volant d'ajustement du marché de travail", *Economie et Statistique*, No 249, décembre 1991
18. Dupuy G., (1998), *Les territoires de l'automobile*, Editions Anthropos
19. Dureau F. et al., (dir.), (2000), *Metropoles en mouvement. Une comparaison internationale*, Anthropos, Paris
20. FNAU, (2006), *Des aires urbaines aux systèmes métropolitains*, Fédération Nationale des Agences d'Urbanisme, Paris
21. Gadais M., Grammont P., Nourisson A., Noel C., Roche-Woillez G., (2004), *Quelle est la mobilité quotidienne des personnes dans les agglomérations? Approche de la question et proposition d'indicateurs*, Rapport d'Etudes, CERTU, Paris
22. Gascon M.O., (2001), *Les évolutions de la mobilité en France et en Europe*, CERTU
23. Godard X., (2008), *Les mobilités et les échanges dans la construction et la structuration des espaces métropolisés*, OTM, Paris
24. Heran F., (2003), "Forme du réseau viaire et détours", ASRDLF – 39eme Conférence, Lyon
25. Hubert J.-P., (2009), "Dans les grandes agglomérations, la mobilité quotidienne des habitants diminue, et elle augmente ailleurs", *INSEE Première* N° 1252, juillet 2009
26. Kaufmann V., (2000), *Mobilité quotidienne et dynamiques urbaines*, Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, Lausanne
27. Metz D., (2008), *The Limits to Travel: How far will you go?*, Earthscan
28. Montgomery M. et.al. (editors), (2003), *Cities Transformed: Demographic Change and its Implications in the Developing World*, National Research Council
29. Moriconi-Ebrard F., (2009a), "La métropolisation: un processus lié à la privatisation de la mobilité", in Douay N. (dir.), *La Méditerranée à l'heure de la métropolisation*, O.T.M., Paris
30. Moriconi-Ebrard F., (2009b), "Dynamiques spatiales du peuplement: comparaisons", in Douay N. (dir.), *La Méditerranée à l'heure de la métropolisation*, O.T.M., Paris
31. Orfeuil J.-P., (2002), *Etat des lieux des recherches sur la mobilité quotidienne en France*, C.R.E.T.E.I.L., Université Paris XII
32. Orfeuil J.-P., (2004), *Etudier et qualifier les mobilités et les espaces urbains*, C.R.E.T.E.I.L., Université Paris XII
33. Pinson D., Thomann S., (2002), *La maison en ses territoires, de la villa à la ville diffuse*, L'Harmattan, Paris
34. Potier F., (2007), *Le périurbain – Quelle connaissance? Quelles approches?*
35. Les rapports d'étude. Certu, Avril 2007
36. Roux J.-M., (2004), "Blé, melons, voies rapides, parcs d'affaires et pavillons", *Revue Urbanisme* no 338

37. Schwanen T., Dieleman F., Dijst M., (2004), “The Impact of Metropolitan Structure on Commute Behavior in the Netherlands: A Multilevel Approach”, *Growth and Change* Vol. 35 No 3 (pp.304-333)
38. Talbot J., (2001), “Les déplacements domicile-travail”, *INSEE Première* N°767
39. Wiel M., (1999), *La transition urbaine: Le passage de la ville pédestre à la ville motorisée*, Mardaga, Liège
40. Zahavi Y., (1979), *The ‘UMOT’ Project*, Report prepared for the U.S. Department of Transportation and the Ministry of Transport of Federal Republic of Germany

Η διδακτικής της εκπαίδευσης ως εργαλείο κατανόησης της περιφερειακής ανάπτυξης και του τουρισμού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Μια πρόταση βασισμένη σε σενάρια

Μαργαρίτης Νικ. Σαμαράς
Εντεταλμένος καθηγητής (407/80) επί θεμάτων «ειδικής διδακτικής», Τμήμα Οικονομικής
Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Στερεάς Ελλάδας
didaktiki@gmail.com

Μαρία Στεφ. Καραγιάννη
Φοιτήτρια Κλασικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών
akk@otenet.gr

Περίληψη:

Έναυσμα για τη συγγραφή του παρόντος άρθρου αποτελεί η διερεύνηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Επιχειρείται μια περιληπτική επισκόπηση των εννοιών που διδάσκονται στους μαθητές του δημοτικού σχολείου των οικονομικών, κοινωνικών και φυσικών επιστημών. Εξετάζονται διεξοδικά τα μαθήματα: “Μελέτη Περιβάλλοντος”, “Γεωγραφία”, “Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή”. Επίσης τίγονται ορισμένες επιμέρους προβληματικές σε όσους ασχολούνται με τα προγράμματα διδασκαλίας και την οργάνωση της βασικής εκπαίδευσης. (Κασσωτάκης Μ., Βάμβουκας Μ., 1985). Στη συνέχεια σκιαγραφείται η αναγκαιότητα διεύρυνσης των γνώσεων και της μάθησης, αξιοποιώντας τα «σενάρια» που εκπονήσαμε και αναφέρουμε στην εργασία μας, ώστε η μάθηση στην εκπαιδευτική αυτή βαθμίδα να γίνει με τρόπο πιο εύληπτο και αποτελεσματικότερο.

Λέξεις κλειδιά: πρωτοβάθμια εκπαίδευση, μεταφορές, τοπική - περιφερειακή ανάπτυξη, τουρισμός, εκπαιδευτικά σενάρια

1. Εισαγωγή και προσδιορισμός του πεδίου διερεύνησης

Μετά από 175 και πλέον χρόνια ελεύθερου ελληνικού κράτους, η εκπαίδευσή μας εξακολουθεί να θεωρείται στις περισσότερες περιπτώσεις, πρατήριο παροχής «γνώσεων» και εκκολαπτήριο ημιμαθών και πειθήνιων ατόμων και όχι πεδίο ανάπτυξης της κριτικής σκέψης και λόγου ή και προγυμναστήριο συνειδητών και υπεύθυνων πολιτών. Είναι ιδιαίτερα σημαντική η άποψη ότι οι μαθητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από πολύ νεαρή ηλικία φτάνουν στο συμπέρασμα πως η παιδεία είναι παιδεμός, πλήξη, αφυδάτωση της ικμάδας και δυστυχώς τελειώνουν το σχολείο χωρίς να υπονιάζονται πως η αληθινή παιδεία είναι ικανοποίηση, πολιτισμός και απελευθέρωση. (Πόρποδας Κ., 1985). Ωστόσο θετικό ρόλο κατά την άποψή μας στη διαδικασία αυτή, παίζει η «μεθοδικότητα» που μετουσιώνεται ως «διδασκτική», διαφοροποιώντας κατ’ αυτό τον τρόπο τη διδασκαλία με τα «εκπαιδευτικά σενάρια», τα οποία εκπονήθηκαν από εμάς προς διευκόλυνση του διδακτικού έργου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Εστιακό σημείο διερεύνησης της παρούσας εργασίας αποτέλεσαν τα σχολικά εγχειρίδια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, που περιλαμβάνουν πλήθος οικονομικών, κοινωνικών και φυσικών όρων, οι οποίοι προέρχονται από ολόκληρο το φάσμα των επιστημών αυτών και η διδασκαλία τους θεωρείται απαραίτητη στο εκπαιδευτικό μας σύστημα. Ανάμεσα στους πολλούς όρους διδασκαλίας αλιεύει κανείς μεταξύ άλλων για παράδειγμα τα έργα ανωδομής που πραγματοποιούνται στην περιφέρεια με στόχο την ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας και κατ’ επέκταση τη χωρική διεύρυνση και του τουρισμού. (J.-P.Lozato-Giotant, 1996) Τα έργα

αυτά τα χωρίζουν σε δύο άξονες: Σ' αυτά που συμβάλλουν στη βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών των κατοίκων της περιφέρειας και σ' εκείνα που προσβλέπουν σε μια μελλοντική τοπική ευημερία. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η κατασκευή ενός φράγματος ή η εκτροπή ενός ποταμού ή η κατασκευή μιας τεχνητής λίμνης. Όλα αυτά προϋποθέτουν την ανάπτυξη και των τριών τομέων της εθνικής οικονομίας. Το ίδιο ισχύει και για τους οδικούς και σιδηροδρομικούς άξονες αλλά και τα υπόλοιπα έργα ανωδομής που διευκολύνουν την πρόσβαση ακόμα και στις πιο απόμακρες περιοχές, παρέχοντας, τη δυνατότητα προσέγγισης σε κάθε ενδιαφερόμενο. (Ladias Chr, 2011).

Μάλιστα οι όροι των διδακτικών βιβλίων επεκτείνονται και στις κατασκευές έργων με περιβαλλοντικούς όρους, που προϋποθέτουν τη μείωση των συνεπειών των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στις φυσικές περιοχές. Έτσι, εμπεδώνεται ο σεβασμός, η αξία και η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και σε συνδυασμό με το δίκτυο των μεταφορών, μαθητές και δάσκαλοι συναντούν στα εγχειρίδια εκτενείς περιγραφές, κυρίως στα της Γεωγραφίας, (Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Ταστσόγλου., 2007)^α και της μελέτης περιβάλλοντος, (Φλώρου Δ., Στεφανόπουλου Ν., Χριστοπούλου Ε., (2009). όπου πρυτανεύει η αναγκαιότητα της διαφύλαξης του φυσικού περιβάλλοντος.

2.Η πρώτη ύλης της εργασίας

Κατ' αρχάς, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το κύριο υλικό της εκπόνησης των σεναρίων μας, βασίστηκε στα βιβλία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στην πορεία διερεύνησης και ανάγνωσης, διαπιστώσαμε, πως αρκετές έννοιες δεν αναπτύσσονται σε βάθος στα εγχειρίδια αυτά και μένουν στην επιφάνεια, και καλώς, αφού, για να γίνουν κατανοητές απ τους μαθητές, θα πρέπει πρώτα να γίνει η γνωριμία των παιδιών με τις έννοιες και κατόπιν η δημιουργία ενός υπόβαθρου γνώσεων ικανού να δεχθεί περισσότερες και πιο αναλυτικές πληροφορίες στις επόμενες βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Δεδομένου ότι η διεύρυνση των γνώσεων αποτελεί στόχο του εκπαιδευτικού μας συστήματος, κρίνεται απαραίτητη και η συναισθηματική εμπλοκή των μαθητών, συνδέοντας τη διδασκαλία με βιωματικές μεθόδους και παραδείγματα. Με τη χρήση των «εκπαιδευτικών μας σεναρίων», λόγου χάρη, φρονούμε ότι επιτυγχάνεται μια θετική αλλαγή στάσεων και συμπεριφορών από πλευράς μαθητικής κοινότητας. Επιπλέον, μέσω των ομαδικών εργασιών, ωθούμε τους μαθητές στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων σε θέματα που είναι ζωτικά για την εθνική μας οικονομία, την περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη. Η προσθήκη διαθεματικών στοιχείων, σε συνδυασμό με το εκπαιδευτικό σενάριο, φρονούμε ότι επιτυγχάνει την προοπτική ολοκληρωμένης παιδείας. Κατ' αυτό τον τρόπο λοιπόν προσφέρονται στα παιδιά, πέρα από το στενό πλαίσιο του μαθήματος και μια ποικιλία ερεθισμάτων, που τ' αναγκάζουν να σκεφτούν, να δημιουργήσουν και ν' αναπτύξουν δικές τους απόψεις, σχετικές, με τις δυνατότητες τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης.

3.Μια περιδιάβαση στο θεωρητικό πλαίσιο των εγχειριδίων του δημοτικού σχολείου ως πηγές πληροφόρησης

Είναι ουσιώδες να επισημάνουμε ότι από τις πρώτες τάξεις του δημοτικού, οι μαθητές, έρχονται σε επαφή με την έννοια των δημόσιων αγαθών (Πλατσίκη Αικ., Κοντογιάννη Α., Σπυράτου Ειρ., Μανώλη Β., (2006)^α και άλλ.). Σε αυτά εντάσσονται τα έργα που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών (γέφυρες, φράγματα), επίσης στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται έργα που σχετίζονται με την καθημερινότητα των ανθρώπων (πάρκα, πεζοδρόμια), καθώς και έργα ανωδομής (δρόμοι, λιμάνια, αεροδρόμια). Προκειμένου να αντιληφθούμε καλύτερα τα πλαίσια της διερεύνησής μας, περιδιαβαίνουμε ενδεικτικά στο μάθημα «Μελέτη Περιβάλλοντος», όπου οι μαθητές καλούνται να προβληματιστούν για μια «παιδική χαρά», λόγου χάρη, που χρειάζεται εργασίες συντήρησης, ή η έλλειψη πεζοδρομίων, ή η πραγματική εικόνα των σκουπιδιών στις παραλίες και τέλος η ανυπαρξία ενός δημοτικού πολιτιστικού κέντρου. Στο μάθημα της Γεωγραφίας, τα παιδιά καλούνται να σκεφτούν τις συνέπειες μιας πυρκαγιάς σε μια δασική περιοχή. Επιπλέον, μέσω του μαθήματος της «Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής», τα παιδιά συζητούν τρόπους που θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν έναν ελεύθερο κοινοτικό χώρο με στόχο την ανέγερση εργατικών κατοικιών στο χώρο αυτό. Και πάλι καλούνται να επιχειρηματολογήσουν

προκειμένου να στηρίξουν την άποψή τους. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτή η σημαντικότητα των βιβλίων του φυσικού περιβάλλοντος (Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., (2006) αλλά και αυτό της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής (Φλώρου Δ., Στεφανόπουλος Ν., Χριστοπούλου Ε., 2009).

Κοντολογίς, τα έργα, οι μεταφορές, τα μέτρα και οι ρυθμίσεις της πολιτείας, αποτελούν σημαντικό επίσης παράγοντα, για τη δημιουργία και εγκατάσταση παραγωγικών μονάδων και των τριών οικονομικών τομέων της εθνικής μας οικονομίας. Οι μονάδες αυτές μπορούν και προωθούν την τοπική επιχειρηματική δραστηριότητα, ενισχύοντας έτσι και τα οικονομικά της τοπικής οικονομίας. Παρατηρείται η αντιστοιχία ανάμεσα στην εξέλιξη των συστημάτων των μέσων μεταφοράς και η δυνατότητα προτύπων χωροθέτησης των επαγγελματικών – βιομηχανικών, βιοτεχνικών, εμπορικών – δραστηριοτήτων. Όμως χρειάζεται εδώ επίσης προσοχή διότι πολλές φορές, μεγάλα αναπτυξιακά έργα κατασκευάζονται κοντά σε δασικές εκτάσεις ή σε εκτός σχεδίου περιοχές, με αποτέλεσμα να γίνονται αιτία πρόκλησης προβλημάτων στο ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον. [Δημητρίου Α., (2009)] Από την άλλη, τα έργα υποδομής - ανωδομής παρέχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε απομακρυσμένες περιοχές και προωθούν την ανάπτυξη της περιφέρειας, γι' αυτό και είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Ιδιαίτερος δε, αυτά που αναφέρονται σε συγκεκριμένα σχολικά βιβλία, (Πλατσίκη Αικ., Κοντογιάννη Α., Σπυράτου Ειρ. και Μανώλη Β., 2006α) και αλ. καθώς αναδεικνύουν τους οδικούς άξονες, τις γέφυρες, τα λιμάνια, κ.λπ. ως συντελεστές ανάπτυξης κάθε περιοχής.

4. Το δημιουργικό των έργων

Η προβληματική της ταυτότητας των έργων έχει απασχολήσει πληθώρα ερευνητών διαφορετικών επιστημονικών πεδίων, σε μια προσπάθεια ορισμού και κατανόησης της λειτουργίας σε τοπικό επίπεδο, όμως αξίζει να αναφερθούμε κατ' αρχάς στον Adam Smith, και μάλιστα στο πολύ γνωστό έργο του «Πλούτος των Εθνών» που εκδόθηκε το 1776, όπου υποστήριξε ότι ο τριτεύον στόχος του κράτους πρέπει να είναι η κατασκευή δημόσιων έργων. Δύομιση αιώνες αργότερα, οι περισσότεροι οικονομολόγοι πιστεύουν στον πολύπλευρο ρόλο του κράτους, ανεξάρτητα αν αυτός σχετίζεται με την κατασκευή έργων ή με την παροχή υπηρεσιών. Στο βιβλίο της «Μελέτης Περιβάλλοντος» της τρίτης τάξης του Δημοτικού Σχολείου (Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., 2006). προβάλλονται τα οφέλη των τοπικών κοινωνιών από την κατασκευή μεγάλων δημοσίων έργων, όπως είναι τα λιμάνια και οι σήραγγες των οδικών αξόνων. Συγχρόνως, οι μαθητές διερευνούν τα προβλήματα που μπορεί να προκαλέσουν στο φυσικό περιβάλλον οι προαναφερθείσες κατασκευές των έργων αυτών. Ακολουθώντας, οφείλουμε να προσθέσουμε ότι στα σχολικά εγχειρίδια υπάρχει πλήθος αναφορών στα προβλήματα του περιβάλλοντος, επισημαίνοντας με τον τρόπο αυτό την αναγκαιότητα απόκτησης περιβαλλοντικής συνείδησης απ' τους μαθητές, ως πρωταρχικό στόχο, του εκπαιδευτικού μας συστήματος. (Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., Πήλιουρας Μ., 2007). Οι μαθητές μάλιστα θα μπορούσαν να εμβαθύνουν στο θέμα της χρήσης – κατάχρησης, καθώς καλούνται να μελετήσουν τα βασικά στάδια της δημιουργίας τους και να συζητήσουν αν αυτό που συνηθίζουμε να αποκαλούμε «η υποδομή» επηρεάζει τη ζωή μας.

Στην πέμπτη τάξη οι μαθητές γνωρίζουν τη ζωή στα ποτάμια και στις λίμνες, ενώ στο τετράδιο εργασιών της Γεωγραφίας (Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τασσόγλου Μ., 2007), ως και του 2007β) συγκρίνουν την ανάπτυξη που παρατηρείται στις παραθαλάσσιες πόλεις σε αντίθεση με τις πόλεις που δεν πλαισιώνονται από θάλασσα και λιμάνι. Άλλωστε, οι νέες μορφές επιχειρηματικότητας δίδουν μεγαλύτερη αξία στους μεταφορικούς κόμβους, όπως είναι τα λιμάνια και τα αεροδρόμια, παρά στα δίκτυα των μεταφορών. Μελετώντας συνολικά τα βιβλία των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου, διαπιστώνουμε ότι τα παιδιά εξετάζουν τα έργα υποδομής που είναι απαραίτητα για την οικονομική μεγέθυνση της χώρας μας αλλά κυρίως για την τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο παρατηρούμε την εξής αντίφαση: ενώ κανείς δεν αμφισβητεί τη σπουδαιότητα των έργων, ο δανεισμός των κυβερνήσεων για την κατασκευή τους που είναι αναγκαία, θεωρείται όμως από πολλούς ως λανθασμένη πράξη. Ωστόσο, ο Galbraith επισημαίνει ότι «ο δανεισμός στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας είναι αποδεκτός και εγκεκριμένος από τους πάντες,

ακόμα και από αυτούς που πειστικά και συχνά παθιασμένα μάχονται εναντίον του δημόσιου ελλείμματος» (Galbraith John Kenneth., 1997). Στη συνέχεια, ο αμερικανός οικονομολόγος (Galbraith John Kenneth., 1971) επισημαίνει ότι η κρατική χρηματοδότηση για την ανάπτυξη της βιομηχανικής τεχνολογίας (μεταφορές, οδικές αρτηρίες, αερολιμένες κ.α.) είναι κατά πολύ ανώτερη ακόμα και από την αντίστοιχη παροχή πόρων για τις υπηρεσίες πρόνοιας και περίθαλψης. Επιπροσθέτως, επενδύσεις για καλύτερες μεταφορές, έργων υποδομής και ανωδομής, εντάσσονται αναμφισβήτητα σ' εκείνες τις δαπάνες του κράτους που πρόκειται να αποδώσουν μελλοντικά. Η εξέλιξη των μέσων μαζικής μεταφοράς καθώς και τα ζητήματα της βελτίωσης των μετακινήσεων και της ευκολότερης πρόσβασης στους τόπους της ελληνικής περιφέρειας, μελετάται από τους μαθητές της τετάρτης τάξης του Δημοτικού Σχολείου. Στην πέμπτη τάξη, το βιβλίο της Γεωγραφίας (Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., 2007) ως το 2007β) «Μαθαίνω για την Ελλάδα», έχει ένα κεφάλαιο που ασχολείται με τις συγκοινωνίες στη χώρα μας. Στο σχολικό αυτό εγχειρίδιο συμπεριλαμβάνεται πλήθος στοιχείων σχετικά με το συγκοινωνιακό δίκτυο (οδικό, σιδηροδρομικό, αεροπορικό, ακτοπολικό). Αντίστοιχες πληροφορίες υπάρχουν στο τετράδιο εργασιών του μαθητή του προαναφερθέντος εγχειριδίου, όπου μια άσκηση ασχολείται με τον τρόπο κατά τον οποίο το συγκοινωνιακό δίκτυο επιδρά ακόμα και στην κατανομή του πληθυσμού. Με αυτό τον τρόπο, συνδυάζονται και τα – υψίστης σημασίας – δημόσια έργα με αντικειμενικό σκοπό την ανάπτυξη της περιφέρειας. Επιπλέον, το βιβλίο της Γεωγραφίας της πέμπτης τάξης (Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., 2007) ως 2007^α παρουσιάζει τις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας και διερευνά τα αίτια ανάπτυξής τους. Μελετά έτσι γι ακόμη μία φορά τα έργα που εξυπηρετούν τις μεταφορές (γέφυρες, σήραγγες, δρόμοι) και φυσικά και τις συνέπιες που αυτά έχουν στο περιβάλλον. Παράλληλα, οι ενότητες που καταπιάνονται με τη ζωή στις νησιωτικές περιοχές προσφέρονται για τη μελέτη των θεμελιωδών ελλείψεων που έχει η ελληνική περιφέρεια, καθώς αναφέρονται στην άγονη γραμμή, δηλαδή ο μικρός αριθμός δρομολογίων των πλοίων και η ανυπαρξία του εναλλακτικού τρόπου μεταφοράς (π.χ. υδροπλάνα), δημιουργούν βασικές ελλείψεις σε είδη διατροφής καθώς και σε πολύτιμο φαρμακευτικό υλικό. Εν κατακλείδι, από το εγχειρίδιο της πέμπτης τάξης [ο.π Κουτσόπουλος Κ.,...] τα παιδιά διδάσκονται ότι η τουριστική ανάπτυξη βασίζεται κυρίως στις ιδιαιτερότητες των νησιών και στους αρχαιολογικούς χώρους που τα νησιά μας διαθέτουν. Είναι αλήθεια πως σε ορισμένα νησιά παρατηρείται, στη θερινή περίοδο, υψηλό ποσοστό τουριστικής κίνησης. Για το λόγο αυτό οι πολλοί επισκέπτες δεν απολαμβάνουν τις διακοπές τους στον βαθμό που προσδοκούν. Αυτή η δυσανεμία, σε συνδυασμό με τη ρύπανση, είναι στοιχεία ικανά να επιδεινώσουν την ύφεση του τουρισμού.

5. Το θεωρητικό πλαίσιο των σεναρίων

Αναμφισβήτητα, κάποια από τα βιβλία του δημοτικού σχολείου εμπεριέχουν διδακτικές προτάσεις, οι οποίες ξεπερνούν τα όρια της «παραδοσιακής» διδασκαλίας και επιχειρούν να προσεγγίσουν τα γνωστικά πεδία μέσα από «εναλλακτικές» προσεγγίσεις μάθησης. Στο τετράδιο της Γεωγραφίας (Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007), ως 2007β,) για παράδειγμα υπάρχει μία ενδιαφέρουσα άσκηση, η οποία ζητάει από τα παιδιά να ερευνήσουν, τα συγκοινωνιακά μέσα που θα χρειαστούν προκειμένου να μεταβούν από την Ιεράπετρα στα Ιωάννινα. Διανθίζοντας την παραπάνω πρόταση θα μπορούσαν να αφιερωθούν δύο διδακτικές ώρες ώστε να χρησιμοποιηθεί στην τάξη ένα εκπαιδευτικό σενάριο. Παρόμοιο παράδειγμα αποτελεί η εφαρμογή «On the Road Again»: Moving People, Products, and Ideas (www.nationalgeographic.com /2011), η οποία προτείνεται στα σχολεία των Ηνωμένων Πολιτειών για το μάθημα της Γεωγραφίας και εντάσσεται στη θεματική ενότητα περί οικονομικής αλληλεξάρτησης των χωρών. Στα υπό πρόταση σενάρια που προτείνουμε, έχουμε, ως πρωτεύοντα στόχο το σχεδιασμό των πιθανών διαδρομών πάνω στον συγκοινωνιακό ή τουριστικό χάρτη της Ελλάδας και όχι μόνον. Επιπλέον, με αυτή την συλλογιστική επιδιώκουμε να εισάγουμε έναν προβληματισμό στους μαθητές για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της κάθε διαδρομής. Για την υλοποίηση του συγκεκριμένου σχεδίου θα μοιράσουμε στα παιδιά ένα σενάριο, και έναν τουριστικό - συγκοινωνιακό χάρτη, που θ' απεικονίζει τα αξιοθέατα των περιοχών, το σιδηροδρομικό

δίκτυο, τους αυτοκινητοδρόμους, τις ακτοπλοϊκές γραμμές, το αεροπορικό δίκτυο της χώρας, καθώς και την απαραίτητη γραφική ύλη (μολύβια, λευκά χαρτιά για το σχεδιασμό των συμβόλων, εντύπων εφαρμογής για να εκπονηθεί ο τελικός σχεδιασμός της διαδρομής, κλπ).

6. Διαδικασία εφαρμογής των σεναρίων

Το πρωταρχικό στάδιο είναι ο διαχωρισμός της τάξης σε ομάδες τεσσάρων ατόμων. Προαιρετικά, μπορούμε να δώσουμε συγκεκριμένο ρόλο σε κάθε μαθητή: ο πρώτος να διαβάζει το σενάριο στους υπόλοιπους τρεις και να παρουσιάζει προφορικά στην τάξη τη τελική πρόταση της ομάδας. Ο δεύτερος θα μπορούσε να σημειώνει στο χάρτη τις πόλεις με τα αξιοθέατα, από τις οποίες πρέπει να ταξιδέψουν και να έχει επίσης έχει τον πιο σημαντικό ρόλο στην απόφαση χάραξης της τελικής διαδρομής. Με τη σειρά του ο τρίτος μετράει τις αποστάσεις μεταξύ των πόλεων και να σημειώνει τα απαραίτητα δεδομένα στο χάρτη. Τέλος, ο τέταρτος θα 'ναι αυτός που θα σχεδιάζει τα σύμβολα των μεταφορικών μέσων και θα τα τοποθετεί στο χάρτη. Μετέπειτα, μοιράζουμε σε κάθε ομάδα ένα από τα ακόλουθα σεναρία:

Σενάριο 6.1: Η πρώτη ομάδα εργάζεται σε γραφείο Ταξιδιών στη Σητεία της Κρήτης. Ετοιμάζετε να σχεδιάσει τουριστικά Prospectus και να τα διανείμει σε Tour Operators, συγκεκριμένων περιοχών της χώρας μας. Πρέπει να παραδώσουν συνολικά 1300 Prospectus στην Αλεξανδρούπολη, αφού πρώτα περάσουν – με οποιαδήποτε σειρά – από τη Ζάκυνθο, τη Ναύπακτο και τη Βέροια. Παράλληλα, θα πρέπει ν' ενημερώσουν τους τοπικούς τουριστικούς πράκτορες για τις δυνατότητες (διαμονή, διανυκτέρευση, εδέσματα, ποτά, διασκέδαση, θαλάσσια αθλήματα, αξιοθέατα, διαδίκτυο) και ότι άλλο θα μπορούσε να προσφέρει η Σητεία (www.explorecrete.com/crete-east/GR-Siteia-diakopes.) Έτσι οι μαθητές της πρώτης ομάδας καλούνται να σχεδιάσουν τις διαδρομές τους για τις πόλεις που πρόκειται να επισκεφθούν αλλά και να γράψουν τις δυνατότητες επίσκεψης για ένα μελλοντικό ταξίδι στη Σητεία.

Σενάριο 6.2: Η ομάδα των μαθητών μένει στην ευρύτερη περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα. Έχετε προσκαλέσει στη λίμνη (www.enavotsalostilimniplastira.gr) μια ομάδα συνομηλίκων από την Πάρο. Οι ντόπιοι μαθητές γνωρίζουν τις διαδρομές που θα ακολουθήσουν οι φιλοξενούμενοι μαθητές, αφού ο πρωταρχικός τους σκοπός, είναι, να τους μνησούν στον αγροτουριστικό. Η συγκεκριμένη ομάδα των μαθητών, συνεπώς, καλείται να σχεδιάσει τις διαδρομές, τα μονοπάτια γύρω από τη λίμνη ώστε να διευκολύνει τους φιλοξενούμενους να γνωρίσουν ταχύτατα τα αξιοθέατα, τα ορεινά αθλήματα, αλλά και τη χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής.

Σενάριο 6.3: Η άλλη ομάδα των μαθητών μένει στην Ηγουμενίτσα και το επόμενο Σαββατοκύριακο έχει προγραμματίσει να πάει για διακοπές στο Αγαθονήσι. Πρώτα όμως πρέπει να περάσετε τη Δευτέρα από τη Δράμα, την Τρίτη από την Καρδίτσα και την Πέμπτη από την Ύδρα, όπου έχουν λάβει ειδική πρόσκληση από τους συγγενείς τους. Οφείλει ο ομάδα να σχεδιάσει τη διαδρομή που θα ακολουθήσει, προσπαθώντας να φτάσει στο Αγαθονήσι όσο το δυνατόν πιο ξεκούραστα, και να ζωγραφίσουν τους συγγενείς που θα συναντήσουν.

Σενάριο 6.4: Η άλλη τετραμελής ομάδα των μαθητών, τυχαίνει ν' ανήκει στην οικολογική ομάδα του σχολείου. Έτσι ετοιμάζεται να κάνει επισκέψεις σε τουριστικές περιοχές της Ελλάδας. Σκοπός τους είναι να ενημερώσουν τους ντόπιους, αλλά και τους τουρίστες, για τα πλεονεκτήματα του Οικοτουρισμού. Η πρώτη ενημέρωση θα πραγματοποιηθεί στη Ρόδο, και η τελευταία στη Κρήτη, όπου οι μαθητές θα συμμετάσχουν σ' ένα Οικοτουριστικό Συνέδριο. Ενδιάμεσα, πρέπει να εξορμήσουν στην Πάρο και στην Κω, με οποιαδήποτε σειρά επιθυμούν. Εδώ, οι μαθητές καλούνται να σχεδιάσουν τις επισκέψεις, τα ταξίδια, αλλά, είναι απαραίτητο να γράψουν κι ένα άρθρο για την τουριστική οικολογία και την προστασία του περιβάλλοντος. Το άρθρο αυτό θ' απευθύνεται σε τουρίστες και ντόπιους, και θα γίνει και μια τετράχρωμη Αφίσα που θα διανεμηθεί απ' την τετραμελή ομάδα των μαθητών, σε όλες τις επιχειρήσεις φιλοξενίας των περιοχών αυτών.

Σενάριο 6.5: Τα παιδιά της συγκεκριμένης ομάδας είναι μέλη του συγκροτήματος Ηχορύπανση και ετοιμάζονται να κάνουν περιοδεία στην Ελλάδα για να δώσουν συναυλίες και να προωθήσουν το καινούριο σας cd. Η πρώτη συναυλία θα πραγματοποιηθεί στις Σέρρες, γιατί εκεί μένουν, και η τελευταία στη Σπάρτη, όπου θα συμμετέχουν σε ένα φεστιβάλ.

Ενδιάμεσα, πρέπει να παίζουν στο Αργοστόλι, στη Λέρο και στη Χαλκίδα, με οποιαδήποτε σειρά προτιμάει. Οφείλουν τα μέλη της να σχεδιάσουν τη διαδρομή που θα ακολουθήσουν και να γράψουν στίχους για ένα τραγούδι-έκπληξη που θα ακουστεί για πρώτη φορά στο αγαπημένο τους κοινό.

Σενάριο 6.6: Η τελευταία μαθητική ομάδα εργάζεται σε μία βιοτεχνία που κατασκευάζει μπαλόνια με ήλιο. Η έδρα της ομάδας είναι η Λήμνος, και από εκεί πρέπει να ξεκινήσουν μαζί με 800 φουσκωμένα μπαλόνια, για να πάνε σε τέσσερα μέρη στα οποία τέσσερα παιδιά πρόκειται να γιορτάσουν τα γενέθλιά τους. Πρώτα πρέπει να ταξιδέψουν στη Νάουσα του Νομού Ημαθίας, μετά στο Καστελόριζο, στη συνέχεια στα Κύθηρα και τέλος στην Καστοριά. Πρέπει να σχεδιάσουν τη διαδρομή πει θ' ακολουθήσουν και να σκεφτούν μερικά σχέδια για να ζωγραφίσουν στα μπαλόνια.

7. Το δια ταύτα της εργασίας μας

Κάθε μαθητική ομάδα λοιπόν οφείλει (σύμφωνα με τις απαιτήσεις των σεναρίων) να σχεδιάσει την καλύτερη δυνατή διαδρομή με τα πλέον γνωστά αξιοθέατα χρησιμοποιώντας οποιοδήποτε μεταφορικό μέσο, το οποίο θεωρεί απαραίτητο, αφού πρώτα αποφασίσει με ποιον τρόπο θα συμβολίζει τα τρένα, τα πλοία, τα φορτηγά, τα αεροπλάνα, τα λεωφορεία, τα ξενοδοχεία, τα μουσεία, τις παραλίες, τα μοναστήρια, τα ιστορικά μονοπάτια, καθώς και άλλα μέρη που θα αποτελέσουν πόλο έλξης διευκολύνοντας αυτόν που θα επιλέξει να ταξιδέψει στη συγκεκριμένη περιοχή. Αν και σε κάθε σενάριο υπάρχουν οι συγκεκριμένες πόλεις προς επίσκεψη – η αρχική, ο τελικός προορισμός και οι ενδιάμεσοι σταθμοί –, είναι προφανές ότι κάθε υπόθεση έχει τις δικές της διαφοροποιήσεις, σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα οι μαθητές μπορούν να επιλέξουν τη σειρά που θα ακολουθήσουν στις ενδιάμεσες πόλεις, ενώ σε άλλες είναι υποχρεωμένοι να ακολουθήσουν την προκαθορισμένη, και συνήθως μεγαλύτερη, διαδρομή. Ακόμη σ' ορισμένα σενάρια υπάρχει συγκεκριμένος χρόνος που περιορίζει τις ομάδες στην ολοκλήρωση κάθε επιμέρους δρομολογίου. Επίσης, ανάλογα με την περίπτωση, οι μαθητές καλούνται να μεταφέρουν πληροφοριακό υλικό, (από ιδέες, απόψεις κ.λπ.) Ενώ τέλος, σε κάθε σενάριο υπάρχει και μια πρόσθετη διαθεματική δραστηριότητα.

Εφόσον, κάθε ομάδα αποφασίσει τη διαδρομή που θα ακολουθήσει και τα μέσα που θα χρησιμοποιήσει, παρουσιάζει προφορικά το πλάνο της στην τάξη. Ως αξιολόγηση, προτείνεται η ανταλλαγή των σεναρίων μεταξύ των ομάδων, ώστε να ασχοληθούν όλοι οι μαθητές μ' όλα τα σενάρια και να αναζητηθούν οι καλύτερες εναλλακτικές λύσεις-προτάσεις. Τελειώνοντας, να σημειώσουμε ότι μπορούν να τεθούν προς συζήτηση θέματα όπως η εξέλιξη των μέσων μεταφοράς, το κόστος των μεταφορών, η εξέλιξη των τουριστικών μορφών, το κόστος της διαμονής σε επιχειρήσεις φιλοξενίας κ. αλ.

8. Θεωρητικά διλήμματα και προκλήσεις

Τα εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου που δίδονται σήμερα στους μαθητές, τους προσφέρουν εν μέρει τη δυνατότητα να γνωρίσουν το δίκτυο των μεταφορών, να συνειδητοποιήσουν την κατασκευή μεγάλων έργων και, μέσα από αυτή τη διαδικασία, να διαπιστώσουν πως η δημιουργία έργων υποδομής, (δρόμοι, λιμάνια, γέφυρες κ.λπ.), προσφέρει την ευκαιρία πρόσβασης ακόμα και στις πλέον δυσπρόσιτες περιοχές. Με τον τρόπο αυτό αναπτύσσονται τα διάφορα τουριστικά πρότυπα που προστατεύουν το φυσικό περιβάλλον. Φρονούμε ότι τα σχολικά βιβλία μπορεί μιν να διεγείρουν προβληματισμούς και ν' αναζητούν τρόπους βελτίωσης του επιπέδου διαβίωσης στην ελληνική επικράτεια, αλλά απαιτούνται και νέοι τρόποι διδασκαλίας στους μαθητές του δημοτικού σχολείου, έτσι ώστε να εμπλουτιστεί το υλικό που θα είναι ικανό να προσελκύσει το ενδιαφέρον τους. Παράλληλα, οι εκπαιδευτικοί οφείλουν ν' ανακαλύψουν μεθόδους που είναι ικανές να ενεργοποιήσουν την κριτική σκέψη των παιδιών, εγείροντας ταυτόχρονα και τη συναισθηματική νοημοσύνη τους.

Πιστεύουμε ότι η «μεθοδικότητα» των σεναρίων μετουσιώνεται ως «διδακτική», με μοχλό χρήσης την τεχνική διδασκαλίας με τα «εκπαιδευτικά σενάρια». Από τα στοιχεία που παραθέσαμε, κατέστη φανερό η διαφοροποίηση της θέσης του δασκάλου που απαιτεί η κοινωνία στη σύγχρονη εποχή. Για μια καλύτερη προσέγγιση της αντικειμενικής σχολικής πραγματικότητας είναι απαραίτητο το ενδιαφέρον να στρέφεται προς την κατεύθυνση της συνέργειας και του αυτοσυναισθήματος, από το οποίο μάλιστα κυριαρχείται και κάθε ομάδα

σεναρίων. Στην παρούσα εργασία ο όρος «μεθοδικότητα» αναφέρεται ως συγκεκριμένη διδακτική μεθοδολογία της εκπαίδευσης, αν και δεν υπάρχει, κατά την άποψή μας, μεθοδολογία απόλυτα αποτελεσματική, που ν' αναφέρεται σε τρόπους εφαρμογής μιας προσέγγισης ανάμεσα σε όλους τους παράγοντες που αφορούν στην αγωγή του παιδιού. (Φουντόπουλος Μ., 1988).

Συμπερασματικά, παρατηρώντας, το αναλυτικό πρόγραμμα των γνωστικών αντικειμένων: της Μελέτης Περιβάλλοντος, της Γεωγραφίας και της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, οι μαθητές του σχολείου έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν, έστω και επιφανειακά, εκτός των άλλων, τις βασικές έννοιες της πολιτικής οικονομίας, που σχετίζονται με την τοπική - περιφερειακή ανάπτυξη, αλλά και με τον τουρισμό. Θεωρούμε όμως ότι με την υλοποίηση των όποιων «σεναρίων», ο τρόπος παρέμβασης αυτής της εκπαιδευτικής διαδικασίας θα ενισχύσει την ελεύθερη θεώρηση, με την οποία θα έχει την ευκαιρία να ολοκληρώσει τον κύκλο ανάλυσης και διαπίστωσης τυχόν αδιεξόδων. Κατ' αυτό τον τρόπο ακολουθηθεί η «φυσική» επιστημολογική εξέλιξη και διερεύνηση που βασίστηκε στη θεώρηση της αναπαραγωγής γνώσεων και προτάσεων.

9. Βιβλιογραφία

Ελληνική

1. Δημητρίου Α., (2009). *Περιβαλλοντική εκπαίδευση: Περιβάλλον, Αειφορία. Θεωρητικές και Παιδαγωγικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 39
2. Κασσωτάκης Μ., Βάμβουκας Μ.(1985). Οι κύριες διαπιστώσεις της παιδαγωγικής έρευνας στην Ελλάδα για τη μόρφωση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, Διεθνές Συνέδριο με γενικό τίτλο: Νέες Κατευθύνσεις στις Παιδαγωγικές Σπουδές, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, (25-27/9) σελ.1
3. Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., (2006). *Μελέτη περιβάλλοντος Γ' Δημοτικού*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 33-34.
4. Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., Πήλιουρας Μ., (2007) στη βιβλιογραφία αναφέρεται ως 2007β, *Μελέτη περιβάλλοντος. Δ' Δημοτικού*. και από το αντίστοιχο βιβλίο της επόμενης τάξης (σελίδες 23, 27-29, 30 και 32-33) Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β.
5. Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., (2006) Γεωγραφία, & Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007β)
6. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου ., (2007)^α, Γεωγραφία Ε' Δημοτικού. Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 133-136 & Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007γ) Γεωγραφία Στ' Δημοτικού. Μαθαίνω για τη Γη, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 55
7. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007), ως 2007β, *Γεωγραφία Ε' Δημοτικού. Μαθαίνω για την Ελλάδα. Τετράδιο εργασιών*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 19 και 32
8. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007). ως 2007^α, Γεωγραφία Ε' Δημοτικού. Μαθαίνω για την Ελλάδα, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β. σελ. 41-43, 45 και 105
9. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007) ως 2007^α, ο.π. σελ. 131
10. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007), ως 2007β, *Γεωγραφία Ε' Δημοτικού. Μαθαίνω για την Ελλάδα. Τετράδιο εργασιών*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 59
11. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007). ως 2007β, *Γεωγραφία Ε' Δημοτικού. Μαθαίνω για την Ελλάδα. Τετράδιο εργασιών*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 44
12. Πλατσίκη Αικ., Κοντογιάννη Α., Σπυράτου Ειρ., Μανώλη Β., (2006)^α, *Μελέτη περιβάλλοντος. Α' Δημοτικού*, Ο. Ε. Δ. Β, σελ. 19, 58, 67. & Πλατσίκη Αικ., Κοντογιάννη Αικ., Σπυράτου Ειρ. Μανώλη Β., και (2006) - 2006β, *Μελέτη περιβάλλοντος. Α' Δημοτικού. Τετράδιο εργασιών*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 23 & Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., (2006) *Μελέτη περιβάλλοντος Γ' Δημοτικού*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. 17, όπου οι μαθητές καλούνται να προβληματιστούν με εργασίες συντήρησης, για την έλλειψη πεζοδρομίων, για την ύπαρξη σκουπιδιών στις

παραλίες και την ανυπαρξία δημοτικού πολιτιστικού κέντρου. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007β) *Γεωγραφία Ε' Δημοτικού. Μαθαίνω για την Ελλάδα*. Ο. Ε. Δ. Β., 57 και Κουτσόπουλο Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007δ) *Γεωγραφία Στ' Δημοτικού. Μαθαίνω για τη Γη. Τετράδιο εργασιών*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. 25

13. Πλα τσίκη Αικ., Κοντογιάννη Α., Σπυράτου Ειρ. και Μανώλη Β., (2006α). *Μελέτη περιβάλλοντος. Α' Δημοτικού*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. 66 (για τα μεγάλα έργα). Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., (2006) *Μελέτη περιβάλλοντος Γ' Δημοτικού*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. δέκα τρία έργα που κατασκευάζονται ή ολοκληρώθηκαν πρόσφατα και άλλα τριάντα τέσσερα έργα & Κόκκοτας Π., Αλεξόπουλος Δ., Μαλαμίτσα Αικ., Μαντάς Γ., Παλαμαρά Μ., Παναγιωτάκη Π., Πήλιουρας Π., (2007β) *Μελέτη περιβάλλοντος. Δ' Δημοτικού*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. 27-30 έργα ανάπτυξης. Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007α) *Γεωγραφία Ε' Δημοτικού. Μαθαίνω για την Ελλάδα*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. 11 & Φλώρου Δ., Στεφανόπουλος Ν., Χριστοπούλου Ε., (2009) *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή. Ε' Δημοτικού*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. 24 & Κουτσόπουλος Κ., Σωτηράκου Μ., Τατσσόγλου Μ., (2007γ) *Γεωγραφία Στ' Δημοτικού. Μαθαίνω για τη Γη*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β. σ. 61

14. Πόρποδας Κ., (1985). Η Εκπαίδευση – Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα από τη σκοπιά των σύγχρονων εξελίξεων της παιδαγωγικής Ψυχολογίας, Διεθνές Συνέδριο, (25-27/9) σελ.1

15. Φλώρου Δ., Στεφανόπουλος Ν., Χριστοπούλου Ε., (2009). Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή. Ε' Δημοτικού, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σελ. 35

16. Φλώρου Δ., Στεφανόπουλος Ν., Χριστοπούλου Ε., (2009) *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή. Ε' Δημοτικού*, Αθήνα: Ο. Ε. Δ. Β., σ. 83-84

17. Φουντόπουλος Μ., (1988). Ψυχολογική προετοιμασία για τη λειτουργία ενός σχολείου εφαρμογής νέων προγραμμάτων, Πολύγυρος Χαλκιδικής, σελ. 2

Ξενόγλωσση

1. Galbraith John Kenneth., (1997). *Η καλή κοινωνία*, Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, σελ.. 93-94

2. Galbraith John Kenneth., (1971). *Οικονομία και ειρήνη* (μετ. Κ., Χατζηαργύρης) Αθήνα: Παπαζήση, σ. 11

3. J.-P.Lozato-Giotant (1996). Τουριστική Γεωγραφία, Εκδ. Interbooks, Αθήνα, σελ xvi

4. Ladias Chr. (2011). A Strategy for the Contribution of Culture to Development of Greece and Its Region, China – USA Business Review, Vol.10, No 10, pp.1035-1046

5. www.nationalgeographic.com/xpeditions/lessons/11/g35/ontheroad.html (τελευταία πρόσβαση: 20/8/2011)

6. www.explorecrete.com/crete-east/GR-Siteia-diakopes.html

7. www.enavotsalostilimniplastira.gr/customers/first_page_others.asp?OTHER_I

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (THE REGIONAL SCIENCE INQUIRY JOURNAL (RSI J))

Διαδικασία αξιολόγησης

Κάθε επιστημονικό άρθρο που κατατίθεται σύμφωνα με τις καθορισμένες προδιαγραφές, αξιολογείται εμπιστευτικά από δύο μέλη της επιστημονικής επιτροπής. Στη συνέχεια υποβάλλεται εισήγηση στον υπεύθυνο της έκδοσης. Η τελική απόφαση λαμβάνεται από τον υπεύθυνο της έκδοσης. Εάν συστήνεται αναθεώρηση, το αναθεωρημένο άρθρο αποστέλλεται για τελική έγκριση σε έναν από τους εκδότες. Το περιοδικό διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα σε όλο το υλικό που δημοσιεύεται σε αυτό. Εντούτοις, οι συγγραφείς μπορούν να χρησιμοποιήσουν την εργασία τους αλλού μετά από τη δημοσίευση, χωρίς προγενέστερη άδεια, υπό τον όρο ότι πραγματοποιείται αναφορά στο περιοδικό, καθώς και γνωστοποίηση μιας τέτοιας δράσης. Οποιοσδήποτε απόψεις που εκφράζονται στο περιοδικό αποτελούν απόψεις των συγγραφέων και όχι απόψεις του περιοδικού. Άδεια αναπαραγωγής οποιουδήποτε υλικού από τρίτους, καθώς και το δικαίωμα για τη χρήση του, αποτελεί ευθύνη των συγγραφέων.

Οδηγίες συγγραφής

Προκειμένου ένα επιστημονικό άρθρο να υποβληθεί για δημοσίευση στο επιστημονικό περιοδικό 'ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ', πρέπει να πληροί τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

1. Όλα τα επιστημονικά άρθρα πρέπει να αποτελούν πρωτότυπη εργασία, η οποία δεν έχει προηγουμένως δημοσιευθεί και δεν υπόκειται σε αξιολόγηση για άλλη δημοσίευση, αναθεώρηση και έκδοση.
2. Τα άρθρα πρέπει να είναι γραμμένα στην ελληνική γλώσσα και η έκτασή τους να κυμαίνεται μεταξύ 6.500 – 8.000 λέξεων, ενώ όλα τα υπόλοιπα συμπληρωματικά κείμενα δεν πρέπει να υπερβαίνουν τις 2.500 λέξεις, εκτός από τις αναφορές, τους πίνακες και τα διαγράμματα.
3. Η πρώτη σελίδα του άρθρου πρέπει να περιέχει τον τίτλο του άρθρου, το όνομα και το φορέα των συγγραφέων με επαρκή στοιχεία επικοινωνίας (με τον κατάλληλο προσδιορισμό του υπεύθυνου για την επικοινωνία του συγγραφέα).
4. Τα άρθρα πρέπει να περιλαμβάνουν ένα σύνολο λέξεων – κλειδιών (μέχρι 7) και μια περίληψη (μέχρι 250 λέξεις, εκτός των αναφορών), που ακολουθούνται από την εισαγωγή, τη μεθοδολογία και τα στατιστικά δεδομένα, τα αποτελέσματα, την ανάλυση, τα συμπεράσματα και τις αναφορές.
5. Τα χειρόγραφα πρέπει να υποβάλλονται σε ένα ενιαίο ηλεκτρονικό αρχείο, αρχείο MS Word, στην καταχωρημένη ηλεκτρονική διεύθυνση των

εκδοτών. Είναι επίσης δυνατό, μόνο στην περίπτωση υποβολής προς σχολιασμό να υποβληθεί το χειρόγραφο ως αρχείο PDF (ή άλλη παρόμοια μορφή). Τα βιβλία προς σχολιασμό αποστέλλονται σε δύο αντίγραφα στον πρόεδρο του Περιοδικού.

6. Τα χειρόγραφα πρέπει να είναι δακτυλογραφημένα με περιθώρια 2,5cm x 2,5cm σε χαρτί μεγέθους A4. Τα περιθώρια πρέπει να είναι συνεπή σε όλες τις σελίδες.

7. Όλες οι σελίδες πρέπει να αριθμηθούν με συνέπεια.

8. Οι τίτλοι και οι υπότιτλοι πρέπει να είναι σύντομοι.

9. Το κείμενο πρέπει να είναι σε γραμματοσειρά TIMES NEW ROMAN, μέγεθος 11pt, κανονικό, σε μία ενιαία στήλη. Τα κείμενα που δεν συμμορφώνονται με τις συγκεκριμένες προδιαγραφές θα επιστρέφονται στους συγγραφείς για τις απαραίτητες ρυθμίσεις.

10. Οι πίνακες και τα διαγράμματα πρέπει να έχουν τίτλους, ενιαία και συνεχή αρίθμηση, να είναι ενσωματωμένα στο κύριο κείμενο του άρθρου σε ένα ενιαίο ηλεκτρονικό αρχείο. Οι πίνακες να ακολουθούν διαφορετική αρίθμηση από τα διαγράμματα. Σε περίπτωση πρωτότυπων φωτογραφιών ή σχεδίων, αυτά πρέπει να σκαναριστούν και να ενσωματωθούν στο άρθρο σύμφωνα με τα ανωτέρω. Οι πίνακες και τα διαγράμματα δεν πρέπει να εμφανίζονται στην αρχική σελίδα (πρώτη σελίδα) ούτε μετά από τις αναφορές και πρέπει να είναι προσαρμοσμένα μέσα στα περιθώρια των σελίδων.

11. Τα έγχρωμα κείμενα ή διαγράμματα γίνονται αποδεκτά για on-line δημοσίευση, εντούτοις τα έντυπα αντίγραφα πρέπει να είναι μόνο σε άσπρο και μαύρο χρώμα.

12. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιοριστούν στο ελάχιστο, με συνεχή αρίθμηση σε όλο το κείμενο και να εμφανίζονται στο τέλος κάθε σελίδας.

13. Οι συγγραφείς μπορούν να συμπεριλάβουν μια συνοπτική έρευνα βιβλιογραφίας. Οι αναφορές σε δημοσιευμένη βιβλιογραφία μέσα στο κείμενο πρέπει να αναφερθούν με το όνομα του συγγραφέα, με τον αντίστοιχο αριθμό της βιβλιογραφίας σε τετράγωνη παρένθεση και πρέπει να παρουσιαστούν σε έναν αριθμητικό κατάλογο στο τέλος του κειμένου.

14. Οι πλήρεις αναφορές πρέπει να δοθούν στην ακόλουθη μορφή:

Συγγραφέας (όνομα και αρχικά), τίτλος του άρθρου, τίτλος του βιβλίου ή τίτλος του περιοδικού ή τίτλος του συνεδρίου, εκδότης (όνομα και αρχικά), τόμος, αριθμός τεύχους, εκδοτικός οίκος, έτος, σελίδες (σελ.).